

De culturele geografie van plattelandsvrouwen in Noord-Brabant.

Een sociaal-feministisch perspectief op de cultuur van de dagelijkse praktijk van Brabantse plattelandsvrouwen.

Student: ing. Susan van Dijk – s0824429
Datum: 6 juli 2012

Radboud Universiteit Nijmegen

Faculteit der Managementwetenschappen
Master Human Geography, Specialisation Economic Geography

De culturele geografie van plattelandsvrouwen in Noord-Brabant.

Een sociaal-feministisch perspectief op de cultuur van de dagelijkse praktijk van Brabantse plattelandsvrouwen.

Student:	ing. Susan van Dijk – s0824429
Docentbegeleider:	dr. Roos Pijpers
Tweede docentbegeleider:	drs. Jaap Gersie
Begeleiders ZLTO:	ing. Henry Dijkman dr. Ton Duffhues
Datum:	6 juli 2012

Radboud Universiteit Nijmegen

Faculteit der Managementwetenschappen
Master Human Geography, specialisation Economic Geography

Voorwoord

Boerinnen en boeren, platteland en dorpen; stuk voor stuk thema's die mij zowel vanuit een sociaal-geografische als een persoonlijke invalshoek interesseren. Het schrijven van een Masterthesis is een intensieve fase in je studietijd. Maanden ben je druk met onderzoek doen naar één en hetzelfde onderwerp en dan is het belangrijk dat het een onderwerp is waar je iets bij voelt. Met dat uitgangspunt in mijn hoofd ontstond het idee om onderzoek te doen naar de culturele geografie van Brabantse plattelandsvrouwen. Mijn passie voor de mensen – in dit geval vrouwen - die leven en werken op het platteland kon ik daarmee inzetten voor een goed doel: het behalen van een Mastertitel in de Sociale Geografie. Ik rond mijn studie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen af met deze thesis, over dit specifieke onderwerp. Het is de kroon op het werk van vier jaar studeren naast mijn baan als docente Plattelandsvernieuwing aan de Hogeschool HAS Den Bosch. Dat was niet altijd gemakkelijk. Prioriteiten werden snel bij mijn werk gelegd, terwijl ik toch ook gewoon graag goede cijfers op de universiteit wilde halen. In de spagaat dus. Er waren flinke pieken: lange dagen waarop afwisselend werd gewerkt en gestudeerd. Pittig. Daar kon ik soms wel over klagen. Maar, zoals een gezegde ons leert, 'wanneer de boeren niet meer klagen, nadert het einde der dagen.' Ups en downs horen er bij. Het heeft me gevormd tot de persoon die ik nu ben. Ambitieuze, breed geïnteresseerde, enthousiaste en met passie voor de ruimte om me heen: een geograaf. In deze thesis komt dit alles samen met mijn passie voor het platteland en haar bewoners.

Graag wil ik een aantal mensen via deze weg bedanken voor hun hulp tijdens deze fase van mijn studie. Allereerst Henry Dijkman, de begeleider vanuit ZLTO die me met raad en daad bij stond. Ook Ton Duffhues, de medewerkers van Marketing en Communicatie en Louis Hooghiemstra van ZLTO ben ik veel dank verschuldigd voor hun hulp en interesse in mijn thesis. Uiteraard wil ik de plattelandsvrouwen en de klankbordgroep bedanken die veel tijd hebben vrijgemaakt voor de pittige interviews waarin hun leven centraal stond. Carin Giesen en Dagmar Storm wil ik bedanken voor de inspirerende gesprekken over de thematiek. En Carin, dank dat ik mocht bellen toen ik een sparringpartner nodig had. De 508 plattelandsvrouwen die de moeite hebben genomen om de enquête in te vullen ben ik ook veel dank verschuldigd. De respons was fenomenaal en heeft ervoor gezorgd dat mijn resultaten een écht beeld laten zien. Vanuit Radboud Universiteit Nijmegen ben ik begeleid door Roos Pijpers, haar wil ik bedanken voor de eerlijke en kwalitatieve feedback en de goede suggesties die mijn onderzoek op het goede spoor hebben gehouden. Mijn baas en collega's van Hogeschool HAS Den Bosch dank ik voor de aanmoediging (en tijd!) die ik heb gekregen om dit verhaal goed af te kunnen ronden. Een speciale vermelding voor Tjeu Foppele die me stimuleerde deze opleiding te gaan doen en voor Irene Pleizier, die de infographics (bijlage 6) voor deze scriptie verzorgde. Hulp bij het verwerken van alle data heb ik gehad van mijn moeder, Adri van Dijk, en mijn zusje, Nadine van Dijk. Knippen, plakken, tellen en statistiek: niets was teveel, bedankt!

Tot slot wil ik mijn vriend Joost van Delft bedanken. Hij bood me een klankbord en zorgde dat thuis alles doorliep, ik heb me nergens druk over hoeven maken. Dank daarvoor!

Ik wens iedereen veel plezier met het lezen van deze thesis en tot ziens op het Brabantse platteland!

Susan van Dijk
Elshout, 6 juli 2012.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting.....	7
1. Inleiding	11
1.1 Aanleiding.....	11
1.2 Onderzoeksvragen.....	13
1.3 Maatschappelijke relevantie	15
1.4 Wetenschappelijke relevantie.....	15
1.5 Leeswijzer	16
2. Geografisch perspectief op plattelandsvrouwen	17
2.1 Feministische geografie.....	17
2.2 Sociaal-feminisme	18
2.3 Cultuur van de dagelijkse praktijk	19
2.4 Ruraliteit	21
2.5 Culturele representaties van ruraliteit.....	23
2.6 Vrouwen en ruraliteit	24
2.7 Theoretisch model.....	27
3. Onderzoeksdesign	28
3.1 Filosofische achtergrond	28
3.2 Strategie	28
3.3 Dataverzameling.....	29
3.4 De context	31
Klankbordgroep	31
Interviews	31
Enquête	32
4 De praktijk: culturele geografie van Brabantse plattelandsvrouwen	35
4.1 Structuren.....	35
4.1.1 Omgeving: afstand en beleving	35
4.1.2 Politiek/bestuur.....	36
4.1.3 Trends in de sector	37
4.1.4 Economie	38
4.1.5 Maatschappij	38

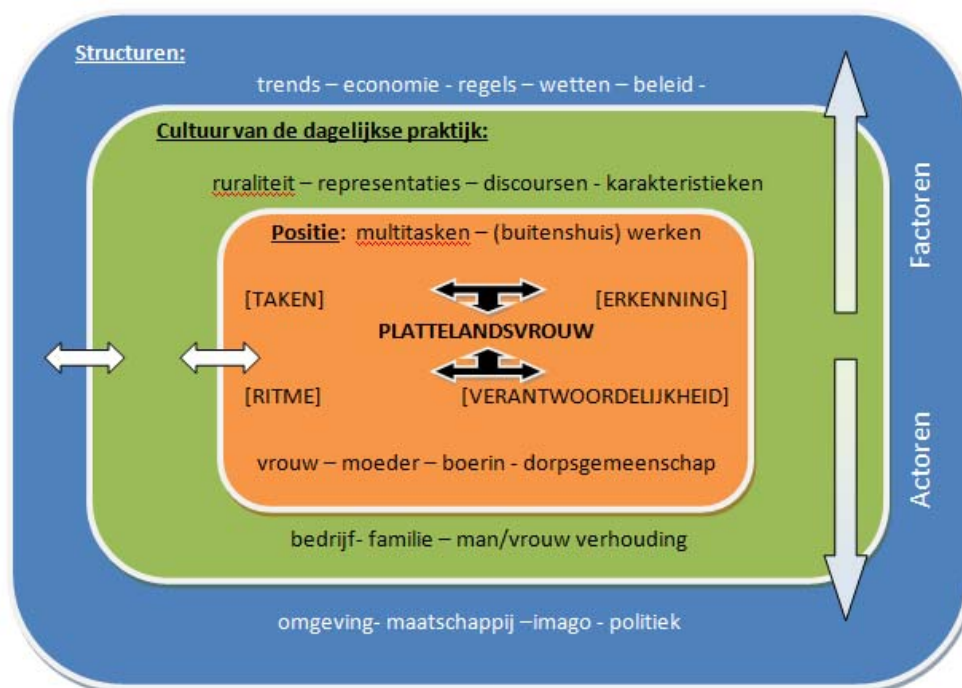
4.1.6	Wetten en regels: op keukentafel niveau	39
4.1.7	Imago	40
4.2	Vrouwen en de cultuur van de dagelijkse praktijk	41
4.2.1	Ruraliteit	41
4.2.2	Representatie	46
4.2.3	Karakteristieken	52
4.3	Plattelandsvrouwen en hun positie	55
4.3.1	Vrouw, moeder en boerin	55
4.3.2	De beleving van het werk	63
4.3.3	Buitenshuis werken	74
4.3.4	Dorpsgemeenschap	78
4.4	Positie van de vrouw statistisch verkend	80
4.5	Positie van de vrouw ruimtelijk verkend	82
	Professionele status van de vrouw	82
	Boeren-tuindersdochter	83
	Bekendheid met het Vrouwennetwerk van ZLTO	83
	Juridische erkenning	83
	Man/vrouwverhouding	83
	Waardering Brabants platteland	84
4.6	ZLTO	84
4.7	Samengevat	87
5	Rurale geografie, ritme en gender: discussie	89
	Ritme en bedrijf	91
	Ritme en ontwikkelingen	91
	Ritme en omgeving	92
	Ritme en de plattelandsvrouw	92
6	Conclusie en aanbevelingen	94
7	Reflectie en vervolg	97
	Onderzoek in perspectief	97
	Suggesties voor vervolgonderzoek	98
	Literatuurlijst	99
Bijlage 1	Gesprekspartners	102
Bijlage 2	Interviewopzet 'semi-structured-interviews'	103
Bijlage 3	Thematische codering	104

Bijlage 4	Enquêtevragen	110
Bijlage 5	Klankbordgroep	118
Bijlage 6	Kaartmateriaal.....	123

Samenvatting

De scriptie 'De culturele geografie van Brabantse plattelandsvrouwen' geeft antwoord op de centrale vraag: *Op welke manier positioneren en representeren Brabantse plattelandsvrouwen zich op het platteland, hoe wordt dit beïnvloed door de cultuur van de dagelijkse praktijk en de rurale ontwikkelingen in Brabant? Welke aanbevelingen zijn te doen op basis van de resultaten voor het vrouwenbeleid van de ZLTO?* Met als doel om hiermee een bijdrage te leveren aan het sociaal-feministisch perspectief in de rurale geografie. Hiertoe is een onderzoek uitgevoerd middels een onderzoeksdesign van *mixed methods*. Door triangulatie van kwalitatieve en kwantitatieve methoden is een scherp beeld gekregen van het onderzoeksobject zonder de context (plaats en tijd) uit het oog te verliezen. Met plattelandsvrouwen worden alle vrouwen bedoeld die verbonden zijn aan een agrarisch bedrijf.

Een uitgebreide literatuurstudie over de thema's sociaal-feministische geografie, cultuur van de dagelijkse praktijk, (representaties van) ruraliteit en de relatie met gender leidde tot het volgende model:

Bovenstaand model laat zien dat de culturele geografie van de plattelandsvrouw bepaald wordt door factoren en actoren op macro (structuren), meso (cultuur van de dagelijkse praktijk) en micro (positie) niveau. Strategische zaken, zoals omgeving, politiek, economie en beleid beïnvloeden tactische zaken, zoals karakteristieken en representaties. Beiden bepalen vervolgens de positie van het individu. Wat het model samenvattend laat zien, is wat Meeteren (2011, p. 5) constateert: dat de sociale constructie van het platteland menselijk gedrag causaal beïnvloedt. Het gedrag van plattelandsvrouwen ten opzichte van zichzelf, hun partner en de (dorps)gemeenschap wordt bepaald door het macro- en meso- niveau en resulteert op micro-niveau in taken en verantwoordelijkheden die zij op zich nemen, erkenning die zij voor die taken krijgen en het ritme dat hun geografie bepaalt.

Zoals het model laat zien werkt de relatie ook andersom: wat een plattelandsvrouw op microniveau doet, beïnvloedt (of houdt in stand) de cultuur van de dagelijkse praktijk en de structuren.

In de empirische fase van het onderzoek zijn semi-gestructureerde interviews uitgevoerd met vijf plattelandsvrouwen, is er tweemaal een bijeenkomst geweest met een klankbordgroep vanuit het ZLTO Vrouwenennetwerk en is een Brabant brede enquête uitgezet via het ledenbestand van ZLTO, wat 508 ingevulde enquête opleverde. De resultaten van de enquête zijn vervolgens teruggekoppeld naar de vijf vrouwen, de klankbordgroep en een aantal experts op het gebied van vrouwen en ruraliteit. De empirische fase leverde de volgende inzichten op:

Waar het gaat om de positie van plattelandsvrouwen in Brabant, sociaal-feministisch bekeken heeft een groot deel van de vrouwen een intensieve, verantwoordelijke positie in het bedrijf. Ruim twee derde van de respondenten van de enquête is namelijk bedrijfshoofd of meewerkend echtgenote voor meer dan 20 uur in de week. De meerderheid van deze groep vrouwen ervaart een gelijkwaardige verhouding ten opzichte van hun partner. In 80% van de gevallen is deze gelijkwaardige verhouding vertaald in een juridische erkenning van de rol van de vrouw in het bedrijf. Discoursen over ruraliteit, waarbij de rurale idylle een belangrijke plaats inneemt, hebben invloed op de beeldvorming van plattelandsvrouwen. Zij noemen visuele begrippen als ruimte en groen en sociaal-culturele begrippen, als rust en vrijheid. De taken en verantwoordelijkheden laten zien dat het conventionele rollenpatroon uit de rurale idylle nog steeds praktijk is. Vrouwen zijn de duizendpoten die zich dagelijks het meest bemoeien met het huishouden, de kinderen en de bedrijfsadministratie. Plattelandsvrouwen doen weinig aan profilering. Met name op lokaal niveau vertegenwoordigen zij hun sector en hun eigen rol daarin. In de politiek of bestuursrollen is slechts een klein deel van de vrouwen geïnteresseerd. Uit interviews blijkt dat het komt door tijdsdruk, lastige vergadertijdstippen en angst dat door een gebrek aan kennis de bijdrage miniem zal zijn. Er is wel een groep vrouwen die graag meer aan profilering en zichtbaarheid in de maatschappij zou willen doen, met name in de eigen omgeving lijkt dat kansrijk. De plattelandsvrouwen noemen zich liever agrarisch ondernemster dan boerin, daar hebben zij een positievere associatie mee. De achtergrond van de vrouw speelt een rol bij de invulling van haar dagelijks leven. Ruim zestig procent van de plattelandsvrouwen heeft een opleiding of cursus gerelateerd aan de agrarische sector gevolgd. Een zeer groot deel van de bij dit onderzoek betrokken vrouwen heeft zelf een boerenafkomst, wat zij zien als een groot voordeel, omdat je de gang van zaken op een agrarisch bedrijf begrijpt. Het is dan een bekend ritme. Bijna zestig procent vindt dat persoonlijke ambities waarmaken mogelijk is binnen hun positie in het agrarisch bedrijf. 35% is daar minder positief over en ziet de ambities maar voor een gedeelte verwezenlijkt in de dagelijkse praktijk.

Door de accumulatie van rollen voor een vrouw op een agrarisch bedrijf is tijdsdruk een belangrijk thema. Een zeer groot deel van de vrouwen ervaart een goede balans, wat samenhang vertoont met het werkplezier dat zij positief beoordelen. Voor een klein deel van de vrouwen is deze samenhang negatief en dus problematisch. Binnen nu en vijf jaar ziet het overgrote deel van de vrouwen hun rol niet veranderen, slechts 10% verwacht een grotere rol te gaan spelen in het bedrijf.

De thema's in de agrarische sector waar de Brabantse vrouwen zich bij betrokken voelen zijn met name sociale thema's, zoals dierwelzijn, duurzame bedrijfsvoering, voedselveiligheid, maatschappelijke acceptatie, imago en arbeidsvoorziening. Het zijn thema's die in de ZLTO visie *Meerwaarde-voorwaarde* een voorname rol spelen, hier liggen kansen voor ZLTO om betrokkenheid van vrouwen te genereren. Brabantse plattelandsvrouwen zijn over het algemeen tevreden met hun

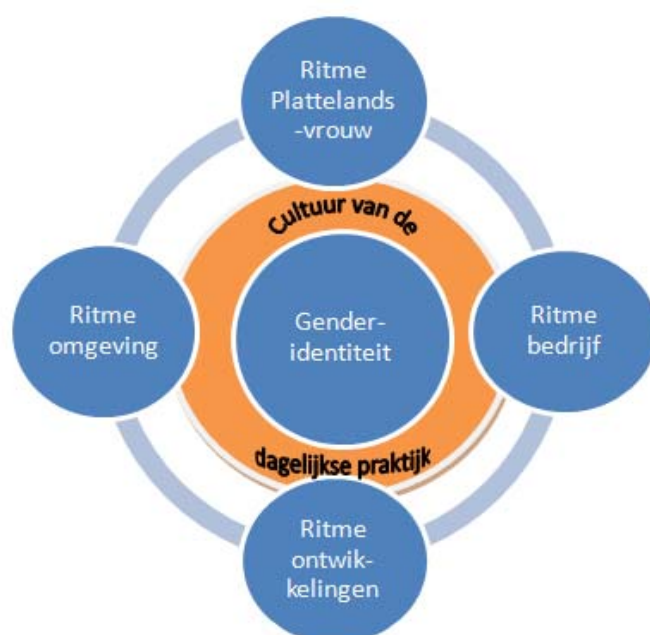
leven als boerin/agrarisch ondernemster, zoals dat op het moment is. Zij benoemen wel minpunten (met name structuren als wet- en regelgeving en beperkingen uit de omgeving), maar uit de interviews en enquête blijkt dat er weinig behoefte is aan verandering. Op hun eigen manier gaan zij om (tactieken) met die vaak dynamische structuren en geven zij hun leefwereld vorm.

In relatie tot de onderzoeksvraag blijkt uit een multiple-regressie-analyse dat de variabelen 'taken', 'verantwoordelijkheid', 'erkenning' uit de enquête van invloed zijn op de positie van een plattelandsvrouw, terwijl 'beeld van het platteland' en wat een vrouw aan representatie doet, geen invloed heeft op haar positie.

Om te kijken of er binnen Brabant regionale verschillen zichtbaar zijn ten aanzien van thema's uit de enquête is het programma ArcGIS ingezet om daarmee enquêteresultaten letterlijk 'ruimtelijk' te maken. Er wordt ingegaan op de thema's: professionele status van de vrouw, bekendheid met het vrouwen netwerk, de ervaring van de man/vrouwverhouding, juridische erkenning, achtergrond als boeren- tuindersdochter en de waardering van het Brabantse platteland. Per thema zijn uitschieters waar te nemen, maar geen duidelijk ruimtelijke patronen van spreiding en concentratie. Het kan betekenen dat de schaal van dit onderzoek, provincie Noord-Brabant, te klein is om regionale verschillen waar te kunnen nemen.

Het onderzoek heeft ook de mogelijkheden voor ZLTO in relatie tot het thema bekeken. Een zeer groot deel van de respondenten, zowel van de enquête als de geïnterviewden, geven aan dat ze van ZLTO niet verwachten dat ze expliciet op een vrouwen netwerk inzetten om de rol van de vrouw te duiden. Dit wordt dan ook niet aanbevolen. Vrouwen voelen zich op die manier juist gemarginaliseerd. Wel zou ZLTO hun sociale diensten kunnen versterken. Niet middels nieuwe producten of diensten, maar door verbreding van bestaande producten en diensten door erkenning van de sociale uitdagingen op en rondom het boerenbedrijf. Verder liggen er voor ZLTO met name kansen om op lokaal niveau vrouwen te activeren om bewust met hun rol in het bedrijf bezig te zijn.

De bovenstaande inzichten, door de verkenning van de Brabantse praktijk te koppelen aan de theorie, leiden tot nieuwe ideeën voor theorievorming in de rurale geografie. Onderstaand model laat dit zien:

Wanneer in ruraal-geografisch onderzoek de nadruk meer van landbouw als bestaansmiddel naar landbouw als bestaanswijze verschuift, biedt dit model, meer dan het eerste model, een handvat om naar de bestaanswijze te kijken vanuit een sociaal-feministisch perspectief. Het verschil zit hem in het centraal stellen van de genderidentiteit en de invulling voor het concept cultuur van de dagelijkse praktijk met de geografische begrippen tijd, cultuur en plaats. Ritmes bepalen tezamen de genderidentiteit van de plattelandsvrouw en hoe dat tot uitdrukking komt in haar cultuur van de dagelijkse praktijk. De karakteristieken van het agrarisch bedrijf: de boerenideologie, de verwevenheid van werk en privé, het isolement, de afhankelijkheid van de natuur, de autonomie en variatie in werkzaamheden, geen scheiding van betaald en onbetaald werk en de context van de dorpsgemeenschap zijn zeer voornaam om in de praktijk te onderzoeken om het concept van de cultuur van de dagelijkse praktijk invulling te geven. Hierbij kijk je naar structuren (b.v. omgeving, beleid, politiek) en hoe iemand daar op een eigen manier mee omgaat, de zogenoemde tactiek. De geografische begrippen tijd, plaats en cultuur blijken behulpzaam. Die begrippen spelen namelijk zowel op het niveau van structuren als van tactieken. Tijd staat daarbij voor de ontwikkelingen die op dit moment in de maatschappij en de agrarische sector spelen en hoe plattelandsvrouwen daar betekenis aan geven. Plaats voor de fysieke ruimten waarin dit afspeelt en hoe plattelandsvrouwen met die omgeving omgaan. En cultuur staat voor de discourses, de representatie van plattelandsvrouwen en wat zij zelf doen aan profilering. Hiermee is ervaring, beleving en gevoel in kaart gebracht, zonder de context van de maatschappij en de landbouwsector uit het oog te verliezen. Je analyseert dan het samenspel van dagelijkse leefritmes: de interactie tussen routines en de onvoorspelbare en/of verstorende ritmes. Ofwel de interactie tussen tactiek en structuur. Dat genereert kennis die een bijdrage levert aan de rurale geografie in een postmoderne tijd. Een tijd waarin differentiatie vóór generalisatie gaat. De toegevoegde waarde van de sociaal-feministische benadering van het vraagstuk zit hem in het benadrukken van de effecten die gender heeft op de leefwereld van een individu. Begrip van de genderidentiteit en -relatie blijkt relevant wanneer het over positioneren en representeren gaat.

Tot slot. Dé plattelandsvrouw bestaat niet, deze thesis is dan ook niet bedoeld om daar betekenis aan te geven. De belangrijkste conclusie, die dit onderzoek van meerwaarde maakt voor toekomstig ruraal-geografisch onderzoek, is: ruraliteit, genderidentiteit en de positie van vrouwen zijn sociale constructies, met die gedachte als leidraad moeten deze fenomenen dan ook bekeken worden in de wetenschap én in de dagelijkse praktijk.

1. Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de aanleiding, de centrale vraag, de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie van het onderzoek 'de culturele geografie van plattelandsvrouwen in Noord-Brabant'. Het hoofdstuk sluit af met de leeswijzer.

1.1 Aanleiding

'Vergeleken met mannen hebben vrouwen op het platteland een lager beroepsniveau, minder vaste aanstellingen, minder kans op zelfstandig ondernemerschap, een grotere kans op deeltijdwerk en vaker deelname aan niet-kwalificerende opleidingen. Uit de analyses in dit rapport hebben we geen informatie over de wensen die plattelandsvrouwen zelf hebben omtrent arbeid', aldus regiebureau POP (2007, p. 22) over de relatie tussen platteland en vrouwen.

De Nederlandse plattelandstrategie 2007-2013 beschrijft de ambities van de regering met betrekking tot de ontwikkeling van het platteland. Ambities op het gebied van economie en milieu voeren de boventoon, maar ook ambities wat betreft leefkwaliteit op het platteland komen aan bod. De strategie zegt: *'Wanneer initiatieven ter bevordering van opleiding, voorlichting en ondernemerschap worden genomen, moet aandacht worden besteed aan de specifieke behoeften van vrouwen, jongeren en oudere werknemers'* (regiebureauPOP, 2007, p. 47). Het rapport beschrijft verderop het voornemen een Nationaal Plattelandsnetwerk op te gaan zetten, met als doel de bij de plattelandsontwikkeling betrokken organisaties en overheidsdiensten bijeen te brengen. *'Deelname is daarom voorzien van relevante overheidsinstellingen, sector- en belangengroepen (uit in elk geval landbouw, milieu en natuur, recreatie, kleine kernen, vrouwen en jongeren) en overige groepen van potentieel begunstigten uit de verschillende assen'* (regiebureauPOP, 2007, p. 60). Wederom wordt de vrouw expliciet benoemd. Impliciet geeft dat aan dat vrouwen gezien worden als een 'achtergebleven' groep, die aandacht behoeft. Aandacht voor de vrouw op het platteland is van alle tijden. In 1992 bijvoorbeeld had het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij al een emancipatiebeleid voor de agrarische sector. Naast een gewenste – overigens niet behaalde – toename van het aantal vrouwelijke agrarische bedrijfshoofden (+10%), richtte men zich ook op een toename van de participatie van vrouwen in landinrichtingsprocessen (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1996).

De Zuidelijke Land en Tuinbouworganisatie (ZLTO) behartigt al ruim 160 jaar de belangen van agrariërs en tuinders in het zuiden van het land (Noord-Brabant, Zeeland, Zuid-Gelderland). Ook zij heeft door de jaren heen de positie van de agrarische vrouw erkend door de Dienst Agrarisch Vrouwenwerk in 1984 en later door een "kwaliteitszetel" voor vrouwen op te nemen in het bestuur van de organisatie. Dit heeft geresulteerd in de portefeuille "Vrouw en bedrijf", ook in landelijk verband binnen LTO. In 2008 is de portefeuille Vrouw en bedrijf binnen ZLTO geëvalueerd. Aan de hand hiervan is de portefeuille omgevormd tot het huidige 'ZLTO Vrouwenennetwerk'. Door middel van dit netwerk probeert ZLTO bij te dragen aan de zichtbaarheid en erkenning van vrouwen in de agrarische sector. Doelstellingen zijn vrouwen meer te betrekken bij ZLTO en hen tevens te interesseren voor bestuursfuncties. Op dit moment staat ZLTO voor de keuze om het netwerk nieuwe impulsen te geven. ZLTO ziet in dat er stappen gezet moeten worden, maar weet niet in

welke richting. ZLTO (h)erkent de veranderende rol van de vrouw op bedrijfsniveau, bijvoorbeeld dat de vrouw steeds vaker mede-ondernemster is. Op sectorniveau zien zij meer hoger opgeleide vrouwen, meer vrouwen in (lokale) besturen en een toenemende behoefte aan netwerken – . In een onderzoek uit 2008 wordt het volgende geconcludeerd: *“Uit de statistieken blijkt dat op het platteland een groter percentage van de werkzame vrouwen kiest voor ondernemerschap dan in de stad (10,5 % vs. 7,9 %). Op regionale schaal ontbreken echter cijfers over de sectoren waarin vrouwen ondernemen of over de omvang van hun bedrijven, het daarin door hen bestede aantal uren of verdiende inkomen of over hun leeftijd, opleiding of gezinssituatie.”* (Imminga-Berends, et al. , 2008, p.77). Ditzelfde onderzoek (p.16) beschrijft ook het volgende: *“sinds 2006 wordt alleen nog het bedrijfshoofd ondervraagd met het grootste zakelijke en bedrijfsmatige belang. Als het belang gelijk verdeeld is tussen de partners, wordt alleen nog het oudste bedrijfshoofd (meestal de man) ondervraagd. Zo komen de specifieke taken en verantwoordelijkheden van de vrouwelijke (mede)ondernemer niet aan het licht.”* Het verklaart waarom het percentage bedrijfshoofden onder vrouwen al jaren krimpende is in de cijfers van het CBS. De vrouw is in de sector dus nauwelijks in beeld.

De voormalig portefeuillehouder Vrouw en bedrijf van ZLTO merkt op dat de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in rurale gebieden traditioneel blijft. Naast dat volgens haar de bereidheid bij vrouwen in gevallen ontbreekt om hier iets aan te veranderen, werken ook instituties (zoals de Rabobank, accountants, e.d.) tegen, door vrouwen niet in besluitvorming te betrekken. Ook signaleert zij nog steeds een gebrek aan vrouwelijke bestuurders binnen de eigen organisatie en in andere landbouw-gerelateerde organisaties (Mureau, 2011).

De agrarische sector is een mannenwereld, een dominant discours in rurale studies. Woods (2005) stelt dat *‘the most numerous ‘other’ group to be marginalized in conventional mainstream rural studies were women [...]its application in rural studies remained limited ’* (p. 228-229). De Landbouwtelling van het CBS, waarover Imminga-Berends, et al. rapporteert, is hier een praktisch voorbeeld van. Imminga- Berends et al. Hoewel de aandacht voor vrouwen in de plattelandsstrategie verankerd lijkt, twijfelt Van der Ziel (2003) of er sinds de jaren ’80, toen feministische theorieën in de sociale geografie en sociale wetenschappen populair werden, daadwerkelijk iets veranderd is: *‘Sociale verandering? Feministen mogen dan wel andere discourses over vrouwen hebben opgeleverd, de diep gekoesterde meningen of houdingen blijven veelal onaangetaast’* (p. 44). Hiermee verwijst Van der Ziel ondermeer naar de machtsverhoudingen in het door mannen gedomineerde rurale gebied. Pratt geeft in 1996 de rol van discourses aan bij het in stand houden van de machtsverhoudingen. Zij schrijft: *‘it may be possible to identify certain discourses about rurality that serve to enable and support the reproduction of particular uneven social relations, economic distributions and social stratifications’* (Pratt, 1996, p. 70). Maar is het mogelijk dat in een veranderend (fysiek) platteland, de sociale structuur al die jaren onveranderd blijft?

Little (2002, p. 8) beschrijft in haar boek de transitie van het platteland van een primair producerend landschap naar een landschap voor vrije tijd, natuur en beleving. Ze noemt dit een consumerend landschap. De oorzaak van deze verandering is toe te schrijven aan overheden, bedrijven en burgers die door nieuwe kennis, inzichten en een herschikking van onderlinge verhoudingen de productiegerichte sector hebben veranderd in een dienstverlenende sector. Deze ‘shift’ heeft geleid tot nieuwe economische dragers in het rurale gebied, naast de traditionele primaire sector, namelijk

de multifunctionele landbouw. Een 'shift' die in de Nederlandse plattelandstrategie expliciet benoemd wordt. De rol van de vrouw op het platteland is met deze ontwikkeling zichtbaarder geworden. Boerencampings, streekproductenwinkels, zorgboerderijen, educatieboerderijen, etc. blijken vaak door vrouwen succesvol gerund te worden (Taskforce Multifunctionele Landbouw, 2010). Ze krijgen hiermee een kans om een eigen bedrijf te runnen binnen het bestaande bedrijf. Waar ze voorheen met name onzichtbaar werk uitvoerde, zijn ze nu van zichtbaar economisch belang voor de agrarische sector.

In juni 2011 benadrukt Maxime Verhagen, minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie in een lezing op de Conferentie Vrouwelijk Ondernemerschap in Den Haag dat vrouwelijke ondernemers (dus niet perse agrarische onderneemsters) ambitieuzer zijn dan hun mannelijke concurrenten, zij zouden alleen meer lef mogen tonen. Door de vergelijking die hij maakt met 'mannelijke concurrenten' worden verschillen tussen mannen en vrouwen benoemd. De rol van de vrouw verandert, de verandering wordt opgemerkt en benoemd, maar steeds in vergelijking met mannen. De man/vrouwverhouding wordt nog erg traditioneel bekeken. De nadruk ligt hierbij op een veronderstelde achterstandspositie van de vrouw ten opzichte van de man. De ZLTO herkent dit en wil graag meer inzicht in de situatie in de eigen sector. Welke rol is er weggelegd voor de ZLTO betreffende dit fenomeen?

1.2 Onderzoeksvragen

De aanleiding leidt tot de volgende doelstelling:

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is een bijdrage te leveren aan het sociaal-feministisch perspectief in de rurale geografie door inzicht te krijgen in de positie en representatie van vrouwen op het Brabantse platteland.

De doelstelling beschrijft enerzijds een praktisch/empirisch doel (de situatie van de plattelandsvrouwen in Brabant) en anderzijds een theoretisch doel, doordat het onderzoek gebruik maakt van een feministisch-geografisch perspectief. Dit perspectief maakt dat er door een bepaalde 'bril' naar de praktijk gekeken kan worden, wat ook weer kan leiden tot nieuwe inzichten met betrekking tot het perspectief, een wisselwerking dus. Om de doelstelling van het onderzoek te behalen is er een centrale vraag opgesteld.

Centrale vraag

Op welke manier positioneren en representeren Brabantse plattelandsvrouwen zich op het platteland, hoe wordt dit beïnvloed door de cultuur van de dagelijkse praktijk en de rurale ontwikkelingen in Brabant? Welke aanbevelingen zijn te doen op basis van de resultaten voor het vrouwenbeleid van ZLTO?

De centrale vraag wordt hieronder uitgesplitst naar deelvragen:

1. Welke positie hebben plattelandsvrouwen binnen het agrarisch bedrijf als wordt gekeken vanuit sociaal-feministische theorie (vanuit genderrelatie-perspectief)?
2. Hoe wordt de (Brabantse) plattelandsvrouw gerepresenteerd in discoursen over ruraliteit?
3. Wat is de cultuur van de dagelijkse praktijk van de Brabantse plattelandsvrouw?
 - Wat zijn de dagelijks terugkerende taken die ze uitvoert? Wat is de professionele status van de vrouw in het bedrijf?
 - Op welke manier speelt de achtergrond van de vrouw een rol bij de invulling van haar dagelijks leven (afkomst, opleiding)
 - Hoe denkt ze over haar positie binnen het agrarisch bedrijf?
 - Hoe representeert de Brabantse plattelandsvrouw zichzelf (bestuursrollen, etc.)?
 - Op welke manier en bij welke rurale thema's is de Brabantse plattelandsvrouw actief betrokken?
 - Wat is de betekenis van ruraliteit voor de Brabantse plattelandsvrouw?
4. Hoe zou de bijdrage van de Brabantse plattelandsvrouw aan de rurale ontwikkelingen, vanuit sociaal-feministisch perspectief, zichtbaarder kunnen worden?
5. Welke bijdrage kan de ZLTO leveren aan de positie van de Brabantse plattelandsvrouw binnen het agrarisch bedrijf en de sector?

Een aantal begrippen staat centraal tijdens het onderzoek, de definitie/operationalisering van deze begrippen in het onderzoek wordt hieronder nader toegelicht:

- Vrouwen/plattelandsvrouwen: boerinnen, partners van boeren en boerendochters verbonden aan een primair agrarisch bedrijf.
- Positie: de professionele status van de vrouw, de verankering van de vrouw in het agrarisch bedrijf. Indicatoren daarbij zijn o.a.: bedrijfshoofd, meewerkend gezinslid, niet-meewerkend gezinslid.
- Genderrelatie: de verhouding tussen mannen en vrouwen en hoe dit tot uitdrukking komt in de maatschappij/cultuur van de dagelijkse praktijk. "The socially created gender structure of society" (Massey, 1984, p.21).
- Genderidentiteit: de opvattingen van de vrouw over het boerenbedrijf en haar rol daarin (Little, 2006).
- Sociaal-feminisme: feministisch perspectief waarbij men er van uitgaat dat de maatschappij wordt geconstrueerd door allerlei sociale factoren, waaronder genderrelaties

- Cultuur van de dagelijkse praktijk: De structuren van de maatschappij die vrouwen op hun manier gebruiken om de eigen leefwereld vorm te geven (de Certeau in Bridge en Watson, 2010).
- Ruraliteit: is een *social construct* en is dus gebaseerd op hoe mensen zich identificeren met ruraliteit (Woods, 2004). In dit onderzoek gaat het om de representatie van vrouwen in discoursen over ruraliteit.
- Rurale geografie: bestudeert op welke manier ruraliteit vorm wordt gegeven door ervaringen en percepties van mensen.
- Representatie: mentale beelden of collectieve voorstellingen, hebben alles te maken met hoe wij de wereld om ons heen verbeelden. De term staat centraal in de semiotiek, de betekenisleer van tekens en objecten als woorden, gebaren en kleding: zij brengen boodschappen over (Van der Ziel, p.15). Indicatoren daarbij zijn o.a.: bestuursposities, participatie in (sociale) media en imago.

1.3 Maatschappelijke relevantie

Zoals beschreven in de aanleiding staat de positie van de vrouw in het rurale gebied onder druk: enerzijds beweegt zij mee met de trends in de agrarische sector (b.v. in de multifunctionele landbouw), anderzijds is zij op allerlei bestuurlijke (machts)posities onzichtbaar. De traditionele man-vrouw rolverdeling is op het platteland nog steeds de standaard, terwijl ontwikkelingen (zowel fysiek als sociaal) vragen om een veranderende verhouding. Waar de plattelandsvrouw in de geschiedenis vooral fysieke arbeid verrichtte, heeft zij door de technische vooruitgang na de Tweede Wereldoorlog meer en meer een passievere, met name sociale functie gekregen (Duffhues, 2011); oftewel verantwoordelijkheden in het huishouden, voor de kinderen en sociale contacten. Nu het platteland niet alleen meer wordt geassocieerd met productie, maar ook met vrije tijd, beleving en consumptie verandert de rol van de vrouw weer. De competenties van vrouwen kunnen goed aansluiten bij een consumptiegericht platteland. De aanleiding beschrijft de agrarische sector als een ‘mannenwereld’, waar maatschappelijke discussies en innovaties veelal vanuit mannelijk perspectief worden bekeken en (uit)gevoerd. Er is sprake van mannelijke dominantie in denken en schrijven. Een voorbeeld is institutionele dominantie – door mannen gedomineerde besturen -, wat een fenomeen is in de agrarische sector. Een ‘zichtbare’ vrouw kan nu en in de toekomst haar deel bijdragen aan de plattelandseconomie van Nederland en *mede* de ontwikkelingen sturen. Naast de economische en sociale relevantie speelt ook de praktische inzetbaarheid van de resultaten van dit onderzoek voor ZLTO. Het onderzoek beoogt deze partij van inzichten te voorzien die bijdragen aan de oplossing van de vraagstukken rondom de betrokkenheid van vrouwen bij ZLTO.

1.4 Wetenschappelijke relevantie

De landbouwsector is een sector waar op allerlei terreinen interessant wetenschappelijk onderzoek is uitgevoerd. Echter, zoals Giesen (1991, p. 165) het benoemt: “[...] *in de wetenschappelijke bestudering van het agrarische gezinsbedrijf ligt de prioriteit te zeer bij een economische, technische of structurele invalshoek*. Zij benadrukt de waarde van inzicht in de subjectieve beleving en het individuele gedrag. Zij licht toe: “*Uiteindelijk zijn het de mensen die de agrarische productie gaande moeten houden en zorg moeten dragen voor de instandhouding van het platteland*”. Dit onderzoek geeft invulling aan deze oproep; het gaat over mensen, vrouwen in dit geval, die in hun dagelijks leven actief zijn op het boeren- en of tuindersbedrijf op hun specifieke plek op het platteland. De

traditie in geografie was dat onderzoek veelal een *male-centered* karakter had (Aitken & Valentine, 2009, p.43). De ruraal geografische literatuur laat een gefragmenteerd aanbod aan sociaal-feministische onderzoeken zien (Little, 2002, p.3). In Nederland heeft onderzoek zich met name geconcentreerd op het in beeld brengen van (landelijke) agrarische vrouwenbewegingen (Storm en van der Burg, 2011). Dit soort onderzoek benadert de thematiek in hoofdzaak sociologisch en is daarbij ook met name gericht op de interne groepsdynamiek. Een sociaal-geografisch onderzoek, dat zich richt op de interactie tussen mens en ruimte en hoe deze context bepalend is voor de leefwereld van een vrouw, is nog niet uitgevoerd met betrekking tot dit thema. Deze benadering is dus vernieuwend en zou bij kunnen dragen aan het verkrijgen van nieuwe inzichten en inbedding van het thema in de discipline rurale geografie. Het laatste is belangrijk, omdat het in het onderzoek niet gaat om een nadruk op ‘het verschil’, maar juist om de verhoudingen binnen de relatie man/vrouw en hoe die de cultuur van het dagelijks leven vormgeven. Little licht toe dat het relevant is om dit te bekijken: “[...] to establish more firmly the links between the social and cultural construction of rurality and the particular aspects of gender roles and gender relations that are valued [...]”(Little, 2006, p.43) . Deze link, tussen genderidentiteit, genderrelatie en rurale geografie, wordt in dit onderzoek gelegd. De benadering vanuit de cultuur van het dagelijks leven is waardevol: “*de wereld is ook van onderop kenbaar en vormbaar en kan dus als een leefbare wereld zin krijgen*” (Frijhoff, 2008). Dit onderzoek wil bijdragen aan de kennis met betrekking tot rurale geografie in relatie tot sociaal-feminisme, om zo deze ‘blinde vlek’ te verminderen. Het onderzoek beoogt een positieve bijdrage te leveren aan sociaal-feministische perspectieven/theorievorming in relatie tot ruraliteit. Het doel hierbij is – nogmaals- niet om te duiden op verschillen tussen mannen en vrouwen, maar wel hoe een andere positie van de vrouw in de materie zou kunnen leiden tot vernieuwende inzichten voor de discipline.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft het theoretisch kader van het onderzoek: het geografisch perspectief op plattelandsvrouwen. De methoden waarmee het onderzoek is uitgevoerd worden toegelicht in hoofdstuk 3. Hoofdstuk 4 geeft het empirisch gedeelte van het onderzoek weer: een toets van het theoretisch model in de Brabantse praktijk. Een discussie van de resultaten van het theoretisch model in relatie tot de empirie wordt besproken in hoofdstuk 5, waarbij nieuwe inzichten voor theorie worden geformuleerd. De conclusie en aanbevelingen van het onderzoek, met onder andere het antwoord op de onderzoeksvraag wordt beschreven in hoofdstuk 6. Tot slot wordt in hoofdstuk 7 op het onderzoek gereflecteerd en worden suggesties gegeven voor mogelijk vervolgonderzoek.

2. Geografisch perspectief op plattelandsvrouwen

In dit hoofdstuk wordt het theoretisch kader van het onderzoek beschreven. Achtereenvolgens komt theorie aan bod over; feministische geografie, het sociaal-feminisme, de cultuur van de dagelijkse praktijk, ruraliteit, culturele representaties van ruraliteit en ruraliteit en vrouwen. De informatie uit deze paragrafen leidt tot een onderzoeksmodel waarmee dit hoofdstuk afsluit.

2.1 Feministische geografie

Feminisme werd populair in de jaren '70, als kritiek op de man-geörienteerde maatschappij. In de geografie staat het feministisch perspectief sindsdien op de agenda. Een heldere omschrijving van feminisme is de volgende van Pollock in Pini (2002, p. 340): *"Feminism stands here for a political commitment to women and to changes that women desire for themselves and the world. Feminism stands for a commitment to the full appreciation of what women inscribe, articulate, and imagine in cultural forms: interventions in the field of meaning and identity from the place called 'woman' or the 'feminine'. Feminism also refers to a theoretical revolution in the ways in which terms such as art, culture, woman, subjectivity, politics and so forth are understood. But feminism does not imply a united field of theory, political position, or perspective."*

Geografen, zoals Doreen Massey, Linda McDowell, Julie Graham and Katherine Gibson, hebben het feminisme op de geografische agenda gezet en hebben een grote invloed gehad op de ontwikkeling van deze veelzijdige stroming in de sociale geografie. De benaderingen van feministische geografie zijn niet in een paar zinnen te vatten. Integendeel, de veelheid aan toepassingen, interpretaties en substromen maken het een complexe stroming. Radicaal, marxistisch tot meer humanistische substromen hebben het feminisme in de geografie vormgegeven. Waarbij het radicaal feminisme zich met name richt op het duiden van de effecten van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen door het onderdrukkend gedrag van mannen. Het marxistisch feminisme richt zich specifiek op de relatie patriarchie-kapitalisme en de onderdrukking van de vrouw, ofwel de exploitatie van mannen en vrouwen in een kapitalistische economie (Johnston et al., 2008). In het humanistisch feminisme ligt de nadruk op hoe de 'gewone' mens in het leven van alledag onderwerp is van verschillende vormen van autoriteit, zonder in detail in te gaan op de oorzaken of vormen van de onderdrukking.

De veelzijdigheid van het feminisme wordt geprezen vanwege het innovatieve karakter, anderzijds is feministische geografie ook lastig te duiden. Een aantal kenmerken zijn universeel: feministisch geografen hebben kritiek op het traditionele man-georiënteerde, universele, positivistische perspectief van de geografische discipline, waarbij verschillen en complexe zaken worden gereduceerd tot een gegeneraliseerde wereld (Aitken & Valentine, 2009, p.45). Onderzoek kan niet losgekoppeld worden van de onderzoeker. De achtergrond en cultuur spelen, sinds de culturele kentering in de geografie en de sociale wetenschappen eind jaren '80, een rol in de manier waarop naar een onderzoeksobject gekeken wordt. Feministisch geografen erkennen dit. Dit wijkt af van het eerdere positivistisch gedachtegoed, dat juist uitgaat van een objectieve onderzoeker (Johnston, et al., 2008, p. 490).

Er drie hoofdlijnen te herkennen in het feministisch geografisch perspectief: gender als verschil, gender als een sociale relatie en gender als een sociale constructie. Waarbij de eerste hoofdlijn staat voor onderzoek met als doel kennis over (de verschillen tussen) mannen en vrouwen. De tweede

hoofddlijn richt zich op onderzoek naar de relaties in het dagelijks leven van mannen en vrouwen welke hen verbindt in tal van specifieke situaties en plaatsen. Specifieke situaties en plaatsen zijn bijvoorbeeld het gezinsleven, de school en het dorp. Tot slot, de derde hoofddlijn analyseert op welke manier gender betekenis geeft aan aspecten van de cultuur van de dagelijkse praktijk in relatie tot de (afbakening en identiteit van een) omgeving (Aitken&Valentine, 2009, p.50).

Het theoretisch perspectief van dit onderzoek laat zich leiden door de hoofddlijnen twee en drie. De inzichten van feministisch-geografen Jo Little en Doreen Massey zijn daarbij relevant. Waar Jo Little (2002) een interessante link legt tussen het belang van genderrelaties en identiteit in het licht van de rurale geografie, maakt Massey (1984) duidelijk dat feministisch onderzoek niet gaat over het vinden van de verschillen tussen mannen en vrouwen, maar dat het onderzoek in het belang van vrouwen moet zijn. *“Feminists examine differences between the power, social position, attitudes and behaviour of men and women, put forward theories to account for them and, most importantly, explore ways in which current practices in society might be changed in order to release women from their subordination. An immediate implication for feminist geography is that, while it may be necessary, it is not sufficient to examine men’s and women’s spatial behaviour, patterns and perceptions of space, find that they differ, and document the differences”* (Massey, 1984, p.25). Vanuit dit geografisch perspectief, bekijkt het onderzoek de cultuur van de dagelijkse praktijk van de plattelandsvrouw en daarmee haar interactie met ruimte. Feministisch-geografisch onderzoek was voorheen met name gericht op een ‘inhaalbeweging’ voor vrouwen. Tegenwoordig is het veelal gericht op *genderrelaties*. Onderzoek gaat dus niet alleen ‘over vrouwen’, maar juist over de verhouding tussen mannen en vrouwen. Dit onderzoek wordt ook uitgevoerd in het licht van genderrelaties en gender als sociale constructie, waarbij de nadruk niet komt te liggen op verschillen tussen mannen en vrouwen. Het gaat om hoe zij met elkaar functioneren in de agrarische sector, hoe de discoursen rondom de sector en het leven op het platteland dit vormgeeft en hoe vervolgens de vrouw daar in zichtbaar is.

2.2 Sociaal-feminisme

Het sociaal feminisme is een enigszins humanistische stroming in de feministische geografie. Deze stroming heeft zowel gender als relatie en gender als sociale constructie als uitgangspunten. Dit in tegenstelling tot het eerder toegelichte radicaal feminisme dat de eerste hoofddlijn, gender als verschil, aanhangt. Volgens Massey (1984, p. 29) wordt in het sociaal-feminisme patriarchie als een variabele gezien. De man wordt niet als de vijand beschouwd. Liever kijken sociaal feministen naar de verbindingen tussen mannen en vrouwen en hoe dit het dagelijks leven vormgeeft. Het betekent niet dat sociaal feministen vinden dat vrouwen moeten berusten in hun positie. Zij streven veranderingen na in de onderdrukking van vrouwen. Maar anders dan bij radicaal feminisme, wat berust op verschillen en conflicten, gaat het hier om samenwerking en synergie tussen mannen en vrouwen. Dit zou moeten leiden tot een betere situatie voor beiden. Het sociaal feminisme is één van de kritische perspectieven in de geografie. Het kritische karakter uit zich onder andere in de overtuiging dat een maatschappij bewust kan veranderen. En dat eenieder daar bewust aan bij kan dragen (Massey, 1984, p. 32). Anders dan bij radicaal en marxistisch feminisme sluit sociaal feminisme aan bij een post-moderne kijk op geografie. Zoals Little (2006, p.33) dat toelicht: *“Such new femininities are more sensitive to difference [...] and to the notion of multiple ways of experiencing the world. They are also more embedded within the contemporary world of symbol, representation and discourse in a*

way of experiencing gender inequality but of the various responses that may be made to it." Een post-moderne benaderingswijze: iedere situatie, plaats, context brengt verschillen met zich mee.

Onderzoek gericht op de agrarische sector en het gezinsbedrijf vanuit een feminisitisch perspectief is geen vanzelfsprekendheid. Het feminisme is zelfs, door plattelandsvrouwen zelf, als een bedreiging beschouwd in relatie tot hun rol op het bedrijf. Brandth (2002, p. 108) verklaart: *"feminisms have been regarded as destabilizing and as a threat to many of the social relationships that are valued in rural life[...] being hostile towards men is unacceptable in a system that depends on a high degree of co-operation between women and men."* Deze visie was het resultaat van de modernistische wijze waarop het feminisme opereerde in de jaren '60-'70. Onderzoek was gericht op de Westerse, blanke, stadse middenklasse vrouw en bovendien generaliseerde men de rol van vrouwen. Wat betreft vrouwen op het platteland werd in die tijd ook niet erkend dat er sprake was van onderdrukking van vrouwen. De mannen waren de baas achter op het bedrijf, maar de vrouw was dat in huis. Daar had zij haar invloed. De onderdrukking kwam zodra zij één voet uit het huis zette. Dan werd ze het hulpje van de boer en nam de werkdruk alleen maar toe, omdat het huishoudelijk werk ook nog op haar takenpakket drukte (Brandth, 2002, p.112). Met het postmodernisme, dat ook zijn weerslag had op de manier waarop het feminisme zich ontwikkelde, veranderde deze kijk. Er kwam aandacht voor de verschillen tussen vrouwen die in verschillende situaties en op verschillende plekken leefden. Daarmee kwam ook de aandacht voor het geografisch aspect van gender: gender wordt óók vormgegeven door ruimte en plaatsen (Brandth, 2002, p. 113). Waarbij ook niet langer enkel werd uitgegaan van de dichotomie stad-platteland, maar ook erkend werd dat het 'rurale vele ruraliteiten is'. En dat mensen niet alleen of in de stad of op het platteland leven, maar dat de dagelijkse praktijk een beweging tussen die twee laat zien. Het geografische aspect van gender wordt zichtbaar in de cultuur van de dagelijkse praktijk, hierover gaat de volgende paragraaf.

2.3 Cultuur van de dagelijkse praktijk

Met de opkomst van het postmodernisme, is er sprake van een culturele kentering in de sociale wetenschappen. Het begrip cultuur, een complex begrip, kreeg een belangrijke betekenis in het verklaren van sociale processen en identiteiten, aldus Rose (2007, p.1). Sociale wetenschappers zijn geïnteresseerd in hoe de levens van mensen, hun ideeën en handelingen, door cultuur gevormd worden. Rose citeert in haar boek *Visual methodologies* (2007) de definitie van cultuur door Stuart Hall (1997): *"Culture, it is argued, is not so much a set of things – novels and paintings or TV programmes or comics – as a process, a set of practices. Primarily, culture is concerned with the production and exchange of meanings [...] between the members of a society or group [...]thus culture depends on its participants interpreting meaningfully what is around them, and 'making sense' of the world, in broadly similar ways."* Ieder individu of iedere groep geeft op een eigen manier invulling aan zijn/haar leefwereld. Rose (2007, p.2) verduidelijkt: *"Whatever form they take, these made meanings, or representations, structure the way people behave [...] in our everyday lives"*. Cultuur en sociale processen/identiteiten zijn dus onlosmakelijk verbonden. De cultuur van de dagelijkse praktijk is een interessant uitgangspunt om inzicht te krijgen in de sociale processen en identiteiten van een groep, zoals dit onderzoek beoogt. De inzichten van de Certeau geven vorm aan het concept 'cultuur van de dagelijkse praktijk'. In dit concept onderscheidt hij strategie en tactiek: *"Strategy [...] is the imposition of power through the disciplining and organisation of space. Tactics are the 'ruses' that take the predisposition of the world and make it over, that convert it to the purposes of ordinary people."* (Crang, 2000, p. 137). Concreet wordt gekeken naar hoe plattelandsvrouwen omgaan met

strategie (structuren) waarmee ze de eigen leefwereld vormgeven (tactiek). *“Dat geschiedt in een omgeving die mensen van boven of van buiten wordt aangereikt door de instituties die de macht bezitten, zoals de staat, de gemeente, het bedrijfsleven [...] mensen accepteren die instituties als voorwaarden en kaders voor hun handelen, maar trekken vervolgens hun eigen plan”* (Frijhoff, 2008). Het gaat om het in beeld krijgen van de vanzelfsprekende routines van het leven en werken van alledag. Welk eigen plan trekken Brabantse plattelandsvrouwen? De inzichten van de Certeau passen goed bij dit sociaal-feministisch onderzoek, daar hij oog had voor de minder ‘zichtbaren’ in de maatschappij. *“De Certeau was bezorgd om de culturele cohesie van de samenleving in haar geheel, dus met inbegrip van degenen die hun stem niet (kunnen) laten horen”* (Frijhoff, 2008). Ook Smith (in Brandth, 2002, p. 114) is het hier mee eens, zij stelt: *“A feminist sociology must, it seems to me, begin with actual subjects situated as they actually are; it must be, therefore, an insider’s sociology, a sociology of society as it is and must be known by people who are active in it.”* In de Certeau’s bewoordingen gaat het hier om het perspectief van de *flaneur* in plaats van de *voyeur*. Het gaat niet om het holistische beeld van de toeschouwer (de *voyeur*), maar om de beleving en ervaring van het individu (de *flaneur*) die waarde geeft aan zijn/haar omgeving op dat moment.

Kijkend naar plattelandsvrouwen verbonden aan een agrarisch bedrijf, wordt de cultuur van de dagelijkse praktijk bepaald door een specifieke werk- en leefsituatie, door Giesen (1991, p.38) samengevat in de volgende karakteristieken: de boerenideologie (vrijheid, zelfstandigheid, baas zijn op eigen erf), de verwevenheid van werk-privésfeer (in sociale, fysieke als financiële zin), het isolement (zowel fysiek als sociaal), afhankelijkheid van ‘de natuur’ (weersinvloeden, levende have, plant en groei) en de autonomie en variatie in werkzaamheden (zowel regelende als uitvoerende taken). Met de theorie van Brandt (2001, p. 115) over het feminisme in relatie tot plattelandsvrouwen kunnen hier nog twee karakteristieken aan toegevoegd worden. Enerzijds dat in de agrarische gezinsbedrijven betaald en onbetaald werk niet gescheiden wordt en anderzijds dat de kleine rurale gemeenschappen waarin de bedrijven opereren een belangrijke context vormen voor het agrarisch gezinsbedrijf. Het zijn karakteristieken die, hoewel het onderzoek van Giesen in 1991 is uitgevoerd, nog steeds actueel zijn en zullen blijven. Het onderscheidt het boeren/tuindersbedrijf van andere zelfstandige ondernemers. In een eerste bijeenkomst met de klankbordgroep in het kader van dit onderzoek werd de term ‘ritme’ aangehaald als vormgever van de dagelijkse praktijk. Edensor (2010, p. 10) leert ons dat ritme en de cultuur van de dagelijkse praktijk onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: *“for the everyday is a site for unfolding of multiple rhythms, and though the immanence of experience is usually anchored by habit and routine apprehension, there is always a tension between the dynamic and vital, and the regular and reiterative.”* Dit inzicht raakt precies de kern van de Certeau’s cultuur van de dagelijkse praktijk. Juist in een onderzoek naar plattelandsvrouwen is de verkenning van ritmes relevant, omdat routines in hun leefritme als vanzelfsprekendheden worden geaccepteerd.

De karakteristieken maken onderdeel uit van de routine en de structuur van de agrarische bestaanswijze, maar de omgeving verandert steeds. De dynamiek in de landbouw sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de cultuur van de dagelijkse praktijk enorm veranderd. Sinds de Club van Rome eind jaren zestig met een kritisch rapport de landbouwsector in verlegenheid bracht, is de invloed van de publieke opinie op de praktijk van deze sector ieder decennium toegenomen. Trends in de landbouw gaan niet exclusief meer over schaalvergroting, automatisering en efficiency, maar over dierwelzijn, duurzaamheid en volksgezondheid. Het is een gevolg van de toegenomen bemoeienis van de maatschappij met de landbouwpraktijk, waardoor deze meer en meer verbonden is met

globale en nationale processen in de maatschappij. Ondanks de 'roerige tijden' waarin het platteland van de landbouw-productieruimte veranderde in de consumptieruimte die het nu is, is er wat betreft de landbouw op bedrijfsniveau weinig veranderd. Nog steeds is de representatie van de rurale idylle een belangrijk discours dat de cultuur van de dagelijkse praktijk beïnvloedt, zoals Woods (2011, p.13-14) constateert. In de volgende paragraaf wordt dan ook stilgestaan bij de hedendaagse betekenis van ruraliteit.

2.4 Ruraliteit

Het onderwerp van het onderzoek maakt het noodzakelijk dat een duidelijke visie op ruraliteit verkregen wordt. Ruraliteit is een begrip dat niet op één manier te duiden is. Al decennialang worden in de academische literatuur pogingen ondernomen om het begrip een dekkende lading te geven. Een aantal bekende zijn de 'ruraliteits-index' van Cloke en Edwards (1986), socio-culturele definities van Tönnies (1963) en Wirth (1938) en de 'rurale localiteit' van Halfacree (1993). In cijfers, woorden en processen is door bovengenoemde academici geprobeerd zoveel mogelijk omvattende beschrijvingen van ruraliteit te formuleren. In de jaren negentig werd er een nieuwe, alternatieve academische betekenis gegeven aan het begrip ruraliteit, die vandaag de dag nog leidend is in de rurale geografie: het platteland als sociale constructie. In paragraaf 2.2 kwam bij de toelichting op het sociaal feminisme de term 'sociale constructies' al naar voren. De cultureel geografe Tialda van Haartsen schrijft over dit fenomeen: *"Sociale constructies zijn ingebed in normen- en waardenpatronen van de samenleving. De opkomst van de sociaal-constructivistische benadering wordt dan ook gerelateerd aan de 'cultural turn', die in de jaren 1980 in de sociale wetenschappen plaatsvond en waardoor er aandacht ontstond voor het belang van culturele processen in ruimtelijke ontwikkelingen"* (Haartsen, 2002, p. 74). Volgens Woods (2011, p. 11) heeft het fenomeen de volgende betekenis; *"The way in which people give themselves, a place, an object or an idea an identity by attributing it with particular social, cultural, aesthetic and ideological characteristics. A social construct exists only in as much as people imagine it to exist."* De gezichtspunten van Haartsen en Woods zijn allerm minst statistisch, modernistisch van aard. Zij leggen het begrip ruraliteit in handen van de mensen die ruraliteit beleven en het betekenis geven. Een post-moderne wijze van begripshantering. Van Dam et al. (2002, p.463) onderschrijven dit door aan te geven dat platteland en ruraliteit in het postmodernisme ook niet meer dezelfde betekenis hebben. In het postmodernisme wordt het begrip ruraliteit niet puur als een geheel gezien, maar juist als een begrip met een verscheidenheid aan interpretaties. Karakteristieken van ruraliteit kunnen volgens hen net zo goed in de stad ervaren worden als op het platteland.

Sociale constructies worden ook wel sociale representaties en in dit geval rurale representaties genoemd, aldus Haartsen. Inzicht in de representaties van de geografische ruimte geeft inzicht in ruimtelijk gedrag, daar mensen hun gedrag mede hierop baseren (2002, p. 74-75). Communicatie en interactie tussen actoren over de sociale en fysieke wereld zijn de voedingsbodem voor sociale representaties. Deze representaties zijn groepsspecifiek, tijdspecifiek en plaatsspecifiek (Haartsen, 2002, p. 75). Doordat een individu in verschillende sociale groepen kan vallen zijn sociale representaties complex en weerbarstig. Zoals Cloke & Goodwin (1993, p. 168) het verwoorden in Haartsen (2002,p.75): *"There is no expectation that people's constructions of rurality will all fit neatly together into a unitary thing called rural, since people do not hold clear, well-defined and well-structured images of the rural"*. Of zoals Little (2006, p.11) het formuleert: *"There is [...]a recognition of the importance of constructions of rurality and of the need to be sensitive to different ways of*

‘seeing the rural’.” Deze benadering van ruraliteit wordt uiteraard ook bekritiseerd, zo beargumenteert Philips (1998, p. 146) dat de nadruk op belevingen, ervaringen en concepten van ruraliteit de methoden ontastbaar maken en de resultaten nauwelijks meetbaar. Hij pleit voor een meervoudig perspectief waarbij politieke, materiële (fysieke) en immateriële (beleving, ervaringen) zaken alle drie een gelijkwaardige rol spelen. Cloke (1997, p. 372) in Morris (2004, p. 107) ziet ook meerwaarde in een meervoudig perspectief: *“to retain[...] important insights from political economy approaches and to place these alongside some of the exciting ways of seeing rurality and ways of doing rural studies which draw on aspects of the cultural turn”*. Ook Woods (2011) ziet dat ruraal-geografisch onderzoek verder moet gaan dan de beleving alleen. Hij legt de link tussen de sociaal-constructivistische opvatting en discoursen – *ways of understanding the world* (Woods, 2011, p.12) - die daaruit voortkomen. Hij maakt een onderscheid tussen academische, professionele, leken en populaire discoursen. In haar proefschrift *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld* (2002, p. 78) licht Haartsen de betekenis van de verschillende discoursen toe. De academische discours komt voort uit wetenschappelijk onderzoek en beïnvloedt wat mensen weten en hoe mensen over dingen denken. De professionele discoursen zijn de discoursen van mensen die op een andere dan wetenschappelijke manier beroepsmatig met het object van representatie werken, denk aan beleidsmakers of politici. De leken discoursen hangen samen met interpersoonlijke communicatie en bevatten de dagelijkse interpretaties en constructies van ruraliteit. In massacommunicatie, kunst en literatuur komen populaire discoursen tot uiting. Deze discoursen zijn gegrondvest in culturele en maatschappelijke structuren. Zo onderzocht Haartsen (2002) voor haar proefschrift de associaties die allerlei sociale groepen bij platteland hebben. Hieruit kwamen visuele, functionele en sociaal-culturele associaties naar boven die op hun beurt invulling geven aan de populaire en leken discoursen over ruraliteit. Jarenlang is veel aandacht besteed aan de academische discoursen, maar zijn met name de leken en populaire discoursen onvoldoende verworven met de eerstgenoemde. Hierdoor is de invloed die deze discoursen hebben op de academische discoursen onderbelicht gebleven. Ook de sociale representaties van de onderzoeker zelf en de academische discours waarin hij/zij zich bevindt en de invloed hiervan op de wetenschap zijn onvoldoende in ogenschouw genomen. Het onderstreept het belang van het sociaal-feministisch perspectief van dit onderzoek, immers gaat dit perspectief uit van een transparante rol van de onderzoeker.

Plattelandsvrouwen verbonden aan agrarische bedrijven is de groep mensen waar het om draait wat betreft de sociale representaties van ruraliteit in deze scriptie. Deze sociale groep(en) worden, zoals gezegd, beïnvloed door een specifieke tijd en plaats. In dit geval een tijd waarin de landbouw voor uitdagingen staat op maatschappelijk vlak (denk aan imago, megastallen, voedselkwaliteit, dierwelzijn e.d.), op intern vlak (rolverdeling, vergaande automatisering, financiële uitdagingen e.d.) en waarin het platteland als consumptieruimte wordt gezien. Het is niet langer meer een ruimte exclusief voor de landbouw. De plaats in dit onderzoek betreft de provincie Noord-Brabant, met een diversiteit aan regio's, identiteiten, beleidsdoelen en gebruikers met eigen representaties. Om de plattelandsvrouwen en hun ideeën over ruraliteit te kunnen doorgronden is enerzijds inzicht nodig in de ‘cultuur van de agrarische sector’, wat speelt er op politiek, economisch en sociaal vlak en hoe beïnvloedt dat elkaar (Morris, 2004, p. 108). Anderzijds is inzicht in de beleving van plattelandsvrouwen, in hun situatie, onontbeerlijk. Dan komt het meervoudig perspectief van Philips bij elkaar. Het theoretisch concept ‘cultuur van de dagelijkse praktijk’, zoals besproken in voorgaande paragraaf, biedt handvatten om grip te krijgen op die beleving van de eigen situatie op het

platteland. De volgende paragraaf gaat dan ook, vanuit het sociaal-feministisch perspectief, verder in op de combinatie cultuur en ruraliteit.

2.5 Culturele representaties van ruraliteit

Landbouw, platteland en gezinsbedrijven zijn culturele representaties van manlijkheid. Dit uit zich op drie manieren volgens Saugeres (2002, p. 373): *‘Men are defined as natural farmers who have an embodied relationship with the land and nature [...]second, this connection to the land and nature is located in the idealisation of peasant farming in the past and its opposition to modern agriculture. Third, farmers need to master and dominate the rural landscape in order to feel part of it [...].’* Een belangrijk discours in rurale geografie die deze culturele representaties versterkt, is die van de rurale idylle. In West-Europese landen overheerst dit discours, dat gevolgen heeft voor de manier waarop gekeken wordt naar rurale gemeenschappen en de rol van mannen en vrouwen hierin. Denk dan aan de conventionele gezinsrollen en de economische en sociale relaties die dit conventionele patroon ondersteunen (Little, 2006, p.41). De structuren van het traditionele gezin op het platteland geven de rurale identiteit vorm, alles wat daarvan afwijkt is ‘anders’ en past niet in het idyllische plaatje van de plattelandsgemeenschap. Hoewel het discours een effect heeft op ruraliteit in het algemeen, blijft de beleving ervan en de anticipatie erop vooral een lokaal, plaats- en tijdsgebonden aangelegenheid. Dat maakt de culturele representaties van ruraliteit bij uitstek een geografisch fenomeen. De rurale idylle is een reactie op het hectische, ongestructureerde stadse leven, aldus Jones (1995) en Meeteren (2011). Een beeld van rust, harmonische gezinnen, ruimte, gezondheid en veiligheid. Het simpele leven. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de vele (sociale) problemen op het platteland en op de agrarische bedrijven, zoals een scheve man/vrouwverhouding op agrarische bedrijven, armoede en werkeloosheid. Maar ook de uitdagingen die de agrarische sector voor zich heeft om hun ‘licence-to-produce’ te borgen en ‘hun’ ruimte te delen met andere ruimtevragers. *“New demands were being placed on the countryside by a combination of industrial relocation, migration patterns, leisure practices and environmental concerns”* aldus Little (2006, p.6) over de ruimtelijke eisen die van het platteland een consumptieruimte maken. Deze problemen en uitdagingen vormen geen onderdeel van het discours van de rurale idylle, maar vormen wel de dagelijkse praktijk waarmee plattelanders hun leven vormgeven. Discoursen, zoals de rurale idylle, worden in stand gehouden door representaties, bijvoorbeeld in de media. Van Dam et al. (2002, p. 462) zeggen: *“The rural idyll presents happy, healthy and problem-free images of rural life safely nestling with both a close social community and a contiguous natural environment.”* Haartsen (2002, p.75) stelt dat de representaties bestaan in en worden voortgebracht door communicatie en interactie tussen individuen en groepen over de sociale en fysieke wereld. Het betreft hier niet alleen massamediale communicatie (denk in dit geval aan het populaire televisieprogramma Boer Zoekt Vrouw), maar ook interpersoonlijke communicatie (denk aan boerderij-educatie). De representaties zorgen ervoor dat door groepen en individuen verschillende betekenissen aan platteland worden gekoppeld; ruraliteit als sociale constructie. De representaties, stelt Haartsen (2002, p.75), hebben een functie in de interactie en communicatie. Ze vormen een kader van de sociale werkelijkheid van een groep. Welke representaties domineren, is afhankelijk van de machtsbalans tussen verschillende actoren. Haartsen licht toe: *“[...] macht kan voortkomen uit verschillende soorten overwicht, bijvoorbeeld politiek, economisch of sociaal overwicht”*. Wat betreft ruraliteit is voor het onderzoek met name de laatste van belang: sociaal overwicht. In de rurale thematiek is sociale uitsluiting van vrouwen meer een regel dan een uitzondering. Er is weinig onderzoek gedaan naar de rol van vrouwen in de rurale geografie. En als dit al is gedaan, dan is het een verdergaande stereotypering van de rol van vrouwen,

doordat het onderzoek zich richt op huishouden, kinderen of nevenactiviteiten. Hiermee is dit soort onderzoek meteen gekleurd door de traditionele representaties van plattelandsvrouwen in de media. En zoals eerder geciteerd uit Rose (2007, p.2) structureren deze representaties de manier waarop mensen handelen in het dagelijks leven. Hiermee lijkt gender als onderzoeksthema zich in een vicieuze cirkel te bewegen, waardoor nieuwe inzichten en kennis op dit gebied uitblijven.

Tot slot, waar is de stad in de discussie over ruraliteit? Er wordt immers vaak over platteland gesproken als tegenovergestelde van stad. Een modernistisch artefact, volgens Meeteren (2011, p.4), *[..] geïnternaliseerd in onze westerse cultuurgeschiedenis.* De stad als de sterk ontwikkelde, geciviliseerde ruimte, het platteland als onderontwikkeld, landbouwgericht en ondergeïndustrialiseerd. *“Het platteland heeft in dit grote verhaal de rol van de ‘idyllische’ mythe van ‘vroeger was alles beter’ (Meeteren, 2001, p.4).* Volgens hem heeft dertig jaar postmodernisme nog niet geleid tot een kentering in dit denken. We denken nog steeds in de tegenstelling stad-land.

2.6 Vrouwen en ruraliteit

Voorgaande paragrafen hebben een beeld geschetst van het (sociaal-)feministisch raamwerk, de betekenis(sen) van ruraliteit, de culturele kentering in de sociale wetenschappen, de theorie van de cultuur van de dagelijkse praktijk van de Certeau en de relatie met representaties van ruraliteit. In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op voorgaande thematiek bekeken vanuit het genderrelatie perspectief.

Het boeren- en tuindersbedrijf is van oudsher een gezinsbedrijf, wat betekent dat man en vrouw samenwerken en kinderen vaak ook op enigerlei wijze betrokken zijn bij het bedrijf. Eén van de karakteristieken, zoals hiervoor al genoemd. Er zijn, vanuit het discours van de rurale idylle, conventionele ideeën over het agrarische gezin en de rolverdeling daarin. De man staat aan het hoofd van het gezin en is hoofdelijk verantwoordelijk voor het bedrijf. De vrouw zorgt voor het huishouden, de kinderen en springt waar mogelijk bij in de bedrijfsvoering. Brandth (2002, p. 107) geeft aan: *“Definitions of farm work focus on the work of the owner and manager, and frequently women’s work is not considered to be real work.”* De man haalt hier zijn identiteit als boer uit. De vrouw heeft een heel andere identiteit: als niet capabel om te boeren. Zij heeft die vanzelfsprekende relatie niet met het vak en de grond, waardoor verondersteld wordt dat zij ook de kennis, kunde en kracht hier niet voor heeft, aldus Saugeres (2002, p. 382). Dit beeld was er vijftig jaar geleden, maar blijkt dus nog steeds actueel gezien de bevindingen van Saugeres. Deze stereotypering maakt dat verschillen tussen plattelandsvrouwen uitgevlakt worden tot een beeld van één sociale groep. Little (2006, p. 180) geeft aan dat plattelandsvrouwen, zij gebruikt deze term voor de gehele vrouwelijke rurale gemeenschap, een identiteit hebben als moeder en ‘vrouw-van’. *“How different women manage their lives and juggle the demands of domestic and paid work is clearly of considerable relevance to their day-to-day experiences, constraints and opportunities, but, for the majority how they make sense of their rural lifestyles and, in particular, their place in the rural community, is in relation to their roles as mothers”*(Little, p. 180).

Een vrouw kan zich op diverse manieren binden aan het boerenleven en de bijbehorende omgeving. Of zij heeft zelf een keuze gemaakt voor het ‘boerenleven’ en werkt van een jonge leeftijd af op het (ouderlijk) bedrijf, waardoor de plattelandsomgeving een vanzelfsprekendheid is. Of zij vindt een partner met een boerenbedrijf waardoor het boeren erf geen keuze is, maar de plattelandsomgeving op die manier een vanzelfsprekendheid wordt. Plattelandsvrouwen hebben behalve de plek, nog een aantal zaken met elkaar gemeen. Participeren in het werk op de boerderij voelt als ‘de baan’ van de

boerin en is in die zin in een bepaald opzicht vergelijkbaar met buitenshuis werken voor haar, aldus Giesen (1991, p. 156). Zij maakt vervolgens duidelijk dat de boerin verantwoordelijk is voor het huishouden en de kinderen en dat dit inclusief de bedrijfsparticipatie leidt tot accumulatie van rollen. Ook Brandth (2002) benoemt dit in haar theorievorming over plattelandsvrouwen: *“Also, women do multiple tasks simultaneously, many of which assisting men as needs arise.”* Dat brengt een zekere werkdruk met zich mee, wat overigens volgens haar onderzoek niet een duidelijk negatief effect heeft op het welbevinden van de boerin. Het multi-taken blijkt voor haar te zijn weggelegd. Wat betreft huishouden zijn de taken door de jaren heen veranderd. Little (2006, p. 14) zegt: *“changes to the cultures of food consumption in developed countries, particularly the greater use of processed foods, has affected the role of the farmer’s wife and the relationship between gender, domestic labour and ‘productive’ work”*. De tijdsbesparing op het bereiden van eten, genereert tijd voor andere taken; in huis, op het bedrijf of buitenshuis.

Van der Burg (2002, p. 30) constateert dat een ‘moderne’ plattelandsvrouw zijn door de jaren heen een andere lading heeft gekregen. Zij stelt: *“Tijdens het merendeel van de twintigste eeuw gold het namelijk als modern wanneer zij zich toelegden op de sociaal-culturele aspecten van de plattelandssamenleving[...]nu wordt hun conservatisme verweten als dat hun voornaamste zorg is of als de agrarische vrouwen onder hen zich niet inzetten voor mede-ondernemerschap, een eigen bedrijfstak of voor een baan buitenshuis”*. Het is deze laatste beschreven positie van de plattelandsvrouw die economisch en politiek gezien al dan niet leidt tot een gelijkwaardige man/vrouwverhouding.

Giesen (1991, p.157) vervolgt haar conclusies met een toelichting op de man/vrouw verhouding, de genderrelatie. Zij geeft aan dat voor vrouwen de interpersoonlijke sfeer tussen man en vrouw erg belangrijk is voor het welbevinden. Belangrijker bijvoorbeeld dan de financiële situatie van het bedrijf, wat voor de man de belangrijkste factor is van welbevinden. Omdat in een boerenbedrijf, zoals het karakteristiek ‘verwevenheid van werk en privé’ al aangaf, de man en vrouw constant in elkaars sociale en zakelijke nabijheid zijn, is de steunende partner voor de vrouw een belangrijke factor van welbevinden. De vrouw is voor erkenning afhankelijk van meestal één persoon. Wanneer de vrouw betrokken wordt bij zakelijke beslissingen, ervaart zij dit als een erkenning van haar beroepsstatus, aldus Giesen. Het geeft een gevoel van eigenwaarde. Vervolgens onderscheidt Giesen een groep vrouwen met een zogenaamde egalitaire roloppvatting ten opzichte van vrouwen die deze roloppvatting niet hebben. Deze eerste groep vrouwen vindt een gelijkwaardige verhouding belangrijker dan de tweede groep en is dus gefrustreerd als deze in het dagelijks leven niet als zodanig ervaren wordt (1991, p. 158). Voor de egalitair ingestelde boerin is een beroepsrol op het bedrijf gelijk aan een beroepsrol buitenshuis en heeft dus een toegevoegde waarde voor haar. De erkenning hiervan is voor haar belangrijk.

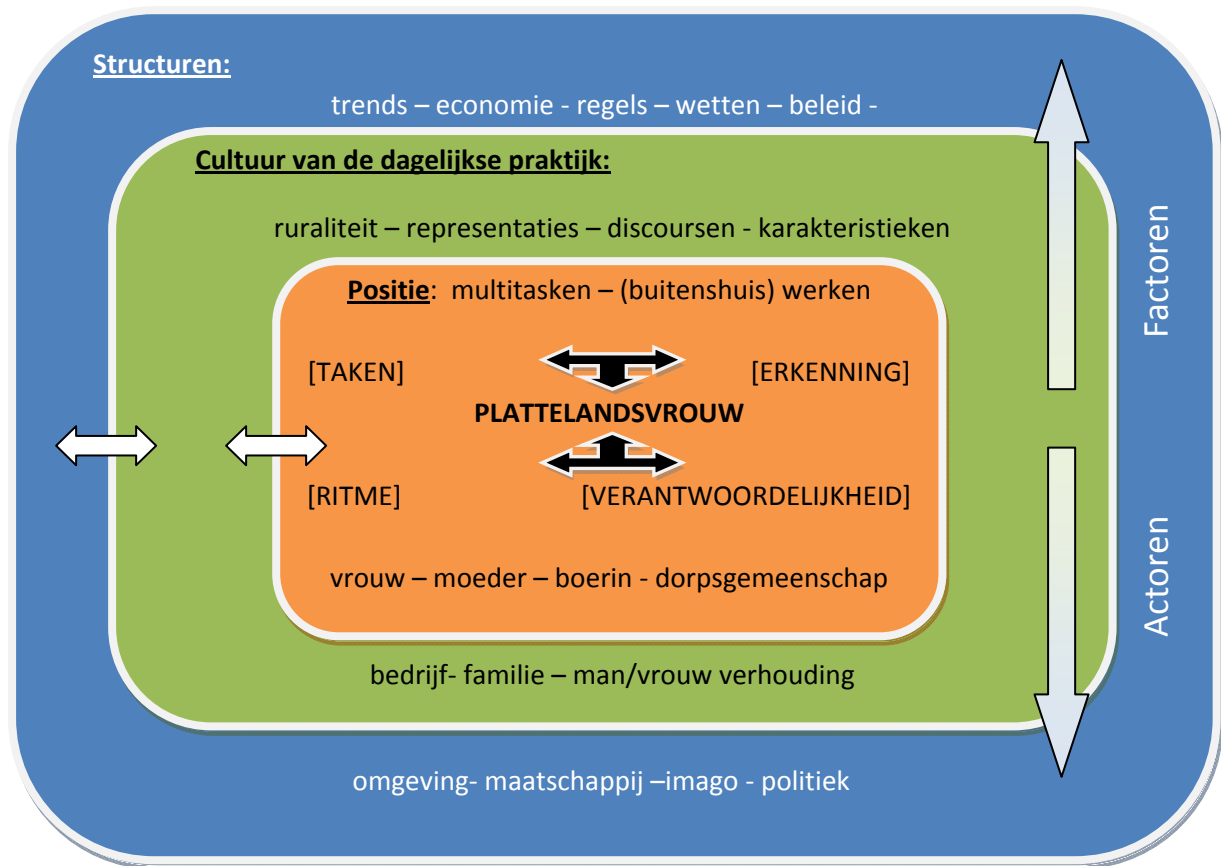
Een relevante relatie tussen de vrouw en het bedrijf/beroep is hoe zij in het bedrijf terecht is gekomen: is het oorspronkelijk van haar ouders of van hem en is er nog familie van haar of hem betrokken in de bedrijfsvoering. De mate waarin hier het ene of het andere antwoord van toepassing is, blijkt niet alleen effect te hebben op wat de plek voor haar betekent (zoals eerder aangegeven), maar ook op de rol van de vrouw in de agrarische sector in het algemeen. Bijvoorbeeld haar bemoeienis met politiek, belangenbehartigingsorganisaties en andere sector-instituten (Brandth, 2002). Deze link met omgevingsfactoren en –actoren is een andere belangrijke rol die Little aan

plattelandsvrouwen toeschrijft: het onderhouden van sociale relaties en het uitvoeren van vrijwilligerswerk in de dorpsgemeenschap.

In de literatuur wordt ook stilgestaan bij de relatie tussen het boerenbedrijf, de arbeid die daar verricht wordt en het lichaam. Een relatie die in het boerenbedrijf zeer relevant en van alledag is. Het lichaam vormt een belangrijke factor in de rol die een vrouw op het bedrijf en de sector heeft of kan hebben als het gaat om werkzaamheden, representatie en jargon. Brandth (2006, p. 20) benadrukt dat bij de karakteristieken van het werken op een boerenbedrijf als vanzelfsprekend het lichaam in beeld komt en dat dit nauw verbonden is met manlijkheid. Voorbeelden hiervan zijn het werken met machines en de zware fysieke arbeid. De tractor is een symbool van manlijkheid in de agrarische sector en vaak ook de scheidslijn tussen taken die typisch mannelijk of vrouwelijk zijn op het bedrijf (Brandth, 2006, p.21). Lichaam en taken zijn dus verbonden in de cultuur van de dagelijkse praktijk.

Bovenstaande inzichten met betrekking tot vrouwen en ruraliteit bewijzen dat gender een relevant thema is voor de rurale geografie. Immers blijkt dat gender op het platteland een belangrijke factor is van het leven van alledag. Zoals Little (2006, p.179) het formuleert: *“What is so strong in the rural context is the relationship between gender identity and place [...]”*. Zij doelt hiermee op de ritmes in rurale gemeenschappen die leunen op de traditionele identiteit van vrouwen op het platteland, vooral in een rol als ‘vrouw-van’ en moeder. Deze traditionele identiteit maakt dat er nauwelijks wordt gekeken naar de verschillen tussen vrouwen die op het platteland leven. Het beeld is bepaald en vrouwen die van dit beeld af lijken te wijken, worden niet tot de groep plattelandsvrouwen gerekend. Het lijkt erop dat deze statische interpretatie het traditionele beeld in stand houdt. Discoursen (van academisch tot leken) over vrouwen en ruraliteit zijn daarom nauwelijks aan verandering onderhevig geweest. Dit heeft zijn weerslag op het onderzoek dat in dit vakgebied wordt gedaan. De culturele kentering in het postmodernisme dat in dit hoofdstuk aan bod is gekomen leidt de aandacht af van de dichotomieën man – vrouw en stad – platteland, wat een goede ontwikkeling is. Het sociaal-feministisch perspectief van dit onderzoek is er op gericht om de verbanden te zien tussen de vrouw en haar leefomgeving. In de volgende paragraaf wordt de theorie uit dit hoofdstuk samengevat in een theoretisch model, dat weergeeft hoe de relatie tussen gender en ruraliteit eruit ziet.

2.7 Theoretisch model

Figuur 2.1: Theoretisch model geografie van de plattelandsvrouw.

Bovenstaand model laat zien dat de culturele geografie van de plattelandsvrouw bepaald wordt door factoren en actoren op macro (structuren), meso (cultuur van de dagelijkse praktijk) en micro (positie) niveau. Strategische zaken, zoals omgeving, politiek, economie en beleid beïnvloeden tactische zaken, zoals karakteristieken en representaties. Beiden bepalen vervolgens de positie van het individu. Wat het model samenvattend laat zien, is wat Meeteren (2011, p. 5) constateert: dat de sociale constructie van het platteland menselijk gedrag causaal beïnvloedt. Het gedrag van plattelandsvrouwen ten opzichte van zichzelf, hun partner en de (dorps)gemeenschap wordt bepaald door het macro en meso niveau en resulteert op micro niveau in taken en verantwoordelijkheden die zij op zich nemen, erkenning die zij voor die taken krijgen en het ritme dat hun geografie bepaalt. Zoals het model laat zien werkt de relatie ook andersom: wat een plattelandsvrouw op microniveau doet, beïnvloedt (of houdt in stand) de cultuur van de dagelijkse praktijk en de structuren.

3. Onderzoeksdesign

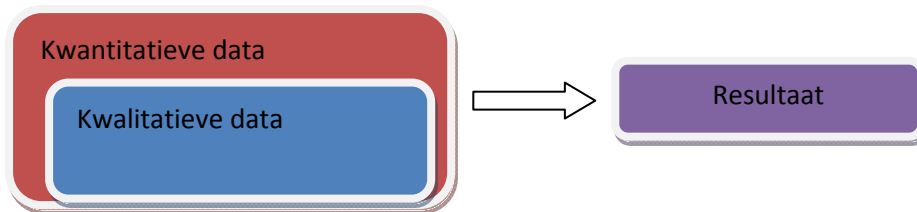
In dit hoofdstuk wordt het onderzoeksdesign besproken waarmee de doelstelling van het onderzoek behaald wordt en de vraagstellingen beantwoordt. Achtereenvolgens komt de filosofische achtergrond, de strategie en de dataverzameling en de context aan bod.

3.1 Filosofische achtergrond

Het theoretisch perspectief van het onderzoek is een kritisch theoretisch perspectief. Een perspectief dat, volgens Fay in Creswell (2003, p. 10) “[...] is concerned with empowering human beings to transcend the constraints placed on them by race, class and gender. Hiermee behoort het onderzoek tot het filosofische raamwerk van de ‘*advocacy/participatory knowledge claim*’ (Creswell, 2003). Dit raamwerk benadrukt de rol van het onderzoeksobject door deze intensief te betrekken bij het onderzoek, de methoden en de resultaten. Daarnaast is het gericht op het veranderen van de situatie van het onderzoeksobject, bijvoorbeeld door het bekrachtigen van de positie van een individu of groep mensen in de maatschappij. Tot slot is dit raamwerk gericht op het aanwakken van discussies en (politieke) debatten, zodat het onderzoeksobject zichtbaar wordt (Creswell, 2003, p. 11). Een sociaal-feministisch onderzoek, waarbij de positie van vrouwen en hun cultuur van de dagelijkse praktijk centraal staat, past in dit raamwerk om een aantal redenen. Om inzicht te krijgen in de positie en de cultuur is een intensieve benadering en participatie van de onderzoeksobjecten noodzakelijk. Deze benadering sluit goed aan bij het feministisch gedachtegoed. Daarnaast beoogt het onderzoek, door het inzichtelijk maken van de cultuur van de dagelijkse praktijk van plattelandsvrouwen, aanbevelingen te doen voor het beleid van een belangenbehartigingsorganisatie. Hierdoor wordt er ook aan implementatie gewerkt en dus wellicht aan een verandering van de situatie.

3.2 Strategie

Vanwege het democratische karakter van dit raamwerk is het gebruik van kwalitatieve methoden een logische stap, door het intensieve, interpersoonlijke contact met het onderzoeksobject in deze methoden. Echter is in dit onderzoek gekozen voor het toepassen van *mixed methods*. Deze benadering van onderzoek combineert het verzamelen en analyseren van zowel kwalitatieve als kwantitatieve data. Het combineren van data met een gesloten en open karakter geeft een completer beeld van het onderzoeksobject dan wanneer één dataset gebruikt zou zijn (Creswell, 2006, p. 7). In dit onderzoek wordt de data die uit de kwalitatieve methoden voortkomt ingebed in de kwantitatieve methode, zie figuur 3.1. Het betekent dat de kwalitatieve data wordt gecombineerd met de kwantitatieve data om tot één resultaat te komen. Er is gekozen voor dit trianguleren om tot betrouwbare onderzoeksresultaten te komen (Verschuren en Doorewaard, 2007, p.245). De kwantitatieve data is in dit sociaal-wetenschappelijk onderzoek, waar kwalitatieve methoden gebruikelijk zijn, zeer waardevol om invulling te geven aan het concept ‘cultuur van de dagelijkse praktijk’ van de Certeau. De kwantitatieve data geven namelijk inzicht in de structuren die er zijn, waarmee een individu haar leven vormgeeft.

Figuur 3.1: Inbedding van mixed methods (bron: Creswell, 2006, p.7).

In het onderzoek is er sprake van een literatuurfase en een empirische fase. In de literatuurfase is theorie gezocht en bestudeerd (zoals benoemd in het theoretisch kader). Vervolgens wordt deze theorie, in combinatie met het methodische raamwerk, in de empirische fase gebruikt als lens waarmee naar het onderzoeksobject gekeken wordt.

Deelvraag 1 en 2 zijn vragen gericht op theoriebenadering en – vorming waarmee een basis gelegd is voor het empirische deel van het onderzoek. Sociaal-feminisme, cultuur van de dagelijkse praktijk en ruraliteit zijn onderwerpen die het theoretisch kader van het onderzoek vormen. Het combineren van het sociaal-feministisch perspectief met de benaderingswijze ‘cultuur van de dagelijkse praktijk’ biedt een vernieuwend kader, een lens, waarmee naar het empirische deel van het onderzoek gekeken kan worden.

Deelvraag 3 en 4 vormen het empirische deel van het onderzoek. Met de kwantitatieve methoden wordt een gekwantificeerd beeld geschetst van het fenomeen, aan de hand van variabelen. Het resultaat is een constructie van de sociale realiteit, vormgegeven door variabelen die wellicht uit de context zijn gehaald. Het doel is niet om objectiviteit te suggereren middels getallen. Het doel is om een beeld te geven van ‘de plaats’ van het fenomeen in de maatschappij. De centrale vraag vraagt hier ook om. De kwantitatieve data zorgt voor informatie over de structuren die van invloed zijn op de cultuur van de dagelijkse praktijk van plattelandsvrouwen.

Deelvraag 5 wordt beantwoord door de resultaten van de *mixed methods* te vertalen naar inzichten met betrekking tot het theoretisch kader enerzijds en aanbevelingen voor ZLTO anderzijds.

De strategie van dit onderzoek is dus als volgt: er wordt gestart met kwalitatief onderzoek, om de context zo helder mogelijk te krijgen en te vertalen naar een kwantitatieve methode waarmee het fenomeen in de maatschappij kan worden geplaatst. Dat beeld wordt daarna weer via kwalitatieve methoden getoetst, waardoor de nadruk op de aard van het fenomeen gehandhaafd blijft. Hiermee is de relatie onderzoeksobject en context geborgd. Er is een mix van methoden gevonden die enerzijds recht doet aan de ‘culturele kentering’ in de sociale geografie en anderzijds de materie tastbaar en meetbaar maakt. De *mixed methods* creëren een onderzoeksdesign vanuit een kritisch, democratisch raamwerk waarmee een completer beeld van het onderzoeksobject verkregen wordt. De methoden versterken elkaar dus door continu ‘checks-and-balances’ uit te voeren.

3.3 Dataverzameling

In de geest van dit onderzoeksdesign zijn de volgende methoden van dataverzameling ingezet:

- o Er is gestart met een groepsbijeenkomst met drie actieve vrouwen (zie bijlage 1) uit het Vrouwen netwerk van ZLTO: een klankbordgroep. Met hen is de opzet van het onderzoek besproken. Op basis van deze opzet wordt hen gevraagd om aanbevelingen m.b.t. de

inhoudelijke aandachtspunten. Wat zijn belangrijke thema's aangaande plattelandsvrouwen op dit moment?

- o Hierna zijn vijf semi-structured interviews gehouden (zie bijlage 2) met vijf vrouwen uit Brabant (zie bijlage 1). Deze vrouwen worden geselecteerd uit het ledenbestand van de ZLTO en het bestand van de Landbouwwakbeurs. Verder wordt gekeken naar de professionele status binnen het bedrijf (bedrijfshoofd, meewerkend echtgenote, buitenshuis werkend en onzichtbare bijdrage, buitenshuis werkend en geen bijdrage), leeftijd en soort bedrijf (grootste sectoren in Brabant - in aantallen bedrijven - volgens CBS (2010): melkveehouderij, vollegrondstuinbouw, varkenshouderij). De vragen zijn gebaseerd op de uitkomst van de groepsbijeenkomst (methode 1) en het theoretisch kader. Het doel is om te achterhalen wat belangrijke thema's zijn voor de vrouwen en hoe zij daar in de dagelijkse praktijk mee omgaan. De uitwerkingen van de interviews worden door middel van 'thematische coding' geanalyseerd (zie bijlage 3). De resultaten worden gebruikt om een goede enquête op te kunnen stellen. Zij nemen geen deel aan methode 3, omdat hun standpunt door de interviews al bekend is. Hiermee wordt onevenredige invloed op de data voorkomen.
- o Vervolgens is een digitale enquête uitgezet (zie bijlage 4) via het ledenbestand van ongeveer 1500 vrouwen (aselect) + 45 landbouwwakbeurs-bezoeksters om kwantitatieve data te verzamelen. Volgens CBS (2012) zijn er 9300 vrouwen in Noord-Brabant verbonden aan een agrarisch bedrijf. Met een betrouwbaarheid van 95% en een nauwkeurigheid van 5% en een fractie van 50% leidt dat tot een benodigde steekproefgrootte van 369 respondenten. Met 508 ingevulde enquêtes, voldoet deze hier feilloos aan. De spreiding van de respondenten over de provincie is ook goed. Dat maakt dat de uitkomsten kunnen spreken voor de provincie (zie bijlage 6). De vraagstelling in de enquête is een vertaling van de uitkomsten van de interviews met de vijf vrouwen (methode 2) en de bijeenkomst met de klankbordgroep (methode 2). Hiermee wordt de kwalitatieve methoden ingebed in de kwantitatieve methode. De data van de enquête is vervolgens met SPSS en ArcGIS geanalyseerd en uitgewerkt.
- o Met de uitkomsten van de digitale enquête in de hand zijn vier vrouwen (van methode 2) weer geïnterviewd. Dit keer zijn de vragen gebaseerd op de resultaten van de enquête (methode 3). Het doel was om te discussiëren over de resultaten en hiermee de link tussen onderzoeksobject en context te versterken.
- o Er zijn expert interviews gehouden (zie bijlage 1). Allereerst over methoden, daarna over de thema's die door middel van open coding in de interviews en resultaten van de enquête naar voren zijn gekomen. Er is gesproken met José Mureau (voormalig bestuurder ZLTO), Dagmar Storm (onderzoeker kritische vrouwenbeweging) en Carin Giesen (onderzoeker en psycholoog). Het doel was om te discussiëren over de verzamelde data en de resultaten op basis van de kennis van de experts aan te scherpen.
- o Groepsdiscussie met de klankbordgroep van ZLTO over de resultaten van de interviews, literatuurstudie, de enquête en over mogelijke interventie-tools. Het doel was bekend maken en aanscherpen van de resultaten, bewustwording creëren en komen tot aanbevelingen voor ZLTO.

Het onderzoek richt zich met name op (dus niet uitsluitend!) plattelandsvrouwen in de leeftijd van 25 t/m 50 jaar. Voor deze leeftijdscategorie is gekozen omdat het onderzoek zich richt op vrouwen die

actief willen worden of zijn op een agrarisch bedrijf en die werken aan hun toekomst in de sector (doorgaans de groep van 25-50 jaar, uitschieters daargelaten). Het is de groep die in zal moeten spelen op rurale ontwikkelingen omwille van hun eigen positie.

Deze concrete methoden, in deze volgordelijkheid, zorgen ervoor dat *mixed methods* een completer beeld geeft van het fenomeen. Het genereren van de data is gedaan vanuit het filosofisch en strategisch raamwerk. Kortom een hoge participatiegraad van de onderzoeksobjecten, met als doel discussie aan te wakkeren en de positie van plattelandsvrouwen inzichtelijk te maken en te verbeteren.

3.4 De context

In sociaal-feministisch onderzoek - waar juist oog is voor de verhouding onderzoeker-onderzoeksobject, die niet objectief, maar subjectief is - is het waardevol om de context van het onderzoek inzichtelijk te maken. Achtereenvolgens komt de klankbordgroep, de interviews en de enquête aan bod.

Klankbordgroep

Met de stagebegeleider van ZLTO is een drietal vrouwen geselecteerd, van een diverse achtergrond qua sector, leeftijd en positie, met een relatief grote betrokkenheid bij het Vrouwen netwerk van ZLTO. Met hen heeft in november 2011 op een ochtend een groepsdiscussie plaatsgevonden. Allereerst werd hen het onderzoeksvoorstel gepresenteerd en daarna zijn er stellingen besproken. De reacties op de stellingen zijn door de onderzoekster genoteerd en gebruikt bij het opzetten van het theoretisch kader (zie bijlage 5). Later in het traject, in juni, zijn de resultaten aan hen gepresenteerd en is hierover gediscussieerd.

Interviews

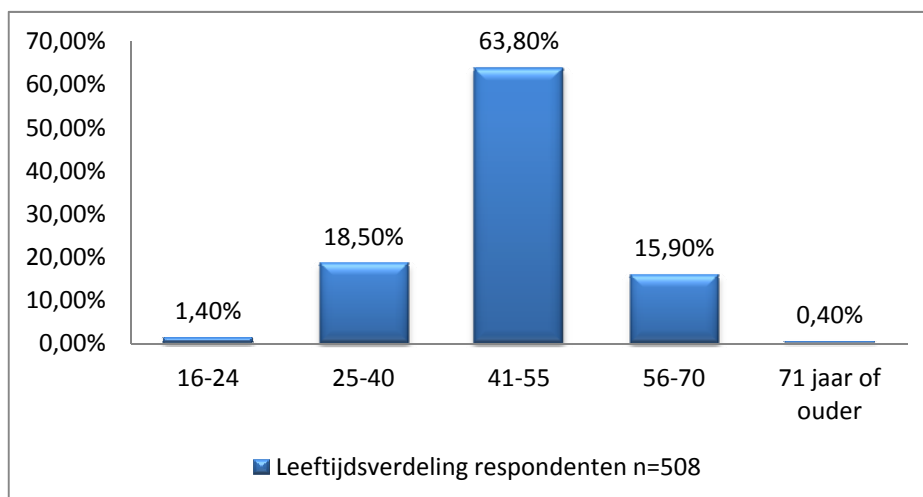
De vijf geïnterviewde vrouwen zijn geselecteerd in samenwerking met de stagebegeleider van ZLTO op basis van de subsector waarin het boeren- of tuindersbedrijf actief is, zo is gesproken met een varkenshoudster, twee melkveehoudsters, een tuin- en akkerbouwster en één op de boerderij woonachtige, maar niet werkzame vrouw. Er is ook gekeken naar de positie die de vrouwen in het agrarisch bedrijf hadden, waardoor er gesproken is met twee bedrijfshoofden, een meewerkend echtgenote van meer dan 20 uur in de week, een meewerkend echtgenote van minder dan 20 uur in de week en een vrouw, zoals al aangegeven, die niet werkzaam is op het bedrijf. Tot slot is er gekeken naar de spreiding van die vrouwen over de provincie, zodat ook gekeken kon worden naar geografische verschillen. Dit was onderschikt aan eerdergenoemde karakteristieken en daardoor niet optimaal ingevuld, waardoor er een oververtegenwoordiging is van vrouwen uit Oost-Brabant. Telefonisch is met hen contact opgenomen en is gevraagd, na een korte introductie over het onderzoek, of zij mee wilden werken aan het onderzoek. Er is tweemaal met hen gesproken in het kader van dit onderzoek. Het eerste gesprek vond plaats in januari/februari 2012: de vrouwen zijn individueel geïnterviewd bij hen thuis aan de keukentafel. Het gesprek is opgenomen en er zijn gedurende het gesprek geen notities gemaakt. Op deze manier was er intensieve communicatie mogelijk. De gesprekken begonnen met wederzijds voorstellen, waarbij de onderzoekster ook vertelde over haar agrarische achtergrond en thuissituatie. Het creëerde bij alle gesprekken een open en ontspannen sfeer. Alle vrouwen hadden ruim tijd vrij gemaakt voor het gesprek en zorgden ervoor dat ze niet gestoord konden worden door anderen. De gemiddelde gespreksduur was

tweeënhalf uur, waarbij ook nog een excursie over het bedrijf plaatsvond. De interviews zijn getranscribeerd en daarna zijn ze door middel van thematische codering geanalyseerd (zie bijlage 3).

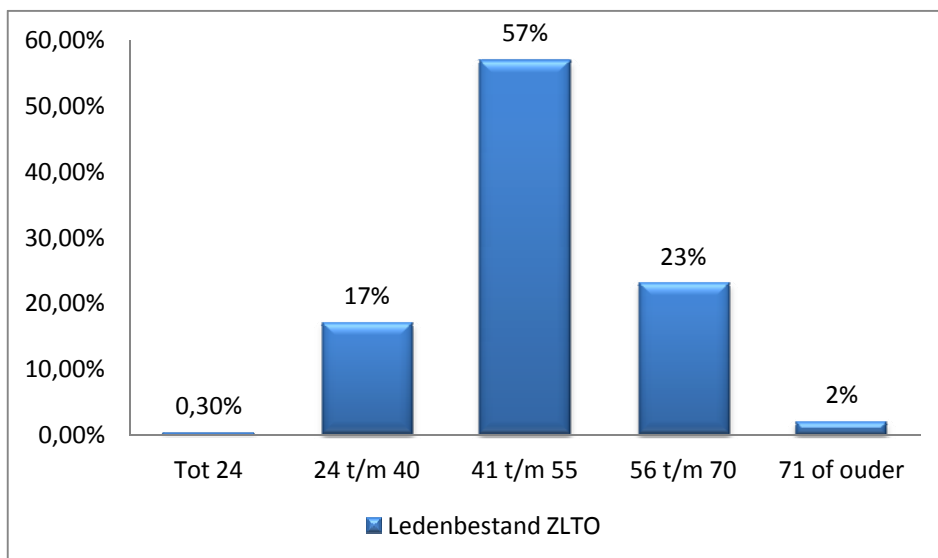
Het tweede gesprek vond plaats in mei 2012: de vrouwen zijn wederom individueel bezocht. Allereerst is met hen teruggekeken naar het bezoek in januari/februari: hoe hebben ze het ervaren en hebben ze wellicht nog aanvullingen op hun verhaal. Daarna is met hen de map met enquête resultaten doorgebladerd. Zij werden gevraagd te reageren op wat ze zagen; was een uitkomst verrassend of juist niet? Was het wat ze verwacht hadden? Kunnen ze een bepaald opvallend resultaat verklaren of juist niet? Hebben ze nog suggesties voor een combinatie van data die nog niet is gemaakt? Opmerkingen van de geïnterviewden werden genoteerd. In het onderzoek zijn ze vervolgens gebruikt om opvallende enquêteresultaten nader te kunnen verklaren.

Enquête

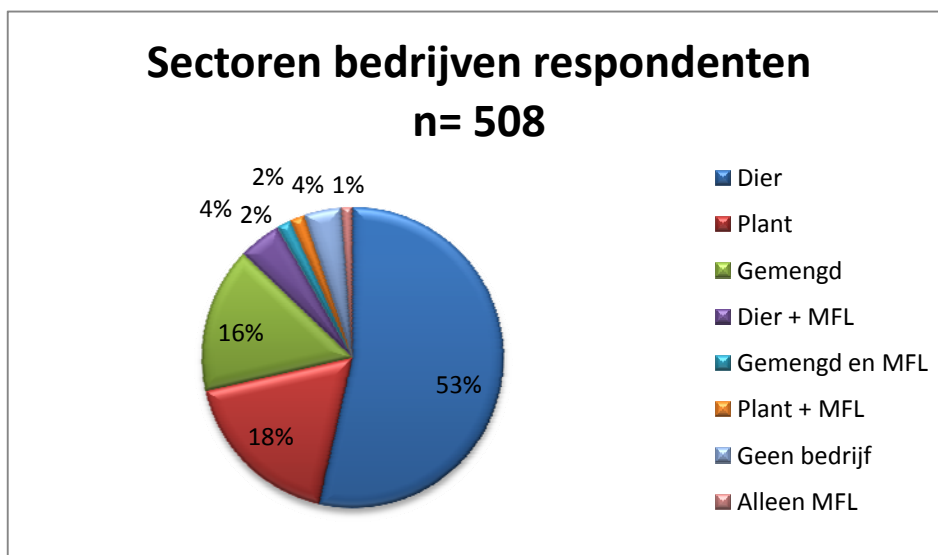
Zoals in dit hoofdstuk wordt toegelicht, is de enquête gemaakt op basis van de informatie uit de eerste interviewronde en de groepsdiscussie met de klankbordgroep. De conceptenquête is diverse malen besproken met de stagebegeleider, collega's bij ZLTO, een docent statistiek van HAS Den Bosch en de afstudeerbegeleider vanuit de RU Nijmegen. De enquête is met behulp van een digitale enquête-tool opgesteld in ZLTO-huisstijl en verspreid via het mailadressenbestand van ZLTO, BAJK (Brabants Agrarisch Jongeren Kontakt), de Brabantse streekhuizen, Campina vrouwennetwerk en het bestand van de onderzoekster. Daarnaast is er via een artikel in het vakblad van ZLTO, Nieuwe Oogst, en in de digitale nieuwsbrief aandacht aan besteed. Tot slot is via Twitter en de website www.susanvandijk.nl de enquête onder de aandacht gebracht. Ruim 86% heeft de enquête ingevuld via de ZLTO mail. De overige 14% via de overige kanalen. De enquête heeft van 7 t/m 26 maart online gestaan en is ingevuld door 508 respondenten. Figuur 3.2 laat een grote groep 41-55 jarigen zien (64% van de respondenten), de groep daarvoor (25-40) en daarachter (56-70) zijn ongeveer even groot (19 resp. 16 % van de respondenten). De leeftijdsgroepen 16-24 en van 71 jaar of ouder zijn zeer klein. Deze verdeling komt overeen met de verdeling van het vrouwen-ledenbestand van ZLTO, zie figuur 3.3.

Figuur 3.2: Leeftijdsverdeling respondenten in procenten.

Figuur 3.3: Leeftijdsverdeling ledenbestand ZLTO.

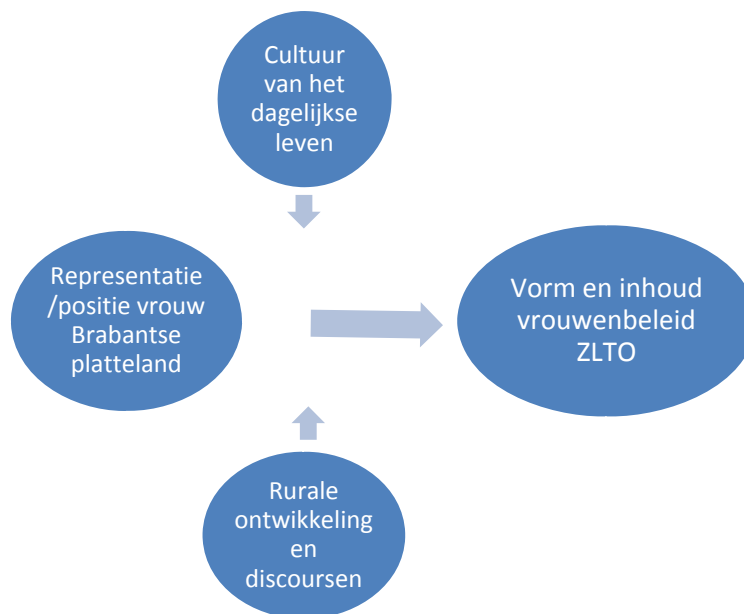

Figuur 3.4: Verdeling sectoren.

De verdeling van sectoren van de 508 respondenten laat zien dat ruim de helft uit de dierlijke sector komt, 18% uit de planten sector en 16% gemengd. Hiermee zijn de sectoren allen vertegenwoordigd. Het hoge aantal bedrijven uit de dierlijke sector is niet vreemd, want dat is ook de grootste sector in Brabant.

De resultaten van de enquête zijn in Excel geplaatst en daarna met SPSS en ArcGIS verwerkt. Het aantal respondenten dat een vraag heeft ingevuld wordt steeds vermeld, omdat door verschillende 'routings' in de enquête dit wel of niet afwijkt van het totaal aantal respondenten. In SPSS is voornamelijk gewerkt met kruistabellen en chi-kwadraattoetsen. In ArcGIS zijn door middel van de postcode-informatie thema's gekoppeld aan locaties in Noord-Brabant. Vervolgens is de data op gemeenteniveau in cirkeldiagrammen weergegeven.

De dataverzameling vond plaats in een periode van economische crisis in Nederland, met in de landbouw veel discussies over megastallen, dierziekten, dierwelzijn en voedselveiligheid. In de sector ontstaan bij allerlei instituties initiatieven om de boerin in de kijker te zetten, magazine de Boerin van Coöperatie Rundvee Verbetering, vrouwendagen en -avonden van zuivelfabrikant Campina, een bijlage over boerinnen bij het onafhankelijk weekblad de Boerderij en een initiatief bij ZLTO voor het uitbrengen van een vrouwenmagazine. Dit is uiteraard geen sluitende, allesomvattende beschrijving van de tijdsgeest, maar het is bedoeld om een beeld te schetsen.

Figuur 3.5: Model met de thema's van het onderzoek.

Samengevat: het bovenstaande model geeft de structuur van het onderzoek weer. Het onderzoek stelt de representatie/positie van de vrouw op het platteland centraal. Dit wordt onderzocht door een verkenning van de structuren (rurale ontwikkelingen en discoursen) en de cultuur van de dagelijkse praktijk van Brabantse plattelandsvrouwen, zoals toegelicht in het theoretisch model. De inzichten die dit oplevert, worden in het onderzoek vertaald naar aanbevelingen over de vorm en inhoud van het ZLTO vrouwenbeleid.

4 De praktijk: culturele geografie van Brabantse plattelandsvrouwen

In dit hoofdstuk wordt de toepassing van het theoretisch model in de praktijk toegelicht. Zoals in hoofdstuk 3 besproken zijn kwalitatieve en kwantitatieve methoden ingezet om data te verzamelen. De semi-structured interviews met vijf vrouwen, de Brabant brede enquête onder – met name – vrouwelijke leden van ZLTO en de klankbordgroep geven de input voor de plattelandsvrouwen in de praktijk. De verschillende onderdelen uit het theoretisch model komen in dit hoofdstuk aan bod: structuren, cultuur van de dagelijkse praktijk en de positie van de vrouw. Tot slot worden resultaten weergegeven over de producten en diensten van ZLTO in relatie tot de thematiek. Het hoofdstuk sluit af met antwoorden op deelvragen van dit onderzoek over de cultuur van de dagelijkse praktijk.

4.1 Structuren

Uit het theoretisch model blijkt dat de structuren waarmee plattelandsvrouwen hun leven vormgeven gevoed worden door de volgende (f)actoren: omgeving, politiek, trends in de sector, economie, maatschappij, wetten en regels (beleid) en het imago van de sector. Achtereenvolgens worden de (f)actoren en hun invloed op plattelandsvrouwen beschreven, zoals die uit de onderzoeksmethoden naar voren zijn gekomen.

4.1.1 Omgeving: afstand en beleving

Het begrip omgeving heeft in deze context een geografische betekenis. Het gaat om de (directe) omgeving van het bedrijf, vaak een dorp of polder waarin het bedrijf een bepaalde ligging heeft. De omgeving speelt een belangrijke rol in de beleving van afstand en tijd voor de plattelandsvrouw. De ligging van het bedrijf betekent voor haar wel of geen grote afstand tot voorzieningen, familie, burens, de stad, de basisschool, enzovoorts. Een grotere afstand betekent gerichter tijd inplannen voor en eventueel combineren van activiteiten, zoals boodschappen doen combineren met het ophalen van de kinderen bij school. Een kleinere afstand betekent dat er vaker op een dag activiteiten uitgevoerd worden. Een boodschap is zo gedaan en de kinderen lopen zelf van de basisschool naar huis. De omgeving heeft ook effect op de bedrijfsvoering. Ligt het nabij de dorpsgemeenschap dan is er mogelijk sprake van overlast en dan is communicatie met de buurt belangrijk (zie het eerstvolgende kader). Of er is sprake van een oprukkende stad, een landgoed of natuur waardoor uitbreidingsmogelijkheden beperkt worden in de toekomst. Omgeving betekent ook de beleving van de ruimtelijke kwaliteit. In de enquête en de interviews werden begrippen als rust, vrijheid, (open) ruimte en weilanden veelvuldig genoemd om hieraan uitdrukking te geven.

Een geïnterviewde vertelt over haar ervaring met de dorpsgemeenschap:

“Hier in de straat verderop zijn wel van die huizen die de laatste jaren verkocht zijn en van die mensen krijg je af en toe meer commentaar, van ‘wat een lawaai met die tractor’ en dat soort flauwekul. Dan van die andere mensen in het dorp. Maar die wonen dan heel hun leven hier al. En die anderen die betalen hier een huis van drie keer de prijs en dan komt dan eerst de hele dag zo’n tractor voorbij: en die denken dan shit! (lacht)”.

En hoe ga je daar dan mee om?

Nou ja, op zich, je praat er eens wat mee en dan heb je het er gewoon over. Maar dan denk ik weleens, die zijn eigenlijk erger als heel zo’n dorp, zeg maar he. Dat zijn nou de consequenties van buitenaf zitten, dan moet je af en toe in de stank zitten he. Toch?! Ik denk dat ze dat ook niet echt gerealiseerd hebben van tevoren.

Dat heeft dan waarschijnlijk ook te maken met het beeld dat ze hebben van plattelandsleven.

Ja, dat zie je niet op televisie hè (lacht).

4.1.2 Politiek/bestuur

De politiek drukt een belangrijke stempel op de agrarische sector. Op dit moment voert de politiek discussies over megastallen en dierwelzijn. Maar niet alleen deze issues –die veel aandacht krijgen van de publieke opinie– komen aan bod. Het ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie heeft de Nederlandse agrofood-sector ook gemerkt als één van de topsectoren van Nederland die internationaal gezien toonaangevend is. Concreet resulteert dit in extra investeringen in de sector, om ervoor te zorgen dat deze toonaangevend blijft en de internationale positie versterkt wordt. Hiermee ambieert de overheid Nederland weer terug te krijgen in de top vijf van kenniseconomieën (Rijksoverheid, n.d.). Naast dit abstractere niveau, is politiek/bestuur op het niveau van het agrarische bedrijf aan de orde van de dag. Niet altijd om daar actief in te participeren, maar het is vooral een instituut dat met argusogen wordt gevolgd, omdat de invloed ervan op het individuele agrarische bedrijf te voelen is. Politieke partijen worden benoemd als ‘pro-agrarisch’ en ‘anti-agrarisch’. Een CDA of VVD achtergrond is tijdens de interviews regelmatig naar voren gekomen. De plattelandsvrouwen voelen zich aangetrokken tot die partijen die (agrarisch) ondernemerschap ondersteunen. De politieke overtuiging lijkt met name gevoed door ondernemersdoelen. Twee van de vijf vrouwen spelen in de politieke arena een voorname rol, door zitting in de gemeenteraad of een actieve rol in een partij. Het betekent zeer geregeld tijd vrij maken, overdag en ’s avonds, om aan die rol invulling te geven. Er zijn idealen om op die manier de agrarische sector en ondernemerschap te ondersteunen of in ieder geval op de kaart te zetten en te houden. Uit de enquête blijkt dat maar een relatief klein deel (14%) een grote betrokkenheid heeft bij de politiek. Maar liefst 50% van de vrouwen geeft aan niet tot nauwelijks betrokken te zijn bij de politiek.

4.1.3 Trends in de sector

Een waslijst aan trends in de sector weten de vrouwen in de interviews op te sommen; dierwelzijn, weidegang, gewasbescherming, duurzame bedrijfsvoering, multifunctionele landbouw, schaalvergroting, technologische vooruitgang, macht van supermarkten, voedselveiligheid, voedselvraagstuk, mestproblematiek, Europees Landbouwbeleid, burgerinitiatieven (zoals Megastallen, NEE!), vermenselijking van dieren, beleid overheid, organisatiekracht van de sector, maatschappelijke acceptatie en imago van de sector, arbeidsomstandigheden en de ecologische voetafdruk. Allerlei bedrijfsvoering- en/of consumentengerelateerde ontwikkelingen worden genoemd. Veel minder worden interne zaken genoemd, zoals de rol van mannen en vrouwen en de nieuwe generatie boeren. Hier worden geen opvallende ontwikkelingen in gezien. Respondenten laten zich dus ook beïnvloeden door de maatschappelijke thema's.

Tabel 4.1 Betrokkenheid bij ontwikkelingen in de sector.

Thema	Niet actief betrokken	Nauwelijks actief betrokken	Neutraal	Actief betrokken	Zeer actief betrokken	nvt
Dierwelzijn	4,9%	6,0%	13,8%	27,1%	35,1%	13,1%
Weidegang	14,2%	8,0%	11,1%	13,8%	16,0%	36,9%
Gewasbescherming	33,6%	18,0%	13,8%	7,1%	6,2%	21,3%
Duurzame bedrijfsvoering	5,8%	11,3%	22,2%	31,1%	25,8%	3,8%
MFL	18,7%	14,2%	19,1%	11,8%	13,6%	22,7%
Schaalvergroting	18,4%	14,0%	24,0%	19,8%	12,7%	11,1%
Technologie	18,2%	15,1%	23,1%	21,8%	11,8%	10,0%
Rol supermarkten	22,2%	14,7%	22,2%	16,7%	12,2%	12,0%
Voedselveiligheid	7,1%	9,1%	17,1%	27,6%	32,0%	7,1%
Mestproblematiek	17,6%	16,9%	26,0%	15,1%	13,8%	10,7%
GLB	20,9%	21,1%	24,2%	18,9%	9,3%	5,6%
Burgerinitiatieven	36,2%	17,8%	16,7%	6,2%	6,7%	16,4%
Vermenselijking dieren	38,2%	16,7%	14,0%	6,4%	5,1%	19,6%
Maatsch. acceptatie	10,2%	8,7%	23,3%	27,3%	24,9%	5,6%
Imago	6,4%	6,0%	21,6%	31,8%	30,7%	3,6%
Arbeidsvoorziening	10,7%	10,7%	23,8%	26,9%	18,7%	9,3%
Ecologische voetafdruk	17,3%	8,7%	21,3%	14,9%	7,3%	30,4%

De enquête wijst uit dat vrouwen redelijk sterke betrokkenheid voelen bij een aantal trends/thema's in de sector, namelijk: dierwelzijn, duurzame bedrijfsvoering, voedselveiligheid, maatschappelijke acceptatie, imago en arbeidsvoorziening. Bij een aantal trends/thema's voelen zij geen betrokkenheid: discussies over gewasbescherming, de rol van supermarkten in de keten, burgerinitiatieven en de vermenselijking van dieren. De overige trends en thema's scoorden heel diffuus of met name neutraal, waardoor geconstateerd kan worden dat er geen eenduidige betrokkenheid te definiëren is. Wat opvalt bij de trends/thema's waar vrouwen zich bij betrokken voelen, is dat het allen sociale fenomenen betreffen. Eén geïnterviewde geeft als verklaring dat vrouwen een grotere maatschappelijke betrokkenheid hebben (komen meer in het dorp, brengen kinderen naar school en/of hebben gewerkt in de zorg).

4.1.4 Economie

De agrarische sector draagt 3% bij aan het arbeidsvolume van het totaal aan sectoren in Nederland (LEI, 2011, p.14). Daarnaast heeft de sector een toegevoegde waarde van 1,5% van het Bruto Binnenlands Product en is daarmee de bedrijfstak die het minste toevoegt van alle bedrijfstakken in Nederland (LEI, 2011, p.17). De geïnterviewde vrouwen geven aan dat de financiële situatie van een agrarisch bedrijf altijd een punt van zorg is. Er zit vaak veel vreemd vermogen in een bedrijf. Daarnaast is de sector afhankelijk van de markt en subsidies. De afname van EU subsidies drukt op de inkomsten. Ook de onvoorspelbare uitbraak van ziekten, denk aan BSE en de E.coli bacterie hebben zeer grote invloed op de economische situatie in de sector.

Vanuit economisch oogpunt is het interessant om naar vestigingsplaatsen van bedrijven te bekijken. Brabant laat een mozaïek van functies zien, zonder duidelijke concentraties. Steden, platteland, natuur en water wisselen elkaar af. De agrarische bedrijven hebben in dit geheel een vergelijkbaar patroon: er zijn nauwelijks concentraties van bedrijfstakken. Voor de boer of tuinder is vestigingsplaatspreferentie van oorsprong alles behalve rationeel. Doordat het veelal gezinsbedrijven betreft is een locatie meestal historisch bepaald. De bedrijven zijn vaak in dorpen of in polders gelegen, maar soms - door stedelijke uitbreiding door de jaren heen – ook in stedelijk gebied gesitueerd. Stedelijke uitbreidingen, maar ook de Reconstructiewet, hebben de afgelopen decennia invloed gehad op de locatie van bedrijven. Bedrijven zijn met behulp van overheidsgelden verplaatst of gestopt. De geïnterviewde die met haar bedrijf zo'n verplaatsing heeft meegemaakt ervoer het als positief. De nieuwe locatie biedt het bedrijf continuïteit en ligt gunstiger ten opzichte van collega-bedrijven, leveranciers en afnemers, wat economische voordelen heeft en tot innovaties leidt (Coe, et al., 2007, p.137). Hoewel een verplaatsingsproces in veel gevallen met veel emotie gepaard gaat, zeker waar het een gezinsbedrijf aan gaat, is toch ook in de agrarische sector langzaamaan meer te zien dat er strategisch/rationeel naar bedrijfslocaties gekeken wordt (Eck, et al., 2002). Daarbij vormt de vestigingsplaats ten opzichte van bedrijven en organisaties uit de keten een belangrijke factor, waardoor een meer genetwerkte structuur in de toekomst waarschijnlijk zichtbaar wordt op de kaart van Brabant.

4.1.5 Maatschappij

Zoals beschreven in de theorie staat de maatschappelijke acceptatie van de landbouw- en tuinbouwsector onder druk. Een uitdaging waarop ZLTO anticipeert met haar visie *Meerwaarde(n)-Voorwaarde(n)*.

Een passage uit het ZLTO visiedocument (ZLTO, 2011, p.2)

“Meerwaarde(n) – Voorwaarde(n)”

De ondernemer in de groene ruimte levert oplossingen voor belangrijke maatschappelijke vraagstukken en verdient daarmee meerwaarde(n) voor zichzelf én voor de samenleving. Het één is een voorwaarde voor het ander. Cruciaal is dat de samenleving die meerwaarde(n) zodanig honoreert dat voor de ondernemer een gezond financieel rendement mogelijk is. De basisvraag is wat onze sector kan betekenen voor de samenleving: welke behoeften kunnen wij invullen en onder welke voorwaarden?”

In die visie beschrijft men de verantwoordelijkheid die gevoeld wordt ten aanzien van de samenleving. Op allerlei manieren, denk aan: voldoende voedsel, kwaliteit van de leefomgeving en gezondheid voor mens en dier. Deze verantwoordelijkheid wordt ook gevoeld door een respondent van de enquête: *“Ik denk dat er nog heel veel mogelijk/ noodzakelijk is in imagoverbetering en onze positie verbeteren in de maatschappij. We moeten als sector niet te veel in de verdediging maar open en eerlijk communiceren. Dat is lastig met de huidige sfeer die heerst.”* In de interviews met plattelandsvrouwen werd het belang van maatschappelijke acceptatie en relevantie enerzijds erkend (als structuur zijnde) en anderzijds als knelpunt ervaren (op tactisch niveau). Meerdere geïnterviewden geven aan dat verwacht wordt dat een boerenbedrijf duurzaam, groen en/of biologisch produceert, maar dat de consument daar niets voor over heeft. Eén respondent ervaart deze maatschappelijke druk als belemmering in de dagelijkse praktijk van het boerenbedrijf: *“Laten we nou gewoon ons eigen bezig houden met waar we mee bezig zijn, met boeren en klaar!”*. Een ander geluid laat de geïnterviewde horen die bedrijfshoofd is. Zij ziet meerwaarde in het geven van gehoor aan de wensen van de maatschappij, omdat zij uiteindelijk je afnemers zijn. Zij ziet dat de tuinbouwsector hier beter in slaagt dan de veehouderijsector. Deze laatste groep produceert nooit rechtstreeks voor de maatschappij, maar is gewend om via coöperaties voor een vaste prijs te leveren. Prijsschommelingen zijn hier minder heftig dan in de tuinbouwsector. Haar visie is dat de tuinders hierdoor beter hebben leren luisteren naar de consument en dus nu beter in staat zijn hiervoor te produceren. In de enquête wordt het belang van de maatschappij een aantal malen onderstreept. Zo geeft één van de respondenten aan dat het belangrijk is dat agrariërs worden gezien als ondernemers in de maatschappij. Een ander interessant punt dat een respondent aansnijdt is de plaats van het agrarische gezinsleven. Zij schrijft: *“er moet aandacht komen voor het agrarisch gezinsleven in samenhang met bedrijf én de maatschappij.”* Een andere respondent van de enquête verwoordt het spanningsveld tussen plattelandsvrouw en maatschappij als volgt: *“Het is goed dat er aandacht is voor vrouwen van agrarische ondernemers. De positie is zeer complex en aan veel veranderingen onderhevig. Ook de normen die vanuit de maatschappij 'opgelegd' worden, veranderen voortdurend.”* Uit beide reacties kan opgemaakt worden dat vrouwen enerzijds het isolement (één van de karakteristieken uit de theorie) herkennen en anderzijds dat zij de veranderingen in hun rol in de maatschappij zien en voelen.

4.1.6 Wetten en regels: op keukentafel niveau

Wetten en regels spelen zowel op nationaal als op Europees niveau. Beiden zijn voor agrariërs voelbaar op keukentafel niveau en bieden het bedrijf kansen en beperkingen. Met recht te benoemen als een structuur die invloed heeft op de cultuur van de dagelijkse praktijk. Dit blijkt ondermeer uit de aandacht die de media (dagbladen en vakbladen) besteed aan dit thema, zoals nu rondom het gemeenschappelijk landbouwbeleid van Europa. Het maakt wet- en regelgeving tot een van de thema's die tot de orde van de dag behoren op het agrarisch bedrijf. Inzicht krijgen in en invloed uitoefenen op wet- en regelgeving is vaste kost voor agrarisch ondernemers. Middels informatie-avonden, workshops en de media kunnen zij zich steeds laten informeren over de effecten van wet- en regelgeving op hun bedrijfsvoering. Van een abstracter niveau (bijvoorbeeld de afschaffing van het melkquotum in 2015) tot bedrijfsniveau (wijzigingen in een bestemmingsplan). Door de aandacht voor dit structurerend thema is het een belangrijk gespreksonderwerp op bedrijven. Tussen man en vrouw en van boer(in)-tot-boer(in) is het een terugkerende bron van frustratie. Eén respondent verwoordt het als volgt: *“[Je] bent afhankelijk van veel wetgevingen”*. Het woord 'afhankelijk' betekent veel in deze: het geeft aan dat het hier inderdaad om een structurerend

fenomeen gaat. Dat blijkt ook uit antwoorden op de vraag in de enquête hoe de toekomst van het agrarisch bedrijf eruit ziet. Een reactie als: *“ligt aan de wetgeving, anders genoodzaakt om te stoppen”*, is veelzeggend. Zelfs in associaties met het woord platteland, de allereerste vraag van de enquête, worden de woorden ‘regels’ en ‘wetten’ genoemd.

Een passage uit een interview met een plattelandsvrouw over wetgeving en media:

“Het platteland is door wetgeving kapot gemaakt. Daar komt het op neer. Want wij hoeven niet meer na te denken. Want voor alle dingen waar ik over na moet denken is wel een wetje voor. Daar is iets voor. Mensen worden steeds dommer. Daar komt het op neer. Mensen worden steeds dommer, want wij hoeven geen sociaal leven meer te hebben. Want ons sociaal leven wordt bepaald door wetten en ons sociaal leven wordt bepaald door computers. Want ik ga ‘s avonds niet meer koffiedrinken bij vriendinnen, nee ik ga msn-en. Ik heb zelfs speciale stoeltjes gekocht, met een speciaal leuninkje erop voor de laptop.

Jij bent dus eigenlijk ook van dat soort structuren slachtoffer?

Ja, ik denk dat iedereen het slachtoffer is geworden, alleen stilzwijgend slachtoffer geworden. Dus uhm ja. Ja, we worden kapot gemaakt door wetgeving en media.”

Wet- en regelgeving blijkt een voornaam structurerend fenomeen te zijn voor het leven in de dagelijkse praktijk van een agrarisch bedrijf en daarmee ook in het leven van plattelandsvrouwen. Bovenstaand kader illustreert dit. Dat is niet verwonderlijk. Immers hebben de regels en wetgeving een directe invloed op de bedrijfsvoering en deze is direct verbonden met het gezinsleven in een agrarische omgeving. Een gevolg van de karakteristiek ‘verwevenheid werk en privé’.

4.1.7 Imago

Het imago van de agrarische sector wordt door allerlei factoren bepaald. Onder andere de media, belangenbehartigingsorganisaties, NGO’s en agrariërs zelf zijn actoren die een rol spelen in de vorming van het imago. In de interviews wordt verschillende malen aangegeven dat vrouwen zich zorgen maken over het imago van de sector in de maatschappij. De varkenshoudster vertelt dat ze het lastig vindt om te reageren op negatieve verhalen: *“Ik merk dat ik kwaad word, maar vervolgens niet weet hoe ik moet reageren.”* De vrouwen geven aan – en in de enquête komt het ook naar voren – dat de rol van de media hierbij van groot belang is. Eén respondent: *“ze zetten de boer neer als een dom figuur, of ze zetten hem neer als een geldwolf die niet aan de dieren denkt. Beiden zijn natuurlijk niet waar.”* En een andere respondent formuleert strijdlustig: *“[er is] weinig media die door burgers ook wordt gelezen. Alleen de rotte appels komen negatief in het nieuws. We moeten als sector (nog) meer doen aan positieve uitstraling/reclame van onze prachtige broodnodige sector!”* De geïnterviewden constateren dat er wat betreft imago en trends tussen de sectoren in de land- en tuinbouw grote verschillen zitten. *“Het is als varkenshouder veel moeilijker om een goed verhaal te vertellen dan als tuinder”*. Het is niet alleen een negatief imago dat de sector parten speelt. Allerlei initiatieven (in relatie tot man/vrouwverhouding op bedrijven) - Boer zoekt Vrouw, Ik ben boerin.nl, boerenfluitjes twitter, enzovoorts – dragen bij aan een goed imago van de sector. De ‘aibaarheidsfactor’ van de boer(in) en zijn/haar leven op de boerderij wordt hierin aangesproken,

met representaties van de rurale idylle. De beleving en ervaringen van de vrouw zijn in deze communicatiemiddelen zeer belangrijk. In de enquête ventileren vrouwen ook een mening over het imago van de sector en een aantal respondenten ziet ook een nadrukkelijker rol voor vrouwen in imagoverbetering, zoals onderstaand kader illustreert.

Een aantal suggesties voor imagoverbetering van respondenten van de enquête:

“Er zou een positiever imago moeten komen van de agrarische sector en daar zou een goede vrouwelijke ambassadeur wel iets voor kunnen zijn. Meer voorlichting op scholen op een ludieke manier die bij allen goed blijft hangen.”

“Vrouwen zouden meer ingezet kunnen worden voor de promotie van bedrijven en/of sector. Want vrouwen hebben veel invloed m.i. op de leefomgeving (uiterlijk bedrijf, sociale contacten) en beïnvloeden zo het imago van het bedrijf /platteland.”

“Zlto is een vereniging die opkomt voor de sector en het imago in het algemeen. De Pr kan beter. Het mag best wat duidelijker, trots zijn op alle sectoren. Vaak te bescheiden en te zacht. De media kan hard zijn. Het spel meespelen is dus belangrijk.”

Het imago van de sector hangt nauw samen met de betekenis van ruraliteit en discoursen hieromtrent voor individuen en groepen. Zo ontstaan positieve en negatieve imago's, die de verschillende actoren door hun representaties versterken en/of ontkrachten. Dankzij de samenhang met discoursen van ruraliteit is het in die zin ook structurerend. De sociale interactie wordt hier immers door beïnvloed, zoals Meeteren (2011, p.5) omschrijft: “[..] omdat de sociale constructie van het platteland menselijk gedrag causaal blijft beïnvloeden” (Meeteren, 2011, p.5).”

4.2 Vrouwen en de cultuur van de dagelijkse praktijk

Om inzicht te krijgen in de cultuur van de dagelijkse praktijk is gekeken naar de volgende aspecten uit het theoretisch model: ruraliteit, representaties en karakteristieken.

4.2.1 Ruraliteit

In de theorie is ruraliteit beschreven als een sociale constructie; wat platteland(sleven) is, dat zijn de associaties die individuen of groepen hebben. Een postmoderne opvatting, waarin differentiatie centraal staat. Alle respondenten is gevraagd de associaties te noteren die zij hebben met platteland(sleven).

Tabel 4.2: Associaties met platteland.

Nr.	Associatie	Aantal keer genoemd
1	Ruimte	190x
2	Boerderij	107x
3	Rust	106x
4	Groen	100x
5	Natuur	99x
6	Vrijheid	91x
7	Weilanden	82x
8	Koeien	70x
9	Dieren	65x
10	Wonen	56x

Figuur 4.1: Woordenwolk van associaties met platteland.

Ingedeeld naar domeinen volgens Haartsen (2002), die visuele, ruimtelijke en sociaal-culturele associaties onderscheidt:

Tabel 4.3: Associaties ingedeeld in domeinen.

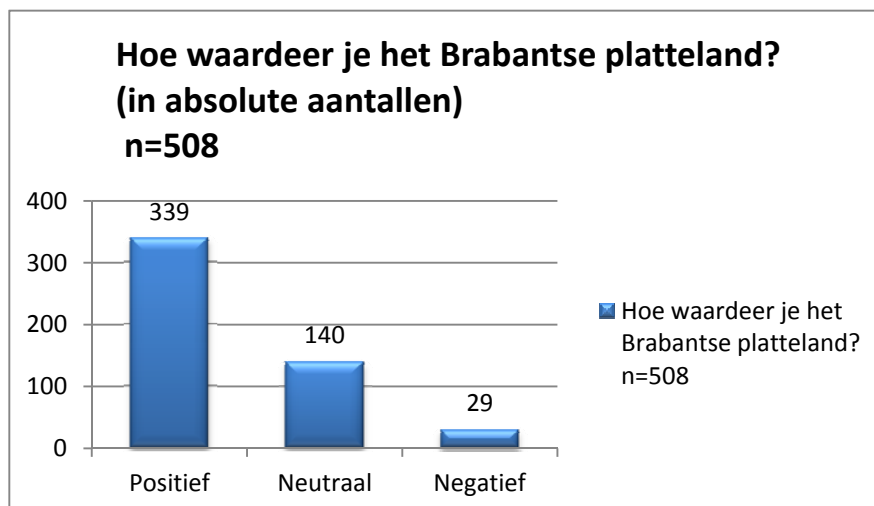
Visueel	Ruimtelijk gebruik	Sociaal-cultureel
Ruimte	Natuur	Rust
Groen	Wonen	Vrijheid
Koeien	Boerderij	
Dieren		
Weilanden		

Er zijn drie zaken opvallend aan deze lijst: ten eerste dat het overeenkomt met associaties die 'leken' of 'burgers' hebben met platteland (Haartsen, 2002). Ten tweede dat de top vijf associaties niet over bedrijfsspecifieke elementen gaan, wat je wellicht wel verwacht van plattelandsvrouwen en ten derde dat de associaties grotendeels in het visuele domein vallen. Gesteld kan worden dat de associaties van plattelandsvrouwen niet afwijken van associaties die 'leken' hebben bij de term platteland.

Tabel 4.4: Associaties met platteland: plaatsen/gebieden

Nr.	Plaats	Aantal keer genoemd
1	Peel	129x
2	Kempen	82x
3	Duinen	56x
4	Biesbosch	53x
5	Polders	42x
6	Bossen	40x
7	Heide	32x
8	Maashorst	21x
9	Den Bosch	19x
10	Dorpen	16x

Tweederde van de respondenten is positief over het Brabantse platteland, 27% is niet positief of negatief en 6% is negatief over het Brabantse platteland. Ook bij de geïnterviewden was het overgrote deel positief. Beide analyses laten zien dat de afwisseling, het vele groen, de balans tussen boer en burger, de fijne leefomgeving, gemoedelijkheid enzovoorts worden genoemd om het positieve gevoel in woorden uit te drukken. Onder de respondenten die neutraal in hadden gevuld,

Figuur 4.2: Waardering Brabantse platteland

liet de extra toelichting toch ook veel negativiteit doorschemeren. Net als de groep 'negatieven' maken zij zich zorgen over de uitbreiding van natuur (teruggeven van landbouwgrond aan de natuur), infrastructuur en bebouwing en hiermee de (ruimtelijke) verdrukking van de boeren. Daarom is in de

analyse deze groep samengevoegd. Wanneer de waardering wordt gezien in het licht van leeftijdscategorieën, dan is er geen sprake van statistische significantie. De waardering in het licht van positie van de vrouw op het bedrijf leidt wel tot een significant verband. De tabel hieronder laat dit zien. Opvallend is dat de meewerkend echtgenotes en de bedrijfshoofden qua oordeel redelijk op hetzelfde niveau zitten (ongeveer tweederde positief en een derde negatief) , terwijl 90% van de vrouwen die niet werkzaam zijn op het bedrijf positief zijn en maar 10% negatief. Dit is te verklaren doordat de toelichtingen bij het ‘negatieve’ en ‘neutrale’ oordeel vooral uit bedrijfsoptiek benoemd worden. Dat blijkt voor de laatste groep vrouwen niet relevant. Dit kwam ook naar voren tijdens de interviews. Het bedrijfshoofd was stellig over de verpaupering van het platteland en was zelfs van mening dat er geen platteland meer is in Nederland *‘Platteland, dat bestaat niet meer in Nederland’!* Terwijl de niet op het bedrijf werkzame vrouw heel positief was over allerlei aspecten van het Brabantse platteland.

Kruistabel 4.1 Positie x waardering

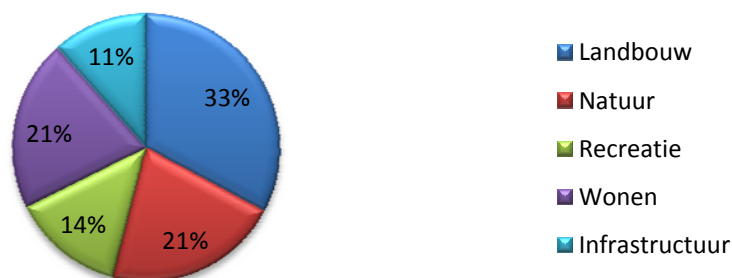
Positie		Waardering		Total
		Positief	Negatief	
Bedrijfshoofd	Count	93	60	153
	% within positie	60,8%	39,2%	100,0%
Meewerkend echtgenote	Count	199	98	297
	% within positie	67,0%	33,0%	100,0%
Niet werkzaam op bedrijf	Count	26	3	29
	% within positie	89,7%	10,3%	100,0%
Total	Count	318	161	479
	% within positie	66,4%	33,6%	100,0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,239 ^a	2	,010
Likelihood Ratio	10,705	2	,005
Linear-by-Linear Association	5,311	1	,021
N of Valid Cases	479		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9,75.

De respondenten is ook gevraagd in percentages de verdeling van functies (landbouw, natuur, recreatie, wonen en infrastructuur) in Brabant aan te geven. Hiermee wordt de percepties die vrouwen hebben van de aanwezigheid van functies op het platteland in beeld gebracht. Figuur 4.3 laat de gemiddelden zien.

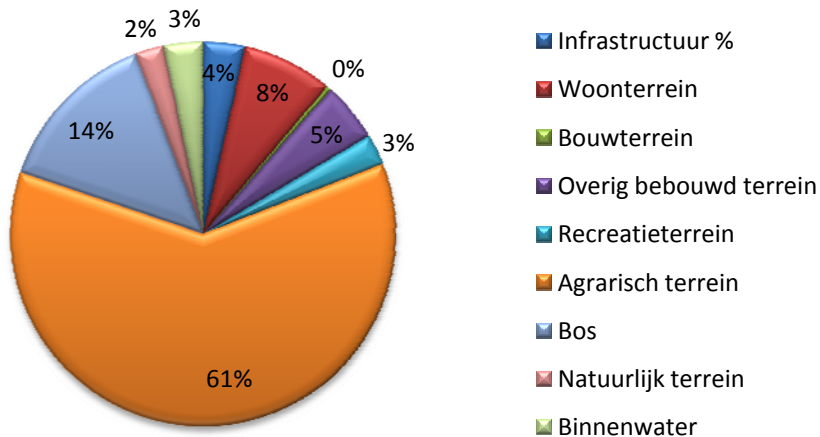
**Verdeling functies in Brabant in % (gemiddelden)
n= 508**

Figuur 4.3: Verdeling functies in Brabant.

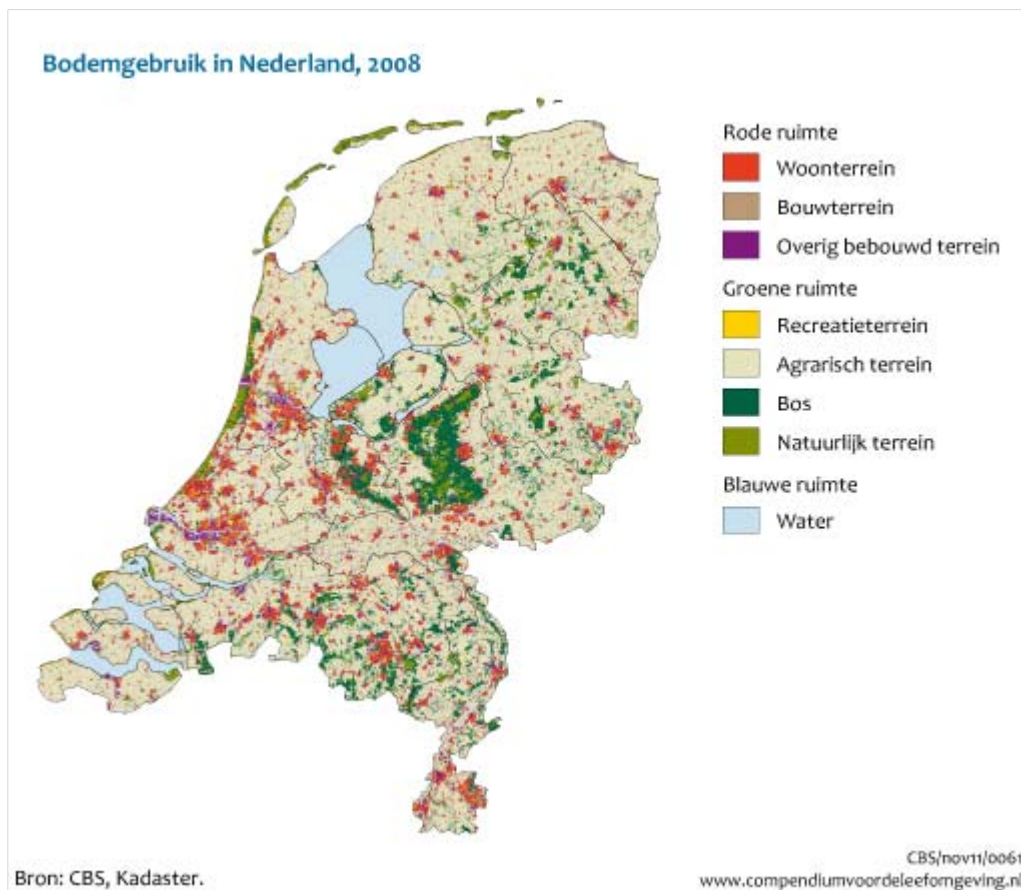
Volgens de respondenten is een derde van Brabant landbouw, het areaal natuur en wonen aan elkaar gelijk (ieder 21%), neemt recreatie 14% van de ruimte in beslag en tot slot wordt 11% van de Brabantse ruimte ingevuld door infrastructuur. Geconcludeerd kan worden dat landbouw wordt beschouwd als de grootste ruimtegebruiker, daarna natuur en wonen, vervolgens recreatie en tot slot infrastructuur. Dit komt nauwelijks overeen met de werkelijkheid, zoals onderstaande diagram van het CBS (2008) laat zien. Ruim 60% in Brabant is agrarisch terrein, 16% natuur, 8% heeft de functie wonen, slechts 3% is recreatieterrein en 4% van de ruimte wordt ingevuld met infrastructuur.

Ruimtegebruik Noord-Brabant in %

Figuur 4.4: Ruimtegebruik Noord-Brabant (CBS, 2008, eigen bewerking).

Figuur 4.5 illustreert dit ruimtelijk.

Figuur 4.5: Bodemgebruik in Nederland (CBS, 2011).

4.2.2 Representatie

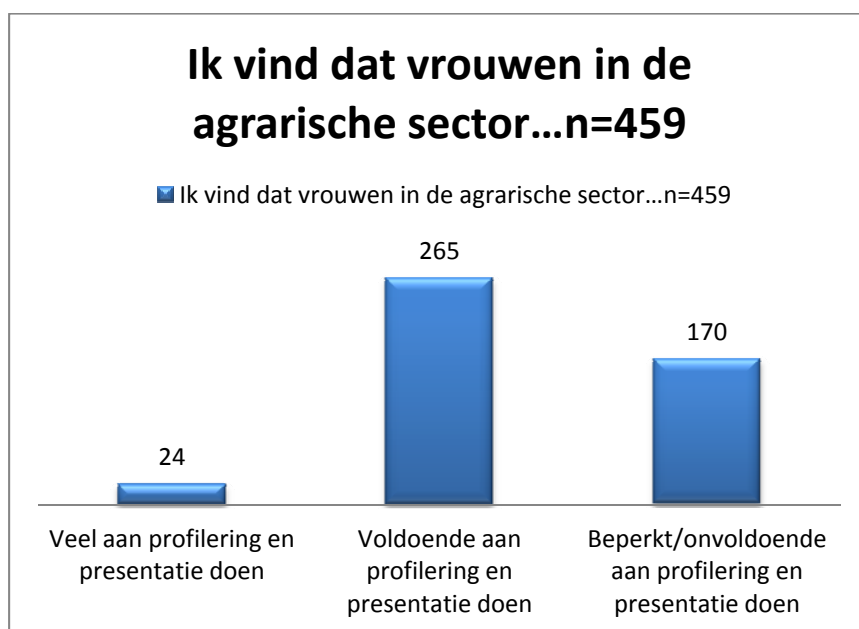
In de theorie wordt aangegeven dat representaties sociale constructies zijn en dat zij groepsspecifiek, tijdspecifiek en plaatsspecifiek zijn. In deze paragraaf wordt stilgestaan bij de manier waarop Brabantse plattelandsvrouwen bezig zijn met representaties over ruraliteit. In tabel 4.5 is te zien op welke manieren Brabantse plattelandsvrouwen 'hun' platteland profileren. Het blijkt dat vrouwen weinig aan profilering doen, met uitzondering van één vorm, namelijk het vertellen over het bedrijf en de bedrijfsvoering in de eigen omgeving. Ruim de helft van de vrouwen doet dit 'regelmatig' of 'altijd'. In de interviews werd dit onderstreept. Op het schoolplein, voor bezoekende klassen, in de sportschool met vriendinnen gaat het regelmatig over het bedrijf. Vaak omdat mensen er naar vragen. Presentaties geven, artikelen schrijven, bestuurs- en of politieke posities, deelname aan vrouwendagen, reageren op blogs/artikelen op internet en/of sociale media scoren veelal 'doe ik nooit'. Eén van de geïnterviewden gaf duidelijk aan waarom zij op internet niet actief haar mening geeft: *"Als je een hele duidelijke stelling of mening geeft op internet wordt je ook helemaal afgeslacht [...] als ik onder eigen naam iets ventileer, is het iets wat ten goede komt naar mijn klanten toe. Ik kan best 'ja' zeggen op de stelling 'de supermarkt besodemetert iedereen', maar dadelijk leest iemand van mijn supermarkt dat...dat kan ik me niet veroorloven, nee."*

Hoewel vrouwen aangeven dat ze zich betrokken voelen bij het imago van de sector en de maatschappelijke acceptatie ervan, uit zich dat niet in actieve profilering op wat voor wijze dan ook. Enkel de directe omgeving van het bedrijf hoort met regelmaat over het reilen en zeilen op het boerenbedrijf.

Tabel 4.5: Profilering door vrouwen.

Profilering d.m.v.	Doe ik nooit	Doe ik soms	Neutraal	Doe ik regelmatig	Doe ik altijd	nvt
Vertellen in omgeving	4,0%	6,8%	25,9%	33,1%	19,4%	1,0%
Presentaties verzorgen	35,9%	12,2%	6,4%	6,2%	3,2%	26,3%
Sociale media	42,3%	9,0%	7,0%	4,6%	3,4%	23,8%
Artikelen schrijven	46,5%	9,8%	3,4%	2,8%	,6%	27,1%
Reageren op blogs etc.	43,3%	13,2%	7,6%	2,4%	,6%	23,0%
Deelname vrouwendagen	31,3%	17,6%	13,8%	10,6%	5,6%	11,2%
Bestuursfunctie	36,3%	7,8%	7,6%	8,4%	10,4%	19,6%
Actief in politiek	47,5%	7,2%	4,0%	2,4%	3,2%	25,9%

Er is ook gekeken of vrouwen vinden dat ze zich hiermee voldoende profileren. De onderstaande figuur laat hiervan de uitkomst zien.

Figuur 4.6: Profilering door vrouwen in de sector.

Bijna 60% van de vrouwen geeft aan dat zij voldoende aan profilering en presentatie doen. Echter is er ook nog een flink deel (37%) dat vindt dat het beperkt/onvoldoende gebeurt. Slechts een zeer klein deel (5%) vindt dat Brabantse plattelandsvrouwen veel aan profilering en presentatie doen. Er is dus een grote groep vrouwen die in potentie te motiveren is om meer aan profilering te doen. De geïnterviewden gaven ook veelal aan dat zij het belangrijk vinden dat de bedrijven laten zien wat ze doen en ondernemers hun bedrijven openstellen. De meeste geïnterviewden zagen het zelf echter niet zitten om daar iets mee te doen. Het volgende tekstkader illustreert dit, het is een passage uit een interview met één van de vrouwen.

Eén geïnterviewde over het openstellen van haar bedrijf:

“Maar dat doe ik dus vaak, want pas geleden waren er twee kinderen van een chauffeur en die stonden mooi door de raam heen te kijken en ik zeg: ‘kom, overall aan, ik geef jullie een rondleiding’. En dat zijn dingen, die vind ik belangrijk en die zijn ook heel erg leuk om te doen. Ik heb ook weleens zitten denken van, dat vind ik dan ook wel leuk om te zeggen van ja, een zichtstal. Maar dan moet je het eigenlijk ook echt groot aanpakken, want anders dan..

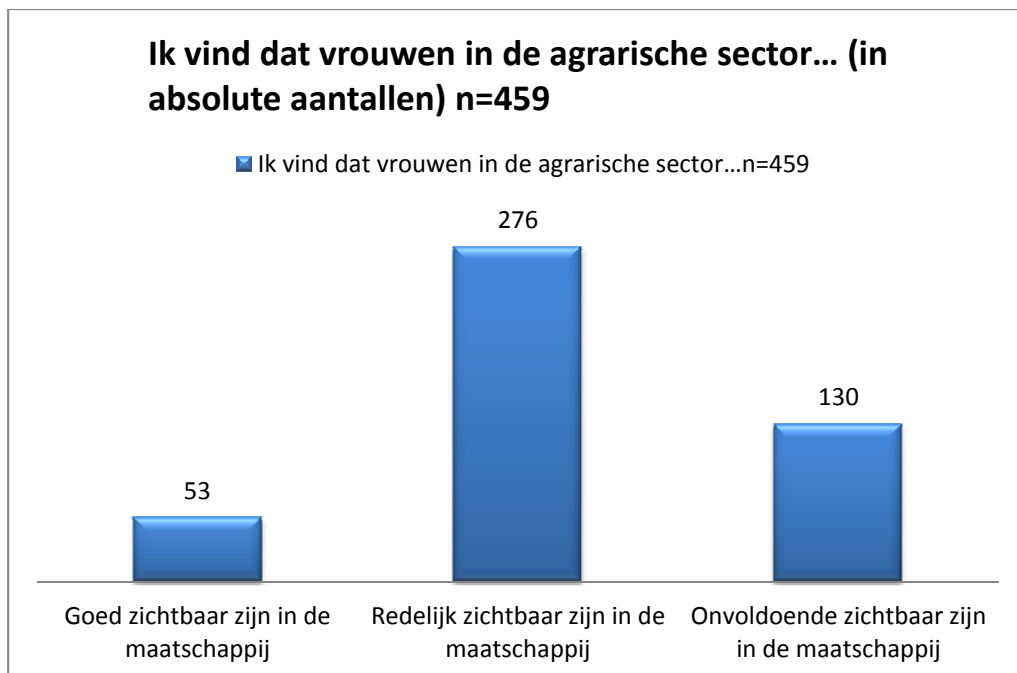
Dan is het ook net niet..

Nee, inderdaad. Ja en wij zitten hier echt niet op een punt waarvan je zegt dat is ideaal en ja...wat voor mensen krijg je dan over de vloer he, dan kan ook jan en alleman, dat doen ze toch wel, licht uit en inbreken en filmpjes maken. Ja die moesten ze eens wat harder aanpakken, want dat is gewoon inbraak. Het representeren he, ja dat vind ik eigenlijk toch wel heel belangrijk, maar om..

Maar er is dus toch wel een bepaalde reserve bij jou om te zeggen, dan gooien we alles maar open?

Door mezelf, door mijn karakter..maar ja, niet alleen dat. Maar dan heb je zoiets van, hoe gaan we dit opzetten, dat gaat heel veel tijd kosten en we hebben al een heel intensief bedrijf en we hebben met ons allen onze tijd hard nodig om het allemaal een beetje rond te zetten. Dus, ja, wat ga je dan op je nek halen. En eigenlijk moet dat wel, ja,..”

Na de vragen over profilering is vrouwen gevraagd of ze vinden dat ze zichtbaar zijn in de maatschappij. Onderstaande diagram laat daar de uitkomst van zien:

Figuur 4.7: Zichtbaarheid van vrouwen in de sector.

Hierbij laat een grotere groep vrouwen (bijna 75%) weten dat ze redelijk tot goed zichtbaar zijn in de maatschappij. Er is echter ook nog een groep vrouwen (28%) die vindt dat ze onvoldoende zichtbaar zijn. Dat maakt het interessant om te kijken of dat dit dezelfde vrouwen zijn en of dat het wellicht samenhangt met positie en leeftijd. De kruistabel laat zien dat er een significant verband bestaat tussen de mening die vrouwen hebben over zichtbaarheid en profilering. De vrouwen die tevreden zijn over de zichtbaarheid van vrouwen, vinden ook (meer dan 75% van de respondenten) dat vrouwen voldoende/veel aan profilering doen. Van de vrouwen die vinden dat ze onvoldoende zichtbaar zijn in de maatschappij antwoord ruim 70% ook dat ze vinden dat er onvoldoende aan profilering wordt gedaan. De chi-kwadraat toetsen bij de kruistabellen met positie x profilering/zichtbaarheid en leeftijd x profilering/zichtbaarheid laten geen statistische significantie zien. Uit de analyse van de interviews kwam ook geen aanwijzing die een verband tussen deze variabelen duidt.

Tabel 4.2: Kruistabel zichtbaarheid x profileren.

Zichtbaarheid * Profileren Crosstabulation					
Zichtbaarheid			Profileren		Total
			Voldoende/ veel aan profilering	Onvoldoende aan profilering	
Redelijk/goed zichtbaar	Count		245	77	322
	% zichtbaarheid		76,1%	23,9%	100,0%
	Count		36	92	128
	% zichtbaarheid		28,1%	71,9%	100,0%
Onvoldoende zichtbaar	Count		36	92	128
	% zichtbaarheid		28,1%	71,9%	100,0%
Total	Count		281	169	450
	% zichtbaarheid		62,4%	37,6%	100,0%

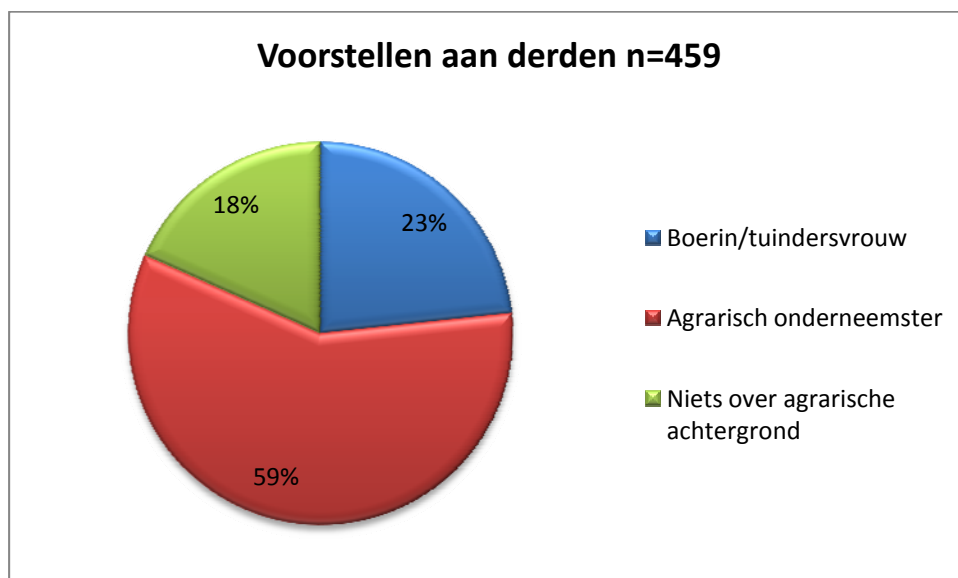
Chi-Square Tests							
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)		
Pearson Chi-Square	89,842 ^a	1	,000				
Continuity Correction ^b	87,808	1	,000				
Likelihood Ratio	89,316	1	,000				
Fisher's Exact Test				,000	,000		
Linear-by-Linear Association	89,642	1	,000				
N of Valid Cases	450						

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 48,07.

b. Computed only for a 2x2 table

Conclusie is dat vrouwen zich enkel op lokaal niveau profileren. Vrouwen die antwoorden dat ze onvoldoende zichtbaar zijn, antwoorden grotendeels ook dat er te weinig aan profilering wordt gedaan. In deze groep zit potentie om daar verandering in te brengen. Een belangrijke opmerking van een geïnterviewde was ook de invloed van de bedrijfssector op profilering: de ene sector heeft een beter verhaal dan de andere. Volgens haar zouden varkenshouders het moeilijker kunnen hebben dan melkveehouders, door de aaibaarheid van deze laatste sector. Ook ziet zij weinig akkerbouwers die aan profilering doen.

Een ander thema met betrekking tot representatie is hoe de naam van het beroep aansluit bij de professionele status ervan. Tijdens de interviews kwam meerdere malen naar voren dat vrouwen zich bewust voorstellen als agrarisch ondernemster, omdat zij boerin of tuindersvrouw denigrerend vinden klinken/overkomen. De respondenten uit de enquête, laten een vergelijkbaar beeld zien in onderstaande diagram.

Figuur 4.8: Voorstellen aan derden.

Bijna 60% van de vrouwen noemt zich het liefst agrarisch ondernemster en ‘slechts’ 23% noemt zich boerin of tuindersvrouw. 18% zegt niets over haar agrarische achtergrond. Er is geen sprake van een statistische significantie op basis van leeftijd, wel op basis van positie op het bedrijf.

Kruistabel 4.3: Voorstellen x positie.

Voorstellen * Positie Crosstabulation						
			Positie			Total
			Bedrijfshoofd	Meewerkend echtgenote, meer dan 20 uur	Meewerkend echtgenote, minder dan 20 uur	
Voorstellen	Boerin/tuindersvrouw	Count	23	43	37	103
		% Positie	17,7%	23,1%	33,3%	24,1 %
	Agrarisch ondernemster	Count	93	115	38	246
		% Positie	71,5%	61,8%	34,2%	57,6 %
	Niets over mijn agrarische achtergrond	Count	14	28	36	78
		% Positie	10,8%	15,1%	32,4%	18,3 %
	Total	Count	130	186	111	427
		% Positie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0 %

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	38,935 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	38,686	4	,000
Linear-by-Linear Association	,281	1	,596
N of Valid Cases	427		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 20,28.

De bovenstaande tabel laat zien dat onder de bedrijfshoofden het overgrote deel (meer dan 70%) de term agrarisch ondernemster gebruikt. Van de meewerkend echtgenotes > 20 uur gebruikt ruimt 60% deze term. Van de groep meewerkend echtgenotes < 20 uur geeft 34% aan de term agrarisch ondernemster te gebruiken. Het percentage vrouwen dat niets zegt over de agrarisch achtergrond is het grootst onder de laatste groep. Zie onderstaande kruistabel 4.4. Bijna 50% van deze respondenten zegt niets over de agrarische achtergrond. Een verklaring zou kunnen zijn dat zij door een mindere betrokkenheid bij het bedrijf dit niet relevant vinden.

Kruistabel 4.4: Voorstellen x positie (horizontaal).

Voorstellen * Positie Crosstabulation						
			Positie			Total
			Bedrijfshoofd, samen met man	Meewerkend echtgenote, meer dan 20 uur	Meewerkend echtgenote, minder dan 20 uur	
Voor- stellen	Boerin/tuindersvrouw	Count	23	43	37	103
		% Voorstellen	22,3%	41,7%	35,9%	100, 0%
	Agrarisch ondernemster	Count	93	115	38	246
		% Voorstellen	37,8%	46,7%	15,4%	100, 0%
	Niets over mijn agrarische achtergrond	Count	14	28	36	78
		% Voorstellen	17,9%	35,9%	46,2%	100, 0%
Total		Count	130	186	111	427
		% Voorstellen	30,4%	43,6%	26,0%	100, 0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	38,935 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	38,686	4	,000
Linear-by-Linear Association	,281	1	,596
N of Valid Cases	427		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 20,28.

Geconcludeerd kan worden dat er een statistisch verband bestaat tussen positie van de vrouw in het bedrijf en hoe zij zich voorstelt. Hoe hoger de positie van de vrouw in het bedrijf des te meer zij gebruik maakt van de term agrarisch ondernemster en des te minder van boerin/tuindersvrouw. Tijdens de interviews kwam dit verband ook naar voren: het bedrijfshoofd was ook absoluut niet gecharmeerd van de term boerin/tuindersvrouw, terwijl dit voor de meewerkend echtgenotes minder relevant was.

Tot slot is in de enquête gevraagd welke media een goed beeld geven van het hedendaagse platteland. Het TV-programma Boer zoekt Vrouw, onafhankelijk weekblad de Boerderij, Nieuwe Oogst van ZLTO en het Brabants Dagblad worden het meest genoemd. Twee van de vier media worden enkel door de agrarische gemeenschap gelezen, de andere twee zijn toegankelijk voor iedereen. Bij deze laatste twee reageerden respondenten soms juist negatief: *“In dagbladen zijn de stukjes over veehouderij en vrijwel altijd (negatief) “gekleurd” weergegeven door de bevooroordeelde journalisten.”* En: *“Geen 1. De landbouwwakbladen kijken veel naar gebouwen en techniek, de glossy's kijken vooral naar vroeger en romantische beeld, boer zoekt vrouw romantiseert ook, biologische bladen idealiseren bio en kleinschalig. Kranten: of mega of verbreding/ouderwets”.* Of positief kritisch: *“Boer zoekt Vrouw positief voor de sector wel een beetje te nostalgisch en romantisch neer gezet.”* Met name over het Brabants Dagblad hebben vrouwen een dubbel gevoel, omdat daar naar hun mening met regelmaat negatieve, eenzijdige verhalen in staan.

Eén respondent over de bladen die een goed beeld schetsen van het hedendaagse platteland:

“Dat zijn vooral de vakbladen, maar die worden dan weer niet door “burgers” gelezen. Ben zelf ook niet opgegroeid in de agrarische sector en het beeld wat je dan hebt van die sector is toch iets anders (romantischer) dan het in werkelijkheid is.”

4.2.3 Karakteristieken

In hoofdstuk 2 werden de karakteristieken van het boeren- en tuindersbedrijf beschreven, zoals door Giesen (1991) opgesteld. Dit waren: de boerenideologie (vrijheid, zelfstandigheid, baas zijn op eigen erf), de verwevenheid van werk-privésfeer (in sociale, fysieke als financiële zin), het isolement (zowel fysiek als sociaal), afhankelijkheid van ‘de natuur’ (weersinvloeden, levende have, plant en groei), autonomie en variatie in werkzaamheden (zowel regelende als uitvoerende taken). Hier werd aan toegevoegd dat bij de agrarische gezinsbedrijven betaald en onbetaald werk niet gescheiden wordt en dat de kleine rurale gemeenschappen waarin de bedrijven opereren een belangrijke context vormen voor het agrarisch gezinsbedrijf. Deze paragraaf gaat in op de Brabantse praktijk van de meeste van deze karakteristieken. Er wordt niet meer ingegaan op boerenideologie: de rurale idylle is reeds besproken in paragraaf 4.2.1. en de laatste twee karakteristieken komen in 4.3 uitgebreid aan bod.

De verwevenheid van werk en privé is op een boerenbedrijf een onderdeel van de cultuur. Bedrijf en gezin zijn onlosmakelijk verbonden. Geïnterviewden gaven aan dat het hele gezin met regelmaat betrokken wordt bij het bedrijf. Is het een drukke tijd op het bedrijf, dan gaat het bedrijf voor en wordt iedereen ingezet. Ook als andere activiteiten gepland zijn en het bedrijf vraagt plotseling aandacht, dan gaat dit voor. De geïnterviewden gaven aan dat het bedrijf in de praktijk op één staat,

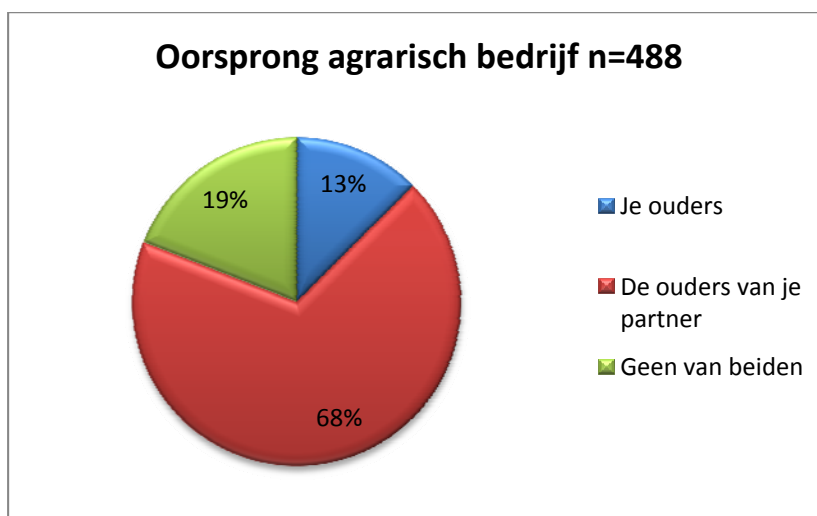
dan komt het gezin en dan het huishouden. Ook de geïnterviewde die niet werkzaam is op het bedrijf gaf aan dat dit het geval is, maar dat zij dat ook begrijpt en respecteert. *“Zo gaat dat nu eenmaal op een boerderij”*. Het bedrijfshoofd richt haar leven ook in naar het ritme van het bedrijf. De kinderen worden goed verzorgd door een oppas en het huishouden wordt door een hulp gedaan. De tijd buiten activiteiten voor het bedrijf om is voor haar gezin en zo nu en dan een politieke of bestuursbijeenkomst. De meewerkend echtgenote < 20 uur leeft nauwelijks in het ritme van de boerderij. Zij is bestuurlijk op allerlei vlakken actief en is daar overdag en 's avonds druk mee, zie onderstaand kader. Wanneer het echt nodig is, springt zij bij op het bedrijf, dan gaat het bedrijf voor. *“Je wilt toch dat het thuis goed draait”*.

De meewerkend echtgenote < 20 uur over hoe haar man denkt over haar bestuursposities:

“Hij zit er wel iets traditioneler in, dan dat ik er altijd in heb gezeten om het zo maar te zeggen hè. En ehm, hij zegt altijd, hij vindt dat allemaal niet zo nodig hè, die gemeenteraad en alles. Waar doe je het voor, waar ben je allemaal mee bezig en hij heeft zo iets van wat heb je daar nu allemaal aan. Hij vindt dat allemaal niet nodig, het levert toch allemaal niets op, en die politiek zitten allemaal uren te kletsen en ze weten nog niks. Maar er zijn ooit dingen die ik eruit haal die weer handig zijn voor het bedrijf en dat waardeert ie dan ook wel weer. En dat ie dingen vaak wat sneller weet. Ja, hij is gewoon anders dan mij en ik heb altijd buitenshuis gewerkt en dat wist hij ook toen al, dus ja, het is ook niet zo dat ie mij nou voor de voeten loopt. Hij zal nooit zeggen van ‘je moet naar achteren of je moet dit doen’.”

De geïnterviewden zien zichzelf een rol als ‘planner’ uitvoeren. Zorgen dat het draait, daar gaat het om. De verwevenheid maakt het soms lastig en zorgt dat je moet kiezen, tegelijkertijd wordt erkend dat het eigenlijk altijd wel redelijk vanzelf loopt, doordat alles op één locatie verbonden is.

Een thema over de verwevenheid van werk en privé dat met regelmaat in de enquête terugkomt, is de positieve dan wel negatieve relatie met schoonouders. Bijna 70% van de vrouwen zitten op het bedrijf dat van oorsprong van hun schoonouders was, zie onderstaande diagram.

Figuur 4.9: Oorsprong agrarisch bedrijf.

Schoonouders, in interviews kwam dit ook naar voren, blijven dan lang nog heel actief betrokken bij het bedrijf. Het pakt soms ten voordele uit, zoals bij deze respondent die dankzij haar schoonmoeder geen nadelen ondervindt van het feit dat zij zelf geen agrarische achtergrond heeft van huis uit: *“Nee, want ik heb veel van mijn schoonmoeder en echtgenoot geleerd.”* Maar soms ook ten nadele, zoals bij deze respondent die toch min of meer de noodklok luidt: *“zou blij zijn als ik de mogelijkheid heb om andere vrouwen te spreken die net als ik in maatschap met schoonfamilie zit, maar daarnaast een eigen idee hebben over hun eigenwaarde en interesses op agrarisch gebied.”* De enquête laat geen eenduidig beeld zien. Eén geïnterviewde stelt dat generatieverschil en gebrek aan communicatie vaak het probleem is waar het schoonouders betreft. Wat in ieder geval gesteld kan worden is dat ook schoonouders een rol spelen in de verwevenheid van werk en privé. In de interviews is het onderwerp financiën en het effect daarvan op het bedrijf maar één keer ter sprake gekomen, in de enquête is het ook niet behandeld. Het effect hiervan op de privésituatie kan dus niet vanuit de praktijk beschreven worden.

Het isolement, de derde karakteristiek, is met regelmaat benoemd tijdens de interviews. Opvallend was dat de meeste geïnterviewden zich er niet aan stoorden. Onderstaand fragment illustreert dit:

Een fragment over sociale contacten uit een interview:

“Als je kijkt naar sociale contacten, wie van jullie onderhoudt die?”

Ik zit natuurlijk met melktijd, kan niet altijd overal naartoe. Maar alle twee hebben we dat wel hoor, hij zou er denk ik wel meer voor doen dan ik. Ik ben altijd wel heel makkelijk. Ik vind het allemaal wel goed, ja. Komt ook misschien wel als je het heel druk hebt met je werk. Dan ben je ook gewoon blij als je een keer klaar bent. Je hebt al de hele dag van alles. Nou moet ik wel zeggen dat ik het laatste jaar wel hier en daar wat steekjes hebt laten vallen wat dat betreft.

Vind je dat erg dan?

Nee, eigenlijk ook niet. Want ik kan het toch allemaal niet bijhouden, toch?

Dat is dan dus een keuze die je maakt?

Ja, er verwatert het een en ander wel hoor. Ja, zo gaat dat. Waar ligt dat aan..ja.”

Het isolement (sociaal en fysiek) blijkt afhankelijk te zijn van de ligging van een bedrijf. Bij de vrouwen waarbij het bedrijf buiten het dorp lag, was hier meer sprake van dan bij de vrouwen die zeer nabij of in het dorp woonden. In de enquête is niet specifiek naar een gevoel van isolement gevraagd. In de typering over platteland kan wel opgemaakt worden dat de vrijheid en ‘het eigen baas zijn’ kenmerken zijn die zeer gewaardeerd worden aan het boerenleven, die wellicht duiden op het graag op zichzelf zijn. Of vrouwen dit zelf als een isolement beschouwen, in zowel sociale als fysieke zin is onbekend. Eén respondent gaf op de vraag wat mooie Brabantse plekken zijn, aan: *“ps, ik kom niet veel op de harde weg.”* Nu is één opmerking als deze niet typerend voor de Brabantse plattelandsvrouwen, maar wel een teken dat isolement toch zeker nog van deze tijd is.

Karakteristiek vier, de afhankelijkheid van weer en levende have, is wat een agrarisch bedrijf zo onderscheidt van andere bedrijven. Taken op het bedrijf gaan voor, omdat daar druk achter zit, vanwege weersomstandigheden of omdat op dat moment een gewas of dier aandacht nodig heeft.

Vrouwen geven aan dat een boerenbedrijf mee gaat met de seizoenen en dat die als zodanig als structurerend worden ervaren. De vrouw past haar ritme daar op aan. Boerin-zijn betekent pragmatisch zijn, zoals een geïnterviewde het verwoordde.

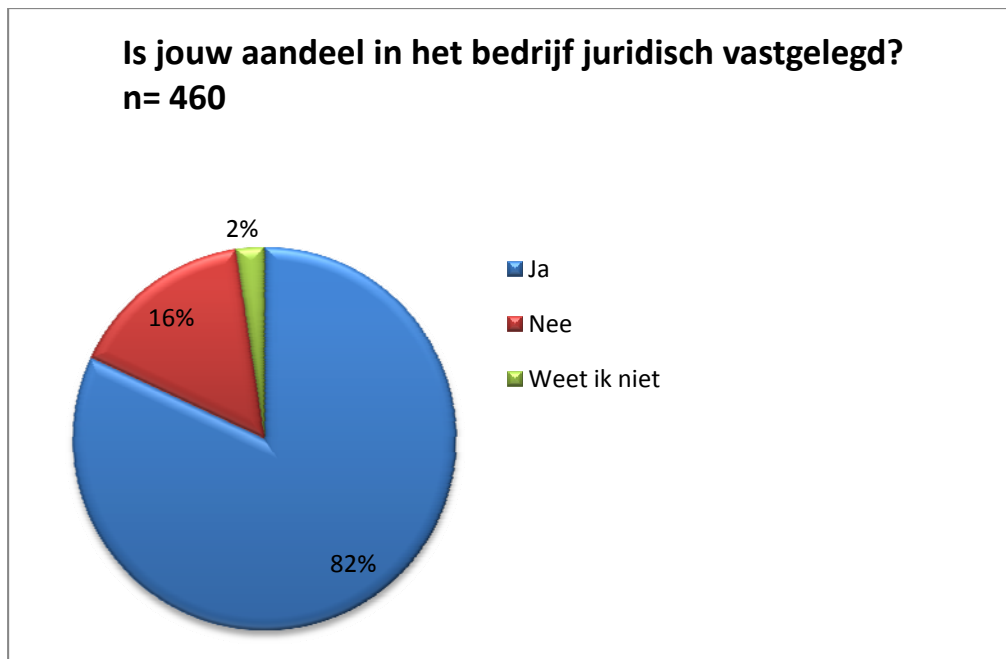
De autonomie en variatie in werkzaamheden (zowel regelende als uitvoerende taken) is in de gesprekken aan bod gekomen. De vrouw is hierbij veelal verantwoordelijk voor de regelende taken, zowel op korte termijn (wie vangt de kinderen op) als de lange termijn (subsidie aanvragen indienen). De uitvoerende taken, die op een agrarisch bedrijf redelijk zwaar kunnen zijn, fysiek gezien, vallen veelal onder het takenpakket van de man. De volgende paragraaf gaat over de positie van vrouwen. Het gaat over het micro-niveau uit het theoretisch model. Daarom wordt daar uitgebreider ingegaan op het takenpakket van de vrouw, evenals op karakteristiek vijf 'niet scheiden van betaald en onbetaald werk', omdat dat met elkaar samenhangt. Karakteristiek zes 'de dorpsgemeenschap' komt nogmaals aan bod, omdat dit naast macro-, ook op microniveau interessant is om te bekijken.

4.3 Plattelandsvrouwen en hun positie

In deze paragraaf staan we stil bij de kern van het theoretisch model: de positie van de vrouw in haar dagelijks leven op de boerderij. Het is hierbij van belang om naar een aantal verschillende zaken te kijken, denk aan haar driedubbele rol: die van vrouw, moeder en boerin/ondernemster. De andere onderwerpen die in deze paragraaf aan bod komen zijn haar ritme, welke taken heeft ze en hoe geeft ze daar invulling aan? Krijgt ze erkenning voor die taak en welke verantwoordelijkheden draagt ze? Een volgend onderwerp is het buitenshuis werken, welke invloed heeft dat op de dagelijkse praktijk van haar leven als vrouw op een agrarisch bedrijf. Tot slot komt de dorpsgemeenschap aan bod. Zoals in het theoretisch kader vermeldt, speelt de dorpsgemeenschap een relevante rol voor de context van de dagelijkse praktijk van een plattelandsvrouw, hoe zit dit in de Brabantse praktijk?

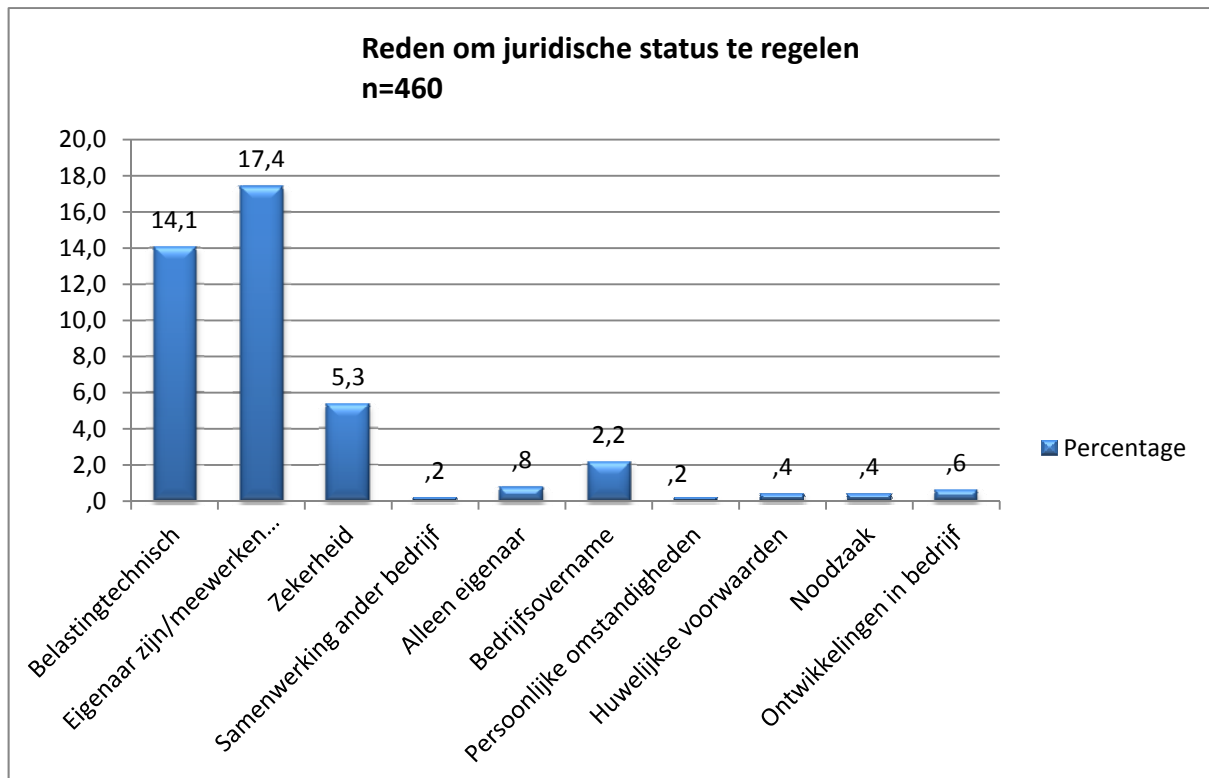
4.3.1 Vrouw, moeder en boerin

Gender is een structurerend principe in de arbeidsverdeling op het agrarische gezinsbedrijf (van der Burg, 2002, p. 25). Een constatering uit de theorie. De vrouw vervult op het boerenbedrijf een rol van moeder, huishoudster en zo nu en dan springt zij in op het bedrijf waar nodig. Het is het traditionele plaatje dat volgens de literatuur nog steeds de praktijk van de dag vormt. De vrouw delft het onderspit in de eigendomsverhoudingen, doordat in de meeste gevallen de vrouw intrekt bij de man, zoals we zagen in voorgaande paragraaf, die van huis uit het land en de boerderij bezit. (Juridische) erkenning van de rol van de vrouw wordt niet of pas in een latere levensfase (wanneer de schoonouders uit het bedrijf gaan) geregeld en tot die tijd heeft zij geen professionele status. Marginalisering van de plattelandsvrouw lijkt een feit. Is het ook zo zwart-wit als de literatuur ons leert? Niet helemaal! Er blijken allerlei vormen te zijn waarin man en vrouw samen in het bedrijf werken. Al dan wel of niet juridisch verankerd, waar weer tal van verklaringen voor worden gegeven. Figuur 4.10 laat zien dat ruim 80% van de respondenten juridisch verankerd is in het bedrijf. 16% is niet juridisch verankerd. Redenen van deze laatste vrouwen lopen uiteen van nauwelijks op het bedrijf werkzaam zijn en het daarom niet nodig vinden tot een reactie van één respondent, die tekenend is voor tal van andere reacties: *"omdat ik gewoon zo wil helpen, er geen geld voor wil"*.

Figuur 4.10: Juridische verankering vrouw.

De redenen die vrouwen geven om hun positie wel juridisch vast te leggen, zijn te vinden in onderstaande cirkeldiagram. De drie voornaamste redenen blijken het (mede)eigenaar/meewerken gerechtvaardigd zien, een belastingtechnisch gunstige situatie en zekerheid hebben over de individuele financiële positie.

Figuur 4.11: redenen om juridische status vast te leggen.

Wanneer per leeftijdscategoriën naar de juridische verankering wordt gekeken, blijkt hier sprake te zijn van een statistisch verband. Wat zichtbaar is, is dat met name in de categorie van 16-40 jaar er

een groot aantal vrouwen is zonder juridische status in het bedrijf. In de oudste leeftijdscategorie van 56-70 jaar blijkt in bijna 90% van de gevallen de vrouw wel een juridische status te hebben. Dit onderschrijft de theorie dat het vaak pas in een latere levensfase wordt vastgelegd.

Kruistabel 4.5: Juridische status x leeftijd.

Juridische status * leeftijd Crosstabulation						
			leeftijd			Total
			16-40 jaar	41-55 jaar	56-70 jaar	
Juridische status	Ja	Count	51	253	60	364
		% within leeftijd	68,9%	86,6%	89,6%	84,1%
	Nee	Count	23	39	7	69
		% within leeftijd	31,1%	13,4%	10,4%	15,9%
Total	Count		74	292	67	433
	% within leeftijd		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,628 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	13,665	2	,001
Linear-by-Linear Association	11,712	1	,001
N of Valid Cases	433		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,68.

De geïnterviewde vrouwen waren op één na allen juridisch verankerd. Degene waarbij dit niet geregeld is, werkt zelf fulltime buitenshuis en haar partner runt het bedrijf (nog) samen met zijn ouders. Een passage uit het interview met haar is op de volgende pagina te vinden.

Een fragment over juridische erkenning uit een interview:

En qua erkenning, ja, krijg je dan dadelijk waarschijnlijk ook geen positie in het bedrijf dan?

Nee, waarschijnlijk niet, ik denk dat...uhm..ja, misschien dat dat meer komt als zijn vader straks helemaal stopt, dat zij helemaal uit de maatschap gaan en het blijkt dat het fiscaal voordelig is, dat we samen in maatschap gaan, ofzo iets. Maar nu vind ik het eigenlijk wel fijn. We zijn ook getrouwd onder huwelijkse voorwaarden, stel dat er iets mis gaat met het bedrijf. Dan heb ik altijd mijn baan en mijn spaargeld nog. En mijn inkomen, waar ze niet aan kunnen komen.

Is dat dan ook iets geweest waar je toen heel bewust voor hebt gekozen?

Ja, daar is heel bewust voor gekozen. Stel dat we ooit uit elkaar gaan – die intentie hebben we helemaal niet – dat ik dan opeens recht heb op de helft van het bedrijf, dat slaat natuurlijk helemaal nergens op.

Maar dat is dus wel iets wat jullie heel goed hebben uitgezocht. En toen naar elkaar hebben uitgesproken.

Ja. En nu hebben we b.v. het huis samen gekocht en dat staat op ons beide naam, maar straks dan. Het huis hoort waarschijnlijk bij het bedrijf, dus we moeten nog even uitzoeken hoe dat precies ziet. Dan wil ik ook een regeling, stel dat mijn partner overlijdt of doodgaat, wat krijg ik dan..

Maar dat is dus heel bewust allemaal over nagedacht?

Ja, we willen dat allemaal heel bewust regelen. En misschien dat ik uiteindelijk wel in maatschap ga als dat gewoon voordelig is en goed is en wel zin heb om op de boerderij mee te helpen.

Die mogelijkheid die houd je wel open?

Jawel, jawel, ja ja, je weet maar nooit hoe je mening verandert.

Zoals bovenstaande passage beschrijft, lijkt de juridische verankering dus ook samen te hangen met wel of niet buitenshuis werkzaam zijn. Kruistabel 4.6 illustreert dit ook. Er is te zien dat binnen de groep die buitenshuis werkzaam is 77% wel een juridische status heeft, ten opzichte van 23% die dat niet heeft. Bij de vrouwen die niet buitenshuis werkzaam zijn heeft 89% wel een juridische status, ten opzichte van 11% die dat niet heeft. Hoewel bij beiden het percentage 'wel geregeld' hoog is, is het bij deze laatste groep toch opmerkelijk hoger.

Kruistabel 4.6: Juridische status x buitenshuis werkzaam zijn.

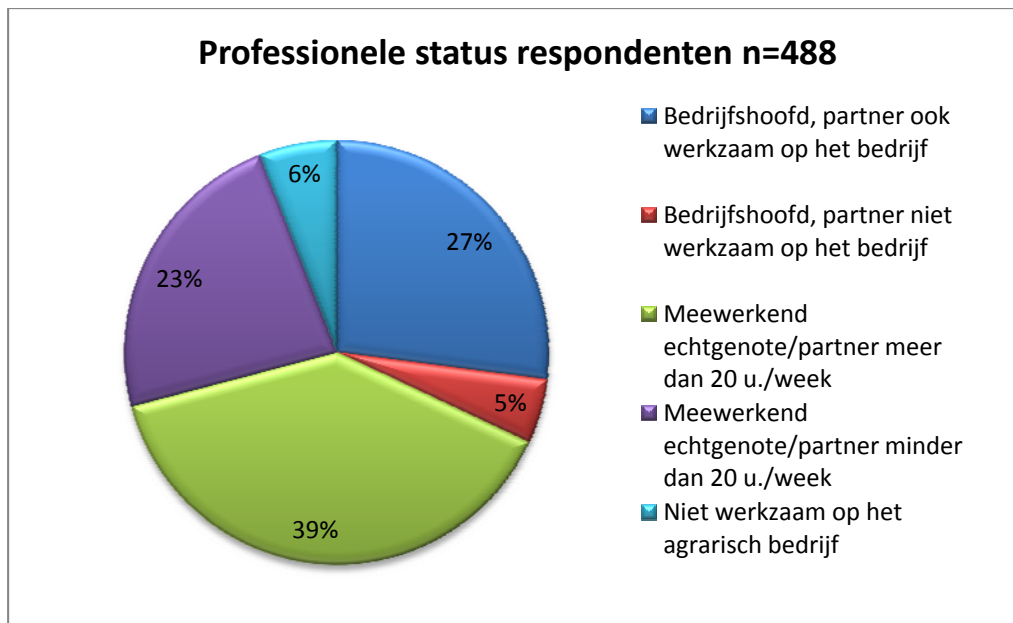
Juridische status * Buitenshuis werkzaam Crosstabulation			Buitenshuis werkzaam		Total
			Buitenshuis werkzaam	Niet buitenshuis werkzaam	
Juridische status	Ja	Count	129	246	375
		% within Buitenshuis	77,2%	88,8%	84,5%
	Nee	Count	38	31	69
		% within Buitenshuis	22,8%	11,2%	15,5%
Total	Count		167	277	444
	% within Buitenshuis		100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymp. Sig. (2- sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)	
Pearson Chi-Square	10,613 ^a	1	,001			
Continuity Correction ^b	9,751	1	,002			
Likelihood Ratio	10,294	1	,001			
Fisher's Exact Test				,002	,001	
Linear-by-Linear Association	10,589	1	,001			
N of Valid Cases	444					

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 25,95.

b. Computed only for a 2x2 table

Naast de juridische erkenning is vrouwen ook gevraagd aan te geven wat hun professionele status is. Bij de selectie van vrouwen voor de interviews is ook zoveel mogelijk rekening gehouden met het benaderen van vrouwen met verschillende posities in het bedrijf. Zoals al in voorgaande paragrafen blijkt, is daarbij onderscheid gemaakt tussen bedrijfshoofden, meewerkend echtgenotes en niet op het bedrijf werkzame vrouwen. Figuur 4.12 laat de verdeling zien die uit de Brabant brede enquête naar voren komt. Opvallend is dat twee derde van de respondenten bestaat uit meewerkend echtgenotes van meer dan 20 uur en bedrijfshoofden. Hier blijkt uit dat veel respondenten een actieve rol hebben in het bedrijf. Slechts 6 % geeft aan niet werkzaam te zijn op het agrarisch bedrijf.

Figuur 4.12: Professionele status respondentent.

De interviews met de plattelandsvrouwen gaven geen aanleiding om te constateren dat positie en een al dan niet traditionele man/vrouw verhouding met elkaar in verband stonden. De vrouwen, van bedrijfshoofd tot niet werkzaam op het bedrijf, ervoeren allen een gelijkwaardige positie. Het belang hiervan werd benadrukt. Je hebt immers in werk en privé met elkaar te doen en het draagt bij aan een goede verstandhouding als je ook in de bedrijfsvoering aan elkaar gewaagd bent. Eén van de vrouwen, een bedrijfshoofd, constateerde dat het in haar geval wellicht wat doorsloeg naar een 'underdog' positie van haar man. Waar hij het naliet om te investeren in opleiding en kennis deed zij dat wel, waardoor zij nu verantwoordelijk is voor veel bedrijfsmatige beslissingen. Zoals de theorie al aangaf hechten vrouwen aan een goede interpersoonlijke relatie met hun man ten aanzien van het bedrijf, omdat het bij een agrarisch bedrijf automatisch ook interfereert met het privéleven. De interviews onderschrijven dit. Met de resultaten van de enquête is ook gekeken naar een verband tussen de positie (professionele status) van een vrouw in het bedrijf en de ervaring van de man/vrouw verhouding. De kruistabel die hieronder staat laat zien dat bijna 80% van de bedrijfshoofden en meewerkend echtgenotes van meer dan 20 uur in de week een gelijkwaardige man/vrouwverhouding ervaren. Echter, bij de meewerkend echtgenotes voor minder dan 20 uur per week zit dit anders. Daarvan ervaart meer dan de helft een traditionele man/vrouwverhouding. Vastgesteld kan worden dat er wel degelijk een verband zit tussen positie en de ervaring van de man/vrouwverhouding op het bedrijf. Hierbij is zichtbaar dat een vrouw die minder uren werkzaam is op het bedrijf een traditionelere man/vrouwverhouding ervaart, dan de vrouwen die meer uren per week werkzaam zijn. Een verklaring hiervoor is dat de eerst genoemde groep waarschijnlijk verantwoordelijkheid draagt voor huishouden en/of kinderen of (parttime) buitenshuis werkt en minder participeert in de bedrijfsactiviteiten. De vrouwen van de laatstgenoemde groep zijn automatisch meer betrokken bij het management van het bedrijf, doordat zij intensiever participeren in de bedrijfsactiviteiten.

Kruistabel 4.7: Positie x ervaring man/vrouw verhouding.

Positie * man_vrouwverhouding Crosstabulation			man_vrouwverhouding		Total
Positie			Traditioneel	Gelijkwaardig	
Bedrijfshoofd, samen met man	Count		26	94	120
	% Positie		21,7%	78,3%	100,0%
Meewerkend echtgenote, meer dan 20 uur	Count		39	138	177
	% Positie		22,0%	78,0%	100,0%
Meewerkend echtgenote, minder dan 20 uur	Count		53	46	99
	% Positie		53,5%	46,5%	100,0%
Total	Count		118	278	396
	% Positie		29,8%	70,2%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	35,560 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	33,579	2	,000
Linear-by-Linear Association	16,685	1	,000
N of Valid Cases	396		

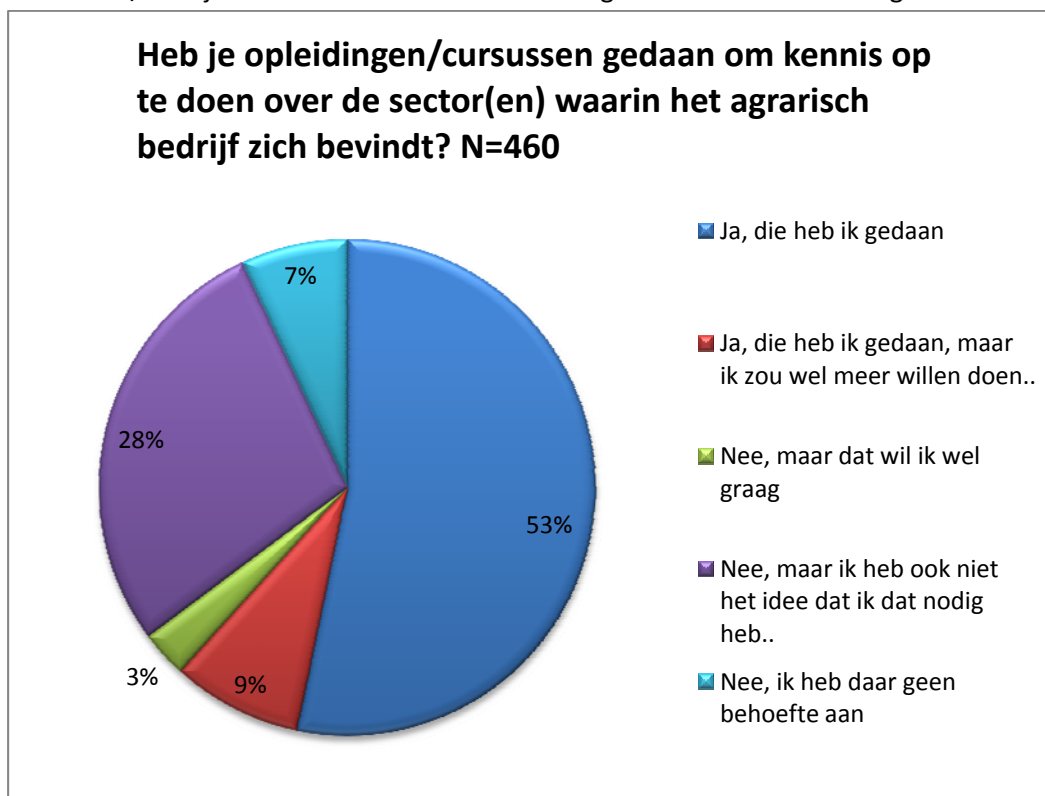
a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 29,50.

De theorie over vrouwen en ruraliteit laat zien dat wanneer je als vrouw verbonden bent aan een agrarisch bedrijf, de accumulatie van rollen een feit is. Je bent vrouw, moeder en boerin en wellicht nog buitenshuis werkzaam. Uit bevindingen van de klankbordgroepbijeenkomsten blijkt dat een aantal dingen belangrijk zijn om die rollen te kunnen vervullen: voldoende kennis over de bedrijfsvoering, erkenning door een georganiseerde juridische status en waardering. Kennis was een thema wat veelvuldig terugkwam tijdens de interviews. Twee van de vrouwen ervoeren hun rol als huisvrouw extra sterk als er externe contacten (vertegenwoordigers, adviseurs) kwamen om over het bedrijf te praten. De vertegenwoordiger of adviseur gaat bij de man aan tafel zitten, de vrouw regelt de koffie en houdt voor de rest van het gesprek haar mond. De drie andere vrouwen hadden deze ervaring niet. Zij werden net zo goed als de man betrokken bij het gesprek en gaven aan hun mening goed te kunnen ventileren. Eén van deze drie vrouwen had wel ervaren dat ze daarvoor in het eerste contact met een externe wel moest laten merken wat ze in huis had betreffende kennis over bedrijfsvoering. In de klankbordgroepbijeenkomst ervoeren vrouwen dit ook: *“je moet er meer voor doen om je te bewijzen als vrouw in deze wereld.”* Geïnterviewden geven in een aantal gevallen aan zich regelmatig onzeker te voelen over hun kennisniveau en merken dat ze daarom ook minder snel hun mond open doen wanneer het over bedrijfszaken gaat. Gebrek aan kennis zou dus kunnen leiden tot een marginale rol van een vrouw in een bedrijf. De enquêteresultaten laten iets anders zien. Respondenten zijn heel positief over hun kennisniveau inzake de bedrijfsvoering, zie figuur 4.13:

Figuur 4.13: Praktische kennis over de sector waarin het bedrijf actief is.

De interpretatie van de vraag speelt hier waarschijnlijk parten. Waar de vrouwen in de interviews en de klankbordgroep het hadden over kennis in relatie tot bezoeken van vertegenwoordigers en adviseurs (kennis over regelende taken), gaat het in de enquête om kennis op praktisch niveau (kennis over uitvoerende taken). Bij dit laatste telt ervaring, stelt een geïnterviewde. Zij ervaart dat hoe meer ervaring ze opdoet, hoe meer ze zich durft te laten gelden tijdens externe contacten. Geconcludeerd kan worden dat twijfel aan kennisniveau vrouwen zou kunnen belemmeren om zich te profileren. Vandaar dat in de enquête is gevraagd wat vrouwen aan opleiding hebben gedaan voor hun sector/bedrijf en of er behoefte is aan scholing. Het resultaat is als volgt:

Figuur 4.14: Opleidingen/cursussen over de sector en behoefte hieraan.

Het tweede punt, juridische erkenning, is uitgebreid aan bod gekomen in voorgaande paragraaf. Het derde punt, waardering, kwam met name in de klankbordgroep naar voren. Uit de literatuur bleek al dat waardering voor een vrouw een zeer voorname factor is om zich prettig te voelen over haar situatie. Waardering kan een vrouw op een agrarisch bedrijf voornamelijk krijgen van haar partner, maar ook vanuit haar omgeving. Waardering van de partner zal door iedere vrouw anders ervaren worden. Toch hangt waardering vanuit de partner alsook de omgeving heel erg samen met het discours van de rurale idylle. Zoals een geïnterviewde het treffend bracht: *“Anderen denken wel vaak dat je als plattelandsvrouw veel tijd hebt: altijd binnen, thuis. Ook de eigen partner heeft deze verwachting. Als je thuis bent verwacht je echtgenoot ook meer van je en dan is er wel sprake van een rollenpatroon.”* Het heeft alles te maken met de beeldvorming en in hoeverre een plattelandsvrouw aan deze beeldvorming voldoet, zie onderstaande passage uit een interview:

Een fragment over verwachtingen uit de omgeving in een interview:

[..] er wordt inderdaad vanuit traditie altijd gedacht van: ‘ja, je moet thuis voor de kinderen zorgen’. Maar ik denk ja, ik heb dat niet zoveel, ja ik heb er wel wat mee, maar ik heb dat niet, ja, he, waarom wordt als iemand ergens woont in een wijk dat wel geaccepteerd en als je hier woont niet.

Is dat voor jouw gevoel dan, dat dat niet wordt geaccepteerd?

Ja, ja, sommige mensen hebben dat ooit weleens van: ‘ja, jij’, maar daar moet je denk ik niet allemaal naar luisteren. Misschien ook een stukje jaloezie ofzo, ja, jij bent altijd bezig, altijd druk. Maar die doen dan zelf helemaal niks.

Zijn dat ook boerinnen die dat zeggen of juist burgers?

Ja, met name wel boerinnen, ja. Eigenlijk meer de collega’s. Mensen vanuit school ofzo eigenlijk helemaal niet, die vinden het eigenlijk juist weer geweldig, wat ik allemaal doe [..].

Welke rol een vrouw ook voor haarzelf ziet weggelegd, belangrijk is volgens de geïnterviewden dat zij kiest voor de ontwikkeling voor die zij voor ogen heeft. *“Ontwikkeling van de vrouw is belangrijk,”* aldus de klankbordgroep, *“ben je vrouw van, of ben je zelf iemand.”*

4.3.2 De beleving van het werk

Deze paragraaf gaat dieper in op de taken en verantwoordelijkheden van vrouwen. Hierover is in de interviews en de enquête uitgebreid gesproken. Uit de interviews kwam veelal naar voren dat de taken zijn vaak verdeeld over man/vrouw op basis van kwaliteiten, niet op basis van geslacht. Man en vrouw doen dus ieder de taken die ze interesseren, die ze fysiek aan kunnen en die passen in het ritme van het geheel van de taken. Dat lijkt toch wel degelijk gebaseerd op gender. Het blijkt in de praktijk in ieder geval heel pragmatisch: de man melkt ‘s ochtends de koeien, dus de vrouw brengt de kinderen naar school. De vrouw doet de administratie achter de computer, de man bewerkt het land met machines. Prioritering van taken komt ook aan bod als thema. Hoewel man en vrouw taken verdelen, gaat het uiteindelijk voor beiden er toch om dat ‘achter vóór gaat’. Ofwel, als het bedrijf om inspanning vraagt dan wordt daar tijd en ruimte voor gemaakt en hebben andere taken geen

prioriteit. Het ritme van de cultuur van de dagelijkse praktijk wordt door het bedrijf bepaald. Veel taken zijn hierin routine-matig en zo nu en dan wordt het ritme verstoord, door andere ritmes, zoals het ritme van het bedrijf, het ritme van toeleveranciers of het ritme van de natuur.

De enquête laat een beeld zien van taken die Brabantse plattelandsvrouwen op zich nemen. Onderstaande tabel laat de percentages zien die aangeven in hoeverre de respondenten zich helemaal niet tot zeer betrokken voelen bij een diversiteit aan taken uit de dagelijkse praktijk van het boeren- of tuindersbedrijf.

Tabel 4.6: Betrokkenheid bij taken.

	Helemaal niet betrokken	Weinig betrokken	Neutraal	Redelijk betrokken	Zeer betrokken
Verzorging dier/plant	14,2%	21,2%	23,5%	22,8%	18,4%
Gezondheid dier/plant	16,2%	20,6%	27,7%	17,5%	18,1%
Machines	28,5%	34,3%	20,6%	10,0%	6,6%
Management	4,9%	18,1%	27,7%	25,2%	24,1%
Planning	3,3%	10,6%	26,3%	28,8%	31,0%
Kantoor/administratie	6,2%	7,7%	10,4%	18,6%	57,1%
Personeel	38,9%	7,7%	17,3%	15,3%	20,8%
Contacten externen	2,9%	10,0%	26,5%	30,8%	29,9%
Sectorinstitutes	10,2%	17,3%	30,1%	21,2%	21,2%
Communicatie	9,7%	7,3%	25,4%	27,0%	30,5%
Politiek/besturen	33,2%	17,3%	20,4%	14,8%	14,4%
Huishouden	,7%	,7%	4,6%	12,6%	81,4%
Kinderen	1,1%	,4%	6,2%	14,6%	77,7%
Sociale contacten	,2%	1,1%	13,5%	28,1%	57,1%

De tabel laat zien dat de traditionele rol van de plattelandsvrouw, zoals in de rurale idylle gepresenteerd, nog steeds de boventoon voert. Activiteiten waar de vrouw zeer betrokken bij is, zijn activiteiten op kantoor/administratie, het huishouden, de kinderen en het onderhouden van sociale contacten. Vrouwen zijn weinig tot niet betrokken bij externe activiteiten (politiek, besturen) en aanschaf en onderhoud van machines. De overige activiteiten scoren weinig tot neutrale betrokkenheid.

Tabel 4.7 laat voor hetzelfde rijtje aan activiteiten de verdeling van verantwoordelijkheid tussen partner-vrouw-schoonouders zien. Zoals verwacht, als gevolg van de conclusies uit bovenstaande tabel, ligt de verantwoordelijkheid voor de machines bij de partner en voor kantoor bij de vrouw. De verantwoordelijkheid voor het huishouden ligt ook bij de vrouw. De kinderen daarentegen, daar antwoord meer dan de helft dat ze die taak samen oppakken. Evenals communicatie met burgers (open dagen, etc.), ook dat wordt samen opgepakt.

Tabel 4.7: Verdeling verantwoordelijkheden.

	Samen	Partner	(Schoon)ouders	Jijzelf	N.v.t.
Verzorging dier/plant	43,4%	46,0%	,9%	5,3%	4,4%
Gezondheid dier/plant	41,4%	49,3%	,7%	5,1%	3,5%
Machines	27,2%	66,4%	2,0%	3,8%	,7%
Management	60,4%	30,8%	1,1%	7,3%	,4%
Planning	78,3%	14,6%	1,1%	5,8%	,2%
Kantoor/administratie	40,5%	11,9%	1,5%	45,1%	,9%
Personeel	37,2%	13,1%	1,3%	10,4%	38,1%
Contacten externen	72,3%	16,2%	1,3%	9,7%	,4%
Sectorinstituten	53,8%	33,4%	1,1%	10,8%	,9%
Communicatie	69,2%	6,0%	,7%	13,1%	11,1%
Politiek/besturen	28,8%	26,5%	1,8%	20,1%	22,8%
Huishouden	19,5%	1,1%	,0%	78,3%	1,1%
Kinderen	55,3%	1,1%	,0%	41,4%	2,2%
Sociale contacten	77,9%	,9%	,0%	20,8%	,4%

Niet alleen is in de enquête gevraagd naar het ‘soort’ taken die een Brabantse plattelandsvrouw op zich neemt, ook is er gevraagd naar de beleving van het takenpakket. Hierbij is ingegaan op werkplezier en tijdsdruk. Deze laatste kwam tijdens de interviews veel naar voren. Geïnterviewden gaven aan soms het idee te hebben dat ze drie levens tegelijk leiden: die van vrouw, moeder en boerin. Het is daarom interessant om te bekijken of dit een breed gedragen beleving van het ‘plattelandsvrouw-zijn’ is. Beide factoren scoorden in de uitslag van de enquête positief: zo’n 80% van de vrouwen beleefd plezier tot veel plezier aan haar werkzaamheden. Wat betreft tijdsdruk is dit een wat minder overtuigend positief beeld, maar de meerderheid geeft aan een neutrale of goede balans te ervaren. In onderstaande kruistabel is bekeken hoe het verband tussen deze twee variabelen in elkaar steekt. Wat meteen opvalt, is dat de uitersten precies het tegenovergestelde van elkaar laten zien in vergelijkbare percentages: vrouwen met geen/nauwelijks werkplezier daarvan ervaart een grotere groep een hogere tijdsdruk, terwijl bij vrouwen met redelijk tot absoluut werkplezier daarvan ervaart een grotere groep een goede tot zeer goede balans. Geconcludeerd kan worden dat hoe meer werkplezier iemand heeft, des te beter de balans wat betreft tijdsdruk ervaren wordt.

Kruistabel 4.8: Werkplezier x tijdsdruk.

Werkplezier * tijdsdruk Crosstabulation						
			Tijdsdruk			Total
			Hoge/zeer hoge tijdsdruk	Neutraal	Goede/zeer goede balans	
Werkplezier	Geen/nauwelijks plezier	Count	4	3	2	9
		% werkplezier	44,4%	33,3%	22,2%	100,0%
	Neutraal	Count	32	26	18	76
		% werkplezier	42,1%	34,2%	23,7%	100,0%
	Redelijk/absoluut plezier	Count	99	112	158	369
		% werkplezier	26,8%	30,4%	42,8%	100,0%
Total	Count	135	141	178	454	
	% werkplezier	29,7%	31,1%	39,2%	100,0%	

Correlations				
Spearman's rho	Werkplezier		Werkplezier	Tijdsdruk
		Correlation Coefficient	1,000	,193**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
	N	454	454	
	Tijdsdruk	Correlation Coefficient	,193**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	454	454

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Met de analyse van de interviews en de klankbordgroepbijeenkomst werd geen verband gezien tussen werkplezier en positie. De uitkomst van de enquête laat echter wel een verband zien: het bedrijfshoofd en de meewerkend echtgenote > 20 uur per week ervaren meer werkplezier dan de groep meewerkend echtgenotes < 20 uur per week. Dit is geen verrassend verband. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat zij hun werkplezier uit een baan buitenshuis halen of in ieder geval uit taken die niet aan het agrarisch bedrijf zijn gerelateerd.

Kruistabel 4.9: Werkplezier x positie.

Werkplezier * Positie Crosstabulation						
			Positie			Total
			Bedrijfshoofd, samen met man	Meewerkend echtgenote, meer dan 20 uur	Meewerkend echtgenote, minder dan 20 uur	
Werkplezier	Neutraal	Count	14	22	37	73
		% Positie	10,9%	11,8%	34,6%	17,3%
	Redelijk/absoluut plezier	Count	115	164	70	349
		% Positie	89,1%	88,2%	65,4%	82,7%
Total	Count		129	186	107	422
	% Positie		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	29,973 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	26,930	2	,000
Linear-by-Linear Association	15,118	1	,000
N of Valid Cases	422		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 18,51.

Ook is gekeken of er een verband bestaat tussen tijdsdruk en positie. Het zou immers kunnen zijn dat een bedrijfshoofd meer druk ervaart dan een vrouw die niet of nauwelijks betrokken is bij het bedrijf.

Een andere hypothese is dat vrouwen die nauwelijks bij het bedrijf betrokken zijn een hoge tijdsdruk ervaren, doordat zij waarschijnlijk een takenpakket hebben buiten het bedrijf en wellicht ook nog met enige regelmaat in moeten springen op het agrarisch bedrijf. Echter bleek na analyse in SPSS dat er tussen die variabelen geen significant verband bestaat. Wel bleek er een significant verband te zijn tussen de leeftijdscategorieën van het onderzoek en de tijdsdruk. Tijdens de interviews of de klankbordgroepbijeenkomst is dit niet gebleken. De Brabant brede enquête laat wel een verband, hetzij een zwak verband (0,14), zien:

Kruistabel 4.10: Tijdsdruk x leeftijd.

Tijdsdruk * Leeftijd Crosstabulation			Leeftijd				Total
			16-24 jaar	25-40 jaar	41-55 jaar	56-70 jaar	
Tijdsdruk	Hoge/zeer hoge tijdsdruk	Count	0	33	88	10	131
		% Leeftijd	,0%	44,6%	29,5%	14,7%	29,6%
	Neutraal	Count	3	16	93	25	137
		% Leeftijd	100,0%	21,6%	31,2%	36,8%	30,9%
	Goede/zeer goede balans	Count	0	25	117	33	175
		% Leeftijd	,0%	33,8%	39,3%	48,5%	39,5%
Total	Count		3	74	298	68	443
	% Leeftijd		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Correlations				
			Tijdsdruk	Leeftijd
Spearman's rho	Tijdsdruk	Correlation Coefficient	1,000	,145**
		Sig. (2-tailed)	.	,002
		N	454	443
	Leeftijd	Correlation Coefficient	,145**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,002	.
		N	443	487

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Van de leeftijdscategorie van 25-40 jaar ervaart de grootste groep een hoge tot zeer hoge tijdsdruk, maar liefst 44,6% van deze groep. Daarop volgt de groep van 41-55 jaar, waarvan ongeveer 30% een hoge tot zeer hoge tijdsdruk ervaart, maar ook bijna 40% een goede tot zeer goede balans. Tot slot de groep van 56-70 jaar, daarvan ervaart slechts 15 % een hoge tot zeer hoge tijdsdruk en spreekt bijna 50% van een goede tot zeer goede balans. Een verklaring hiervoor is uiteraard de mogelijkheid dat mensen aan het afbouwen zijn of al met pensioen zijn. Zij zijn waarschijnlijk ook al jarenlang een ritme gewend waarin de routinematige zaken de overhand hebben en er dus weinig verrassingen zijn. Een verklaring waarom deze groep juist wel veel tijdsdruk zou kunnen ervaren is dat het een groep is die veel stress heeft over bedrijfsopvolging of opheffing. De enquête laat zien dat de eerste verklaring het meest waarschijnlijk is. Deze laatste verklaring zou wellicht zichtbaar kunnen worden

in een kruistabel van werkplezier x leeftijd. Echter bleek hier geen sprake te zijn van een significant verband, waardoor dit niet verder besproken wordt.

Omdat kennis een belangrijk punt bleek voor vrouwen om zich te profileren, met name naar externen toe, is gekeken of dat de beleving van een bepaald niveau van kennis invloed heeft op het werkplezier dat ervaren wordt. Hierover gaat de volgende kruistabel.

Kruistabel 4.11: Werkplezier x kennis.

Werkplezier * Kennis Crosstabulation			Kennis			Total
			Ja, (ruim)voldoen de om een bijdrage te leveren	Matig, maar dat stoort me niet in het dagelijks werk	Nee, te weinig om een bijdrage te leveren aan de bedrijfsvoering	
Werkplezier	Geen/ nauwelijks plezier	Count	7	2	0	9
		% Kennis	1,9%	2,7%	,0%	2,0%
	Neutraal	Count	48	23	5	76
		% Kennis	12,9%	30,7%	71,4%	16,7%
	Redelijk/absoluut plezier	Count	317	50	2	369
		% Kennis	85,2%	66,7%	28,6%	81,3%
Total	Count		372	75	7	454
	% Kennis		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Correlations				
			Werkplezier	Kennis
Spearman's rho	Werkplezier	Correlation Coefficient	1,000	-,255**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	454	454
	Kennis	Correlation Coefficient	-,255**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	454	455

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

De spearman's correlatiecoëfficiënt laat een zwak negatief verband zien (van -0,26). Het wil zeggen dat het werkplezier minder is naarmate het kennisniveau afneemt. De percentages in de kruistabel laten zien dat des te meer kennis een respondent heeft over praktische zaken in het agrarisch bedrijf, des te meer werkplezier die respondent heeft. Een verklaring hiervoor ligt voor de hand: hoe meer kennis van de praktische zaken, hoe meer iemand waarschijnlijk het gevoel heeft dat ze iets bij kan dragen aan het werk van alledag. Dat dit het werkplezier positief beïnvloedt is niet onwaarschijnlijk. Dat bleek ook uit de analyse van de interviews: een aantal geïnterviewden gaf aan door de jaren gestopt te zijn met buitenshuis werken om zich meer op het bedrijf te kunnen gaan richten. Die

vrouwen zijn doelbewust kennis gaan vergaren, waardoor hun rol in het bedrijf en het werkplezier groter werd.

Onder de geïnterviewden waren veel vrouwen van oorsprong boeren- of tuindersdochter. Hoewel ervaringen van huis uit bij een enkeling leidde tot uitspraken als: *“Ik zal nooit met een boer trouwen!”*, blijkt ook uit de enquête dat een groot deel van de respondenten roots heeft in de agrarische sector. Bijna 75% van de respondenten is boeren- of tuindersdochter. De geïnterviewden zien het ‘boerendochter’ zijn als een groot voordeel. Je weet immers wat je te wachten staat, omdat je bekend bent met het ritme van een bedrijf en het principe dat ‘achter vóór gaat’. Een boerendochter kan daarmee, volgens één geïnterviewde, het respect opbrengen voor het boerenleven, wat voor iemand zonder boerenachtergrond wellicht soms lastiger op te brengen is. De niet-boerendochters in de enquête benadrukten echter grotendeels dat het voor hen niet lastig was dat zij niet op een boeren- of tuindersbedrijf zijn opgegroeid. Zij hebben de manier van leven door de jaren heen eigen gemaakt, soms geholpen door schoonfamilie en vaak ook door een open mindset. Waar het gaat om kennis en de achtergrond van een plattelandsvrouw is er sprake van een statistisch verband, hoewel niet heel sterk (0,11). Er is te zien dat 85% van de boerendochters aangeeft dat zij over (ruim) voldoende kennis beschikt om een bijdrage te leveren aan het bedrijf ten opzichte van 15% die zichzelf qua kennisniveau met matig beoordelen. Bij de niet-boerendochters is dit als volgt verdeeld: 76% geeft aan over (ruim)voldoende kennis te beschikken ten opzichte van 24% die zichzelf met matig beoordelen.

Kruistabel 4.12: Kennis x boeren/tuindersdochter.

Kennis * Boeren/tuindersdochter Crosstabulation					
Kennis			Boeren/tuindersdochter		Total
			ja	nee	
Ja, (ruim)voldoende om een bijdrage te leveren	Count		278	84	362
	% Boeren/tuindersdochter		85,5%	75,7%	83,0%
	Count		47	27	74
	% Boeren/tuindersdochter		14,5%	24,3%	17,0%
Matig, maar dat stoort me niet in het dagelijks werk	Count				
	% Boeren/tuindersdochter				
Total	Count		325	111	436
	% Boeren/tuindersdochter		100,0%	100,0%	100,0%

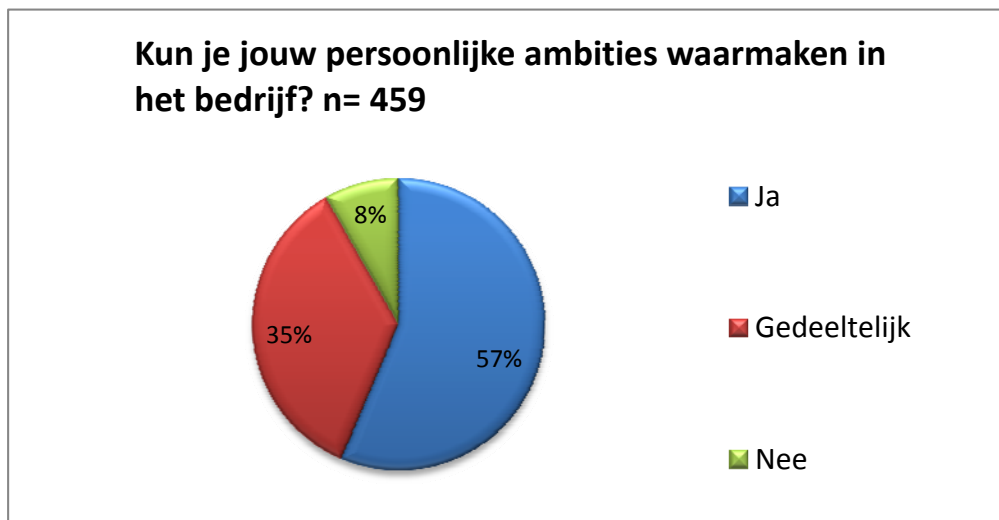
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,712 ^a	1	,017
Likelihood Ratio	5,374	1	,020
Linear-by-Linear Association	5,698	1	,017
N of Valid Cases	436		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 18,84.

b. Computed only for a 2x2 table

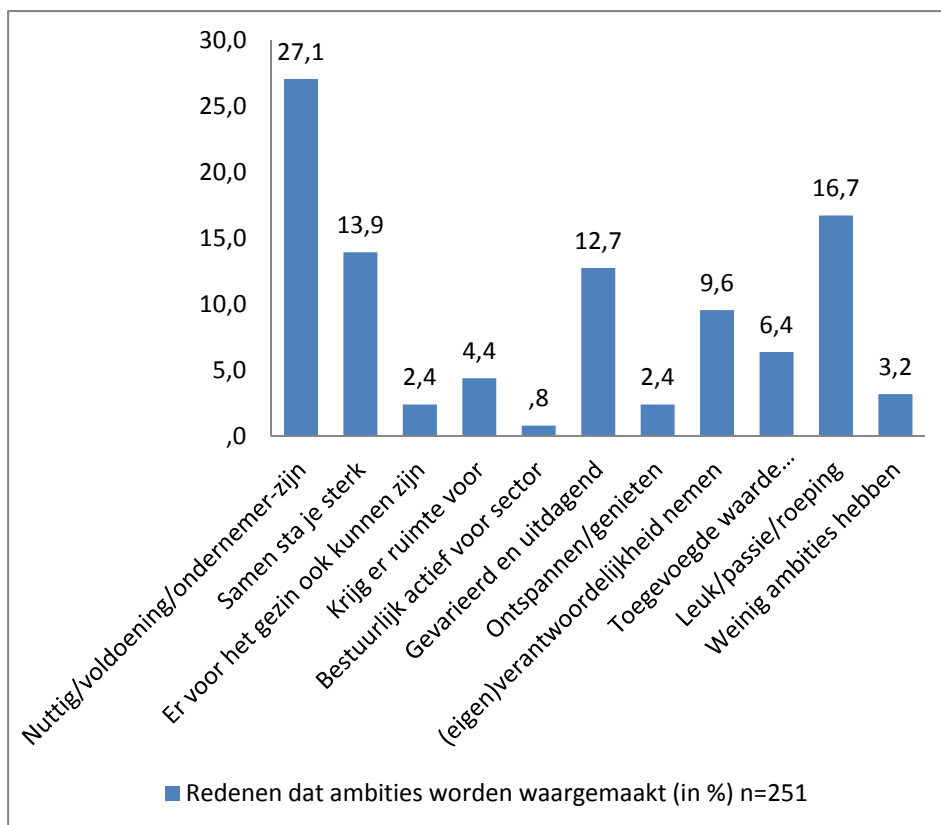
Aan het begin van deze paragraaf ging het kort over professionele ontwikkeling van de vrouw en de keuzes die zij daarin zelf maakt. Ontwikkeling van jezelf heeft alles te maken met ambities. Wat is je

doel? Wat wil je graag bereiken? Aan de respondenten van de enquête is voorgelegd of zij het gevoel hebben dat zij binnen het bedrijf hun ambities waar kunnen maken. Het resultaat is weergegeven in de volgende cirkeldiagram:

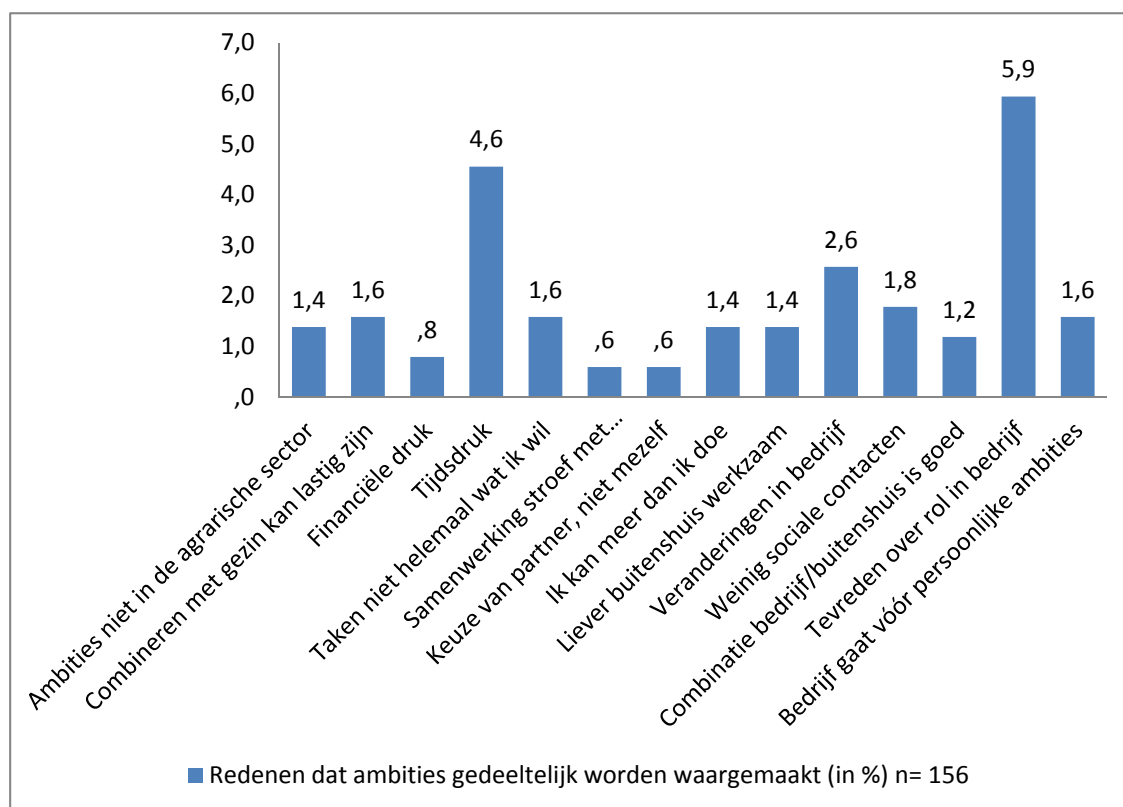
Figuur 4.15: Waarmaken van de persoonlijke ambities.

Te zien is dat meer dan de helft van de vrouwen een positief antwoord geeft. Zij zien hun ambities werkelijkheid worden in hun dagelijkse praktijk. 35% van de respondenten antwoord gedeeltelijk en slechts 8% antwoord negatief. De respondenten is gevraagd hun antwoord toe te lichten. De volgende drie grafieken geven achtereenvolgens de redenen aan waarom het wel, gedeeltelijk of niet lukt om de ambities waar te maken:

Figuur 4.16: Redenen dat ambities worden waargemaakt (in %).

Opvallend is dat het ondernemerschap en de voldoening die dat geeft het hoogste scoort bij de redenen waarom ambities waargemaakt worden binnen het bedrijf. Het is waarschijnlijk te verklaren door het hoge aantal bedrijfshoofden dat heeft deelgenomen aan het onderzoek. De reden die daarna het meest voorkomt is de passie voor het leven op de boerderij/tuinderij die vrouwen voelen. De derde reden is samengevat als 'samen sta je sterk'; vrouwen geven in hun toelichting met regelmaat aan dat ze het fijn vinden om een vak te hebben wat ze samen met hun partner uitoefenen. Dat bleek al uit de theorie, maar het wordt in de praktijk dus ook genoemd. De volgende grafiek geeft de redenen weer waardoor de ambities maar gedeeltelijk worden waargemaakt.

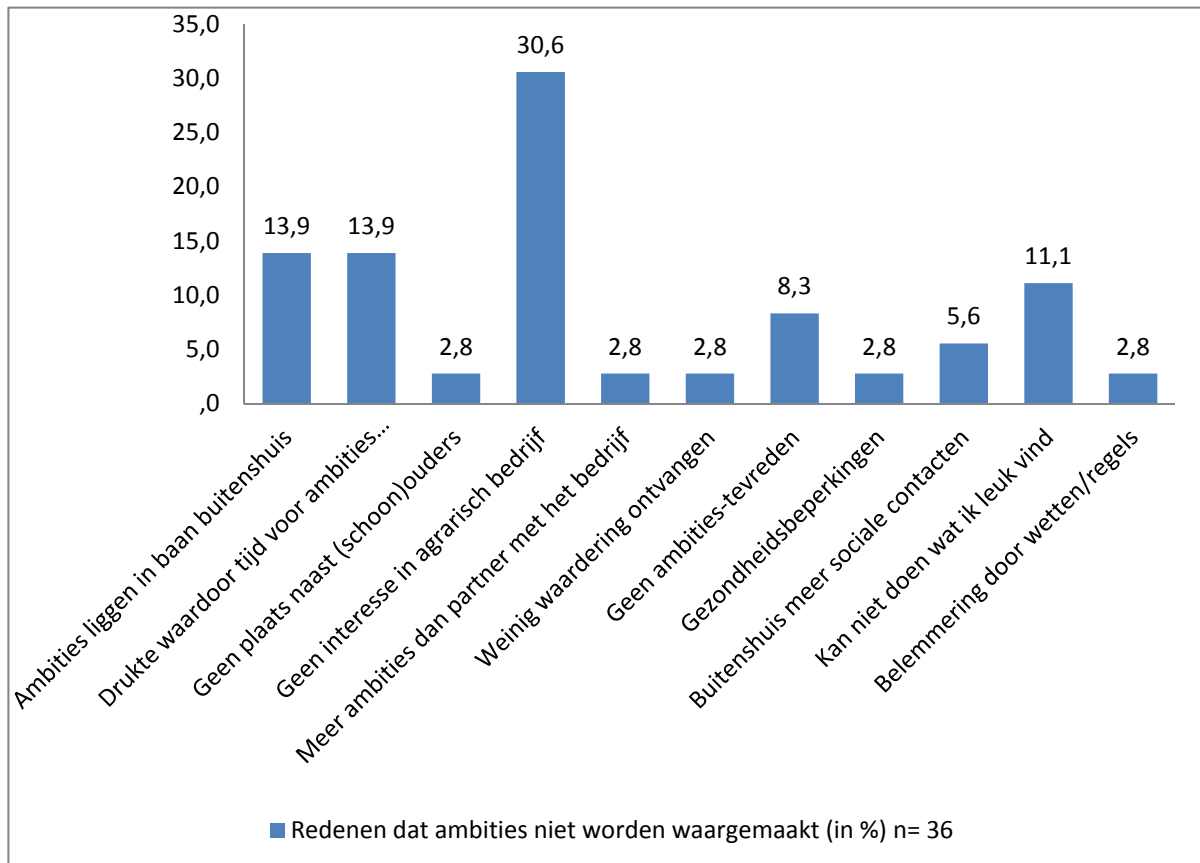
Figuur 4.17: Redenen dat ambities gedeeltelijk worden waargemaakt (in %).

Een uitschieter is hier dat vrouwen tevreden zijn over de rol in het bedrijf en verder geen ambities hebben. De hoge tijdsdruk die vrouwen ervaren valt ook op. In de diverse toelichtingen kwam tijdsdruk naar voren als belemmerende factor om volledig voor de persoonlijke ambities te kunnen gaan. Verder zijn er nog allerlei interessante redenen genoemd, die aansluiting vinden bij de theorie over karakteristieken van het boerenbedrijf, zoals 'weinig sociale contacten' (isolement) en combineren met gezin kan lastig zijn (verwevenheid werk-privé).

Een aantal toelichtingen geven een beeld van een marginale rol van de vrouw, zoals 'taken niet helemaal wat ik wil' en 'keuze van partner, niet mezelf'. De laatste grafiek in deze reeks laat de redenen zien waarom vrouwen hun ambities niet kunnen waarmaken binnen het bedrijf. De meeste respondenten die deze optie gekozen hebben, geven als reden dat ze geen interesse hebben in werken in het agrarisch bedrijf, dus daarin ook geen ambities hebben.

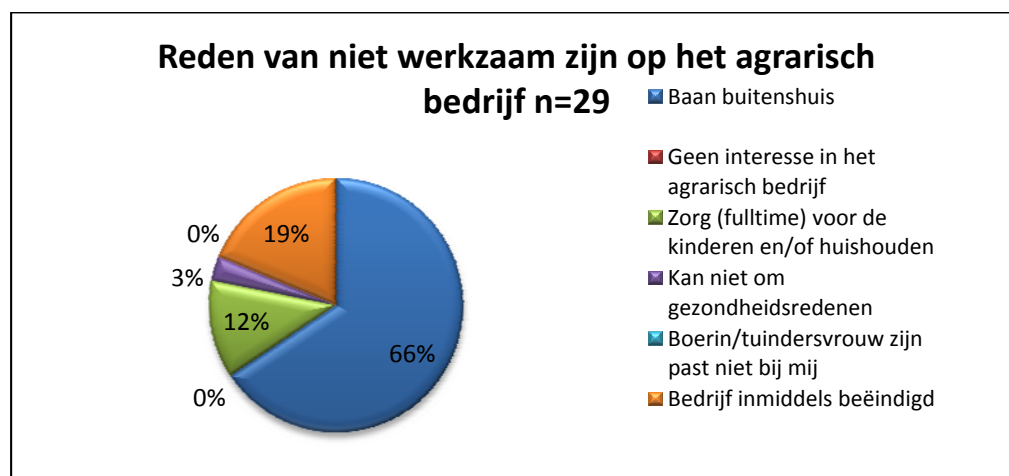
Twee veel voorkomende redenen zijn dat ze ambities waarmaken in een baan buitenshuis of dat door drukte de tijd ontbreekt om aan ambities te werken. Andere opvallende redenen zijn 'kan niet

doen wat ik leuk vind' en het ontbreken van ambities. Een aantal redenen komen uit de directe omgeving van de vrouw, zoals 'geen plaats naast (schoon)ouders', 'weinig waardering ontvangen' en 'meer ambities dan partner met het bedrijf'. Tot slot wordt er een reden genoemd die meer vanuit de structuren komen waarmee je als bedrijf te maken hebt, zoals 'belemmering door regels en wetten'.

Figuur 4.18: Redenen dat ambities niet worden waargemaakt (in %).

Een beperkt aantal vrouwen heeft in de enquête te kennen gegeven helemaal geen werkzaamheden op het bedrijf uit te voeren, om uiteenlopende redenen. In de volgende figuur staan deze redenen weergegeven.

Figuur 4.19: Reden niet werkzaam zijn op het agrarisch bedrijf.

Twee derde van de respondenten voor wie dit geldt (in totaal maar 29 respondenten) geeft aan dat een baan buitenshuis de reden is dat ze niet werkzaam zijn op het bedrijf. De volgende paragraaf gaat verder in op het effect van buitenshuis werken op de cultuur van de dagelijkse praktijk van plattelandsvrouwen.

Vervolgens is gekeken of dat de ervaring van de man/vrouwverhouding op het bedrijf en het waarmaken van de persoonlijke ambities met elkaar verband houdt. Onderstaande kruistabel gaat hierover.

Kruistabel 4.13: Ambitie waarmaken x ervaring man/vrouwverhouding.

Ambitie totaal * man/vrouwverhouding Crosstabulation					
Ambitie			Man/vrouwverhouding		Total
			Traditioneel	Gelijkwaardig	
Ja		Count	54	172	226
		% within man_vrouwverhouding	45,8%	60,8%	56,4%
	Gedeeltelijk	Count	45	95	140
		% within man_vrouwverhouding	38,1%	33,6%	34,9%
	Nee	Count	19	16	35
		% within man_vrouwverhouding	16,1%	5,7%	8,7%
Total	Count		118	283	401
	% within man_vrouwverhouding		100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,244 ^a	2	,001
Likelihood Ratio	13,333	2	,001
Linear-by-Linear Association	12,702	1	,000
N of Valid Cases	401		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,30.

Er is te zien dat binnen de groep vrouwen die aangeeft een traditionele man/vrouwverhouding te ervaren dat 16% de persoonlijke ambities niet waar kan maken, 38% gedeeltelijk en ruim 45% de ambities waarmaakt. Bij de groep vrouwen die aangeeft een gelijkwaardige man/vrouwverhouding te ervaren is die verdeling anders: maar een kleine 6% kan de persoonlijke ambities niet waarmaken, bijna 34% kan dit gedeeltelijk en meer dan 60% maakt persoonlijke ambities waar. De conclusie is dat bij de groep vrouwen die een gelijkwaardige man/vrouwverhouding ervaart het zwaartepunt bij het wel waar kunnen maken van ambities ligt, terwijl dit zwaartepunt bij de andere groep vrouwen bij gedeeltelijk en niet waarmaken ligt. Een verklaring zou kunnen zijn dat de vrouwen die een gelijkwaardige man/vrouwverhouding ervaren meer het gevoel hebben hun persoonlijke stempel op het bedrijf te kunnen drukken. De geïnterviewden die allen de man/vrouwverhouding op hun bedrijf

als gelijkwaardig beschouwen, beaamden dit. Een statistische analyse van de ervaring van de man/vrouwverhouding met leeftijd leverde geen correlatie op. In interviews werd aangegeven dat de oudere generatie waarschijnlijk een traditionelere man/vrouwverhouding ervaren. Dit kan niet met cijfers onderbouwd worden.

4.3.3 Buitenshuis werken

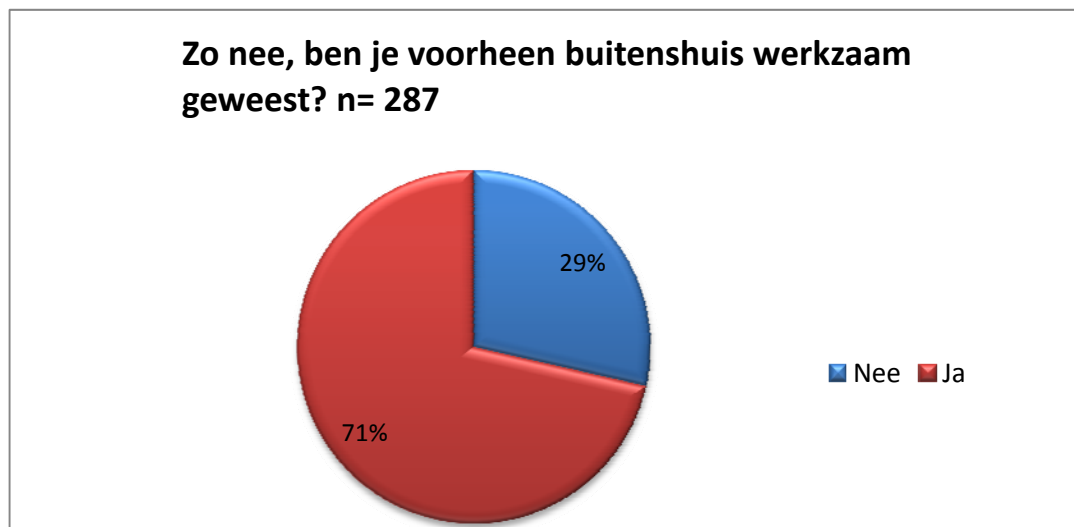
Tijdens de interviews en in de klankbordgroepbijeenkomsten is gesproken over buitenshuis werken. In de accumulatie van rollen en de genderidentiteit van vrouwen is dit een relevant fenomeen. Het betekent immers een extra rol, met een eigen ritme en plaats die ingepast moet worden in het ritme en de plaats van het agrarisch bedrijf. De vijf geïnterviewden hadden allen voorheen buitenshuis gewerkt, maar zijn daar in de loop van de tijd om allerlei redenen mee gestopt. Eén vrouw werkt nu nog steeds buitenshuis. Als toegevoegde waarde van buitenshuis werken voor vrouwen is unaniem 'sociale contacten' genoemd. Het werken in teamverband, met een verscheidenheid aan collega's wordt op het boeren erf gemist. Een link naar de karakteristiek 'isolement' en het tegenovergestelde van de karakteristiek 'boerenideologie', dat juist gaat over de vrijheid, het zelfstandige boerenleven. In de klankbordgroepbijeenkomst wordt aangegeven dat het starten met verbredingsactiviteiten (boerencamping, streekproductenwinkel, etc.) door vrouwen, voortkomt uit de behoefte van die vrouwen aan meer sociale activiteiten op het bedrijf. Het buitenshuis werken of het opstarten van andere werkzaamheden op het agrarisch bedrijf lijkt dus onderdeel te zijn van de genderidentiteit van plattelandsvrouwen. Om dit fenomeen verder te verkennen is in de enquête gevraagd aan respondenten om aan te geven of zij buitenshuis werkzaam zijn (figuur 4.20), of ze dit voorheen geweest zijn (figuur 4.21), in welke sectoren zij werkzaam zijn (geweest) (figuur 4.22) en wat, als dat van toepassing is, de reden is dat een vrouw gestopt is met het buitenshuis werken (figuur 4.23).

Figuur 4.20: Werkzaamheden buitenshuis naast agrarisch bedrijf.

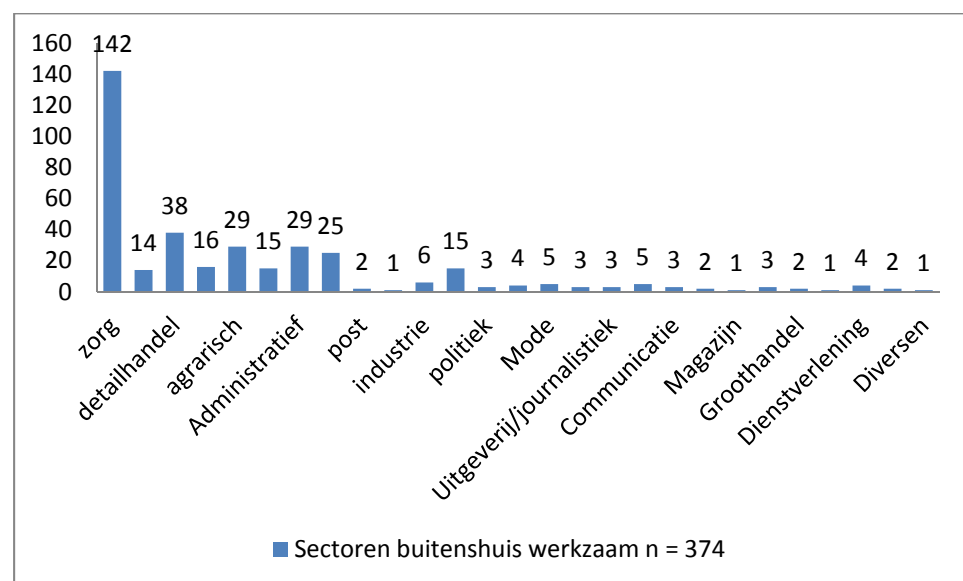
De bovenstaande figuur laat zien dat bijna twee derde van de vrouwen niet werkzaam is buitenshuis. Ruim een derde is in deeltijd buitenshuis werkzaam en slechts 3% werkt voltijd buitenshuis.

De respondenten is gevraagd aan te geven of zij voorheen buitenshuis werkzaam waren. Meer dan 70% van de vrouwen die nu aangeeft niet buitenshuis te werken, deed dat voorheen wel. 29% geeft aan ook voorheen niet buitenshuis te hebben gewerkt.

Figuur 4.21: Voorheen buitenshuis werkzaam.

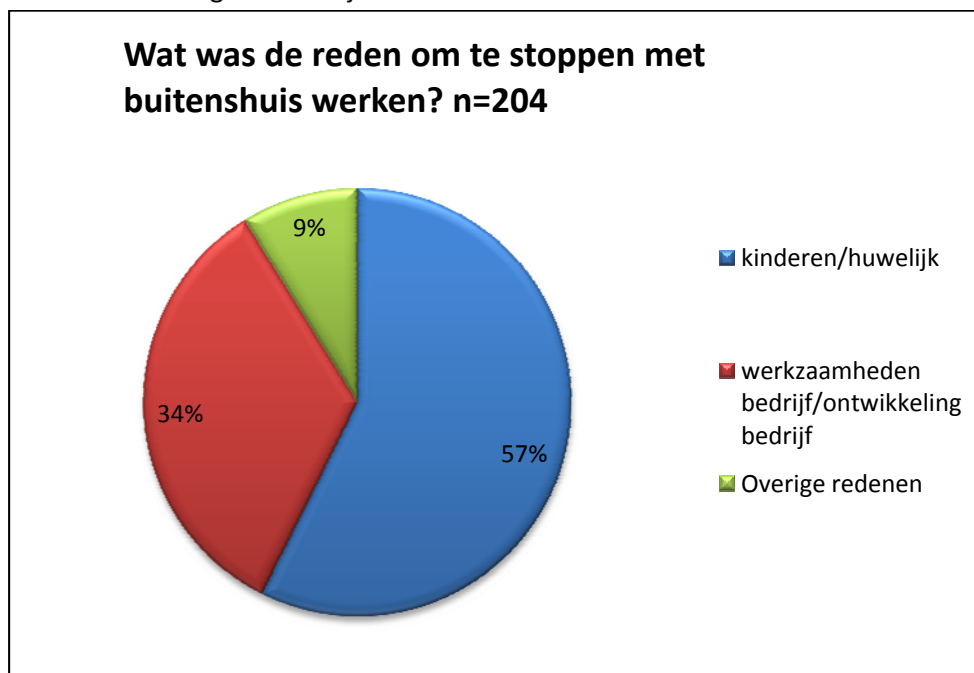
De volgende grafiek laat zien in welke sectoren de vrouwen werkzaam zijn die aangeven buitenshuis te werken of gewerkt te hebben:

Figuur 4.22: Sectoren waarin vrouwen werkzaam zijn (geweest) in absolute aantallen.

Wat meteen in het oog springt is het hoge aantal vrouwen dat in de zorgsector werkzaam is (geweest). Tijdens interviews werd dit als volgt verklaard: *"Boeren/tuinders voelen zich aangetrokken tot dit type vrouw, dat zorgzaam is en andersom is dat ook zo."* Hoewel de vraag is of dit exclusief voor boeren zo is, is de verklaring dat de zorgsector ook een sector is waar heel veel vrouwen in werkzaam zijn plausibeler.

Aan de respondenten die aangaven voorheen buitenshuis werkzaam te zijn geweest is vervolgens ook gevraagd wat de reden was om daarmee te stoppen. De volgende figuur laat de voornaamste redenen zien die genoemd zijn.

Figuur 4.23: Reden stoppen met buitenshuis werken.

57% van de vrouwen geeft aan gestopt te zijn met buitenshuis werken vanwege het huwelijk en/of kinderen. 34% is door een toename aan werkzaamheden binnen het agrarisch bedrijf gestopt, om meer tijd te kunnen besteden aan het agrarisch bedrijf en de overige 9% bestaat uit uiteenlopende redenen. Van gezondheidsredenen tot één respondent die heel resoluut het volgende schreef: *"Anders maakt mijn man een bende van het huis en het bedrijf"*. De bovenstaande redenen laten een traditioneel beeld zien, dat past bij de discours van de rurale idylle: de vrouw komt na haar huwelijk thuis op het bedrijf en zorgt voor de kinderen. Onderstaande kruistabel is gegenereerd om te zien of er een statistisch verband is tussen leeftijd en buitenshuis werken.

4.14: Kruistabel buitenshuis werken x leeftijd.

Buitenshuis werken * leeftijd Crosstabulation			leeftijd			Total
			16-40 jaar	41-55 jaar	56-70 jaar	
Buitenshuis werken	Ja, buitenshuis werkzaam (voltijd/deeltijd)	Count	24	132	12	168
		% leeftijd	31,2%	44,1%	17,6%	37,8%
	Niet buitenshuis werkzaam	Count	53	167	56	276
		% leeftijd	68,8%	55,9%	82,4%	62,2%
Total	Count		77	299	68	444
	% leeftijd		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	18,302 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	19,659	2	,000
Linear-by-Linear Association	2,164	1	,141
N of Valid Cases	444		

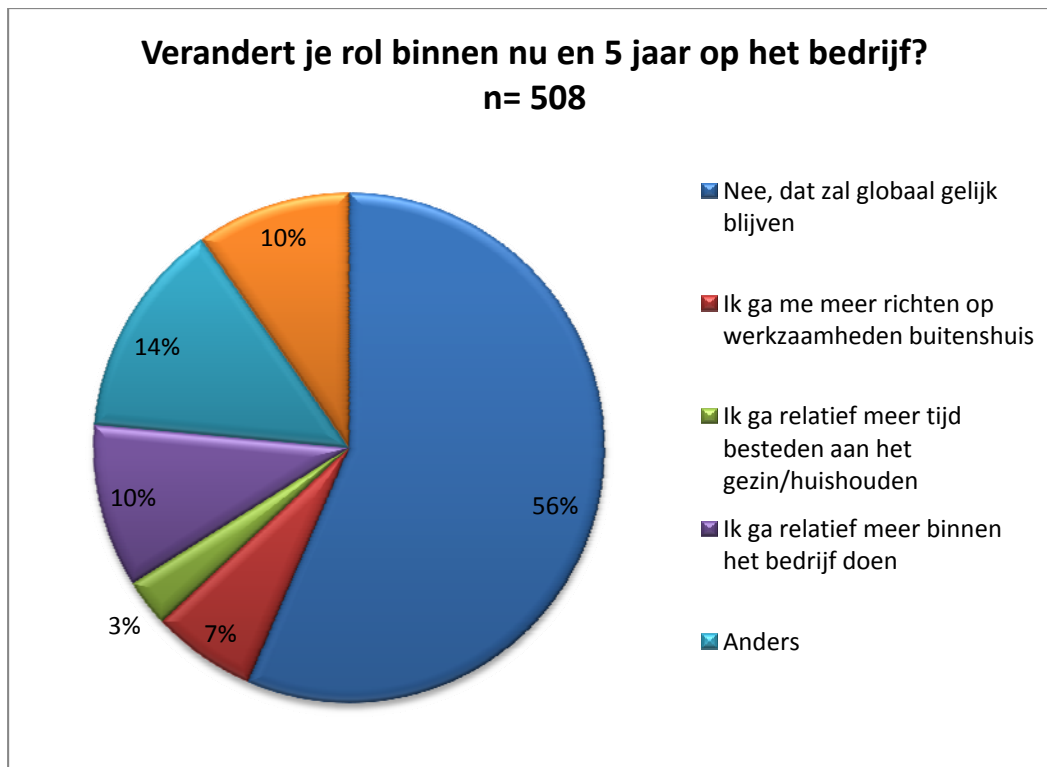
a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 25,73.

Per leeftijdscategorie is bekeken of respondenten wel of niet buitenshuis werkzaam zijn. Van de leeftijd 56-70 jaar is het hoogste percentage niet buitenshuis werkzaam. Dit kan op twee manieren verklaard worden: mensen zijn met de VUT of pensioensgerechtigd en behoren dus niet meer tot de beroepsbevolking of het is deze leeftijdscategorie die nog 'onder invloed' van de rurale idylle het buitenshuis werken heeft opgezegd om voor huishouden en kinderen te gaan zorgen. De middelste leeftijdscategorie, van 41-55 jaar laat een heel gespreid beeld zien: 44% is wel buitenshuis werkzaam, voltijd of deeltijd, en 56 % is niet buitenshuis werkzaam. Tot slot de leeftijdscategorie 16 - 40 jaar (een grote categorie omwille van het uit kunnen voeren van een statistische toets) laat verrassend genoeg het twee na hoogste percentage 'niet buitenshuis werkzaam' zien, namelijk 69%. Dit zou verklaard kunnen worden door een hoog aantal bedrijfshoofden in die leeftijdscategorie, echter is dit niet zichtbaar doordat een kruistabel tussen positie en leeftijd niet statistisch significant is, ook niet na hercodering.

Het stoppen met buitenshuis werken heeft invloed op de in de theorie besproken karakteristiek 'niet scheiden van betaald en onbetaald werk'. Door de combinatie van werk en privé op één locatie zijn betaalde en onbetaalde taken met elkaar verweven. Gekeken naar de taken die vrouwen uitvoeren kan geconcludeerd worden dat daar veel onbetaalde taken bij zitten, die echter wel een basis vormen voor de betaalde taken (denk aan zorg voor het vee en het huishouden, waardoor de man de handen vrij heeft voor betaalde taken). Doordat veel vrouwen nog exclusief op het agrarisch bedrijf werken, creëren zij kansen voor de ontwikkeling en economische continuïteit van het bedrijf.

Ontwikkelingen in het bedrijf hebben er in een heel aantal gevallen daadwerkelijk voor gezorgd dat vrouwen de keuze maakten om te stoppen met hun baan buitenshuis.

In de enquête is vrouwen ook gevraagd na te denken over de invloed van bedrijfsontwikkelingen in de toekomst op hun rol in het bedrijf. De volgende cirkeldiagram laat zien hoe respondenten dit voor zichzelf inschatten:

Figuur 4.24: Verwachte rol van de vrouw op het bedrijf in de toekomst (in %).

Meer dan de helft van de vrouwen verwacht dat de rol op het bedrijf globaal gelijk zal blijven. 10% verwacht in de toekomst een intensievere rol op het bedrijf te vervullen. De 14% 'anders' bestaat uit een heel scala van toelichtingen, uiteenlopend van 'bedrijfsbeëindiging' tot 'afhankelijk van schoonouders'.

4.3.4 Dorpsgemeenschap

Tot slot staan we in deze paragraaf nog kort stil bij de dorpsgemeenschap. Hoewel de dorpsgemeenschap al bij de structuren (omgeving) benoemd is, zijn er een aantal fenomenen gezien in de empirische fase van het onderzoek die iets zeggen over de relatie tussen positie en dorpsgemeenschap op micro-niveau. Deze informatie komt met name uit de interviews naar voren. De geïnterviewde vrouwen blijken allen te hechten aan goede contacten met de directe omgeving: de buurt. Eén vrouw gaf aan zichzelf, ondanks tijdsdruk die zij ervaart, toch met regelmaat te laten zien tijdens de 'buurt-koffie'. Een fragment uit het interview waarin zij dit toelicht:

Een passage over de rol van de buurt uit een interview:

"..acceptatie, het is het belangrijkste dat de buurt mij accepteert en voor de verderrest interesseert het me niet. Wat moet ik met iemand uit Amsterdam. Die mensen interesseren mij niet, en die mensen zijn ook helemaal niet geïnteresseerd in mij. En de media en de ZLTO wil iedereen doen geloven dat wij dat naar buiten uit moeten dragen. Daar: die buurman, die buurman en die, die mogen geen last hebben van mijn bedrijf. En voor de verderrest ben ik de buurvrouw. En je moet er niet meer van maken als het is [...] de buurt, die ziet mij als <naam>. In een gewoon gesprek dan heb ik het ook over de kindjes, over school en wat de leerkrachten niet goed doen. Doe ik gewoon gezellig mee. Ik probeer het overigens ook wel op te lossen: want ik zit in de wervingscommissie en de oudervereniging, noem maar op. Ja, als ik zeg dat de school moet veranderen, dan zal ik moeten helpen. En voor de verderrest hiertegenover zit een buurvrouw dat is een vriendin, daarnaast zitten twee mensen die moeten gewoon allebei werken, daarnaast zit een oude vrouw en daar kom ik één keer in de twee weken op dinsdagochtend, dan zitten alle ouderen hier uit de buurt bij die buurvrouw. Dus dan ga ik even op de koffie en dan heb je gewoon iedereen meteen even gezien. Dus ik zorg gewoon dat de verstandhouding met de buurt goed is."

De verstandhouding met de buurt wordt belangrijk gevonden, omdat vrouwen zich realiseren dat er wellicht mensen kunnen zijn die overlast kunnen ervaren van stank of geluid. Het 'socializen' blijkt een taak die vrouwen naar zich toe trekken, waarvoor zij verantwoordelijk zijn. Zij komen de mensen tegen tijdens het ophalen van de kinderen van school, het doen van de boodschappen en de vrijwilligerstaken die ze uitvoeren. In de theorie werden deze laatstgenoemde taken als onderdeel van de rurale idylle gezien. Taken die de gemeenschap ook verwacht van een vrouw, zoals al bleek uit het fragment in paragraaf 4.3.2.

Een ander fenomeen dat tijdens de interviews benoemd werd is de relatie oorspronkelijke bewoner en import. Omdat boerenbedrijven vaak van oudsher al op een locatie gevestigd zitten (hoewel dit - zoals geconstateerd in paragraaf 4.1.4 - de komende decennia meer en meer zal veranderen) en van generatie op generatie overgaan, horen de eigenaren van zo'n bedrijf in de meeste gevallen ook bij de oorspronkelijke bewoners van het dorp. Dat zorgt voor wederzijds respect van andere oorspronkelijke bewoners en soms voor botsingen met import. Een aantal vrouwen gaf aan te verwachten dat de import in de toekomst een voorname actor wordt voor individuele bedrijven om mee om te gaan. Zoals een aantal respondenten in de enquête concludeert met betrekking tot burgers en hun eigen rol:

Opmerkingen van respondenten t.a.v. burgers en de buurt/de dorpsgemeenschap:

"Er zijn veel burgers die boerenwerk niet waarderen en hierover klagen."

"Ben momenteel in onze eigen afdeling bezig met het vraagstuk, hoe we agrarische ondernemers beter kunnen uitrusten om het gesprek met de buurt aan te gaan, gezien de toekomstige ontwikkelingen op ruimtelijke ontwikkeling en relatie met draagvlak"

De respondenten geven blijk van herkenning van de toenemende druk vanuit burgers op het agrarisch bedrijf en formuleren daadkrachtig het belang om actief over het boerenleven te communiceren. Deze opmerkingen illustreren het belang dat respondenten eerder in de enquête al erkende bij de taak 'communiceren met burgers', dat als een relevante taak wordt gezien, waarbij vrouwen betrokkenheid voelen.

Een derde, opvallende, uitspraak van een respondent komt terug op de karakteristiek 'niet scheiden van betaald en onbetaald werk' en hoe dit in de beeldvorming van burgers een rol speelt. De respondent geeft aan: *"De burgers zien ons nog vaak niet als agrarische vrouwen die thuis mee op het bedrijf werken, maar meer als huisvrouwen, die genoeg tijd over hebben om bv op scholen mee te helpen."* Eerder, in paragraaf 4.3.1. zagen we al een vergelijkbare uitspraak, maar dan in het kader van waardering door de eigen partner en de boerengemeenschap. In relatie tot de dorpsgemeenschap wordt dit gevoel dus ook ervaren.

Geconcludeerd kan worden dat vrouwen aangeven dat zij in de ogen van de burger een niet volwaardige arbeidspositie hebben naast de man. Een ander fenomeen is dat zij het belang van communicatie met de dorpsgemeenschap zien toenemen. Ze constateren een toegenomen noodzaak om te communiceren over het agrarisch bedrijf met de directe omgeving, om draagvlak te krijgen/behouden voor de bedrijfsvoering. In combinatie met de voorkeur van vrouwen om zich lokaal te profileren, liggen hier kansen voor een goed contact tussen 'boer(in) en burger'.

4.4 Positie van de vrouw statistisch verkend

Met de gegevens uit de enquête kan een multiple regressie-analyse uitgevoerd worden om te zien in hoeverre de positie van de plattelandsvrouw op het bedrijf (bedrijfshoofd, meewerkend echtgenote of niet werkzaam) bepaald wordt door de cultuur van de dagelijkse praktijk en haar beeld van het platteland. Bij het opstellen van de enquête is over iedere variabele uit de onderzoeksvraag een vraag opgesteld die in deze regressie-analyse meegenomen kon worden, zie bijlage 4: enquêtevragen.

Bij een multiple-regressie-analyse wordt invulling gegeven aan de volgende formule: $Y = a + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4$). De volgende formule is bepaald voor dit onderzoek:

$Y = \text{positie} = \text{afhankelijke variabele}$

$\text{Positie} = a + (\text{taken en betrokkenheid} + \text{verantwoordelijkheid} + \text{erkenning} = \text{cultuur}) + (\text{profilering} + \text{oordeel platteland} = \text{beeld platteland})$.

met de hypothese:

H0: De cultuur van het dagelijks leven en het beeld van het platteland hebben geen invloed op de positie van een plattelandsvrouw.

H1: De cultuur van het dagelijks leven en het beeld van het platteland hebben invloed op de positie van een plattelandsvrouw.

De volgende SPSS output is gegenereerd:

Model Summary^b					
Model	R	R Square	Adjusted Square	R	Std. Error of the Estimate
1	,495 ^a	,245	,235		,663

a. Predictors: (Constant), BeeldN, Profilering, Erkenning, Taken, Verantwoordelijkheid, Betrokkenheid

b. Dependent Variable: Percentile Group of Positie

Bovenstaande tabel laat zien dat de onafhankelijke variabelen (cultuur + beeld) de afhankelijke variabele (positie) voor 24,5% bepalen. Dat wil zeggen dat er nog een behoorlijk aantal andere variabelen zijn die ook bepalend zijn voor de positie van een plattelandsvrouw. Dat is niet schokkend. De enquête heeft veel uitgevraagd, maar het lag niet in de lijn der verwachting dat het allesomvattend zou zijn. Onderstaande tabel laat zien dat het model statistisch significant is, en dus dat de onafhankelijke variabelen daadwerkelijk iets zeggen over de afhankelijke. De H0 hypothese kan dus verworpen worden.

ANOVA^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	61,697	6	10,283	23,393	,000 ^a
	Residual	189,893	432	,440		
	Total	251,590	438			

a. Predictors: (Constant), BeeldN, Profilering, Erkenning, Taken, Verantwoordelijkheid, Betrokkenheid

b. Dependent Variable: Percentile Group of Positie

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,179	,280		-,641	,522
	Taken	,473	,050	,415	9,402	,000
	Betrokkenheid	,018	,037	,021	,471	,638
	Verantwoordelijkheid	,165	,053	,134	3,101	,002
	Erkenning	,404	,089	,194	4,521	,000
	Profilering	-,038	,021	-,077	-1,771	,077
	Beeld	-,009	,053	-,008	-,180	,857

a. Dependent Variable: Percentile Group of Positie

Bovenstaande tabel laat zien in hoeverre iedere variabele invloed heeft op de afhankelijke variabele en hoe significant iedere variabele is. Meteen valt op dat 'betrokkenheid' een geringe invloed heeft en ook niet significant is, hetzelfde geldt voor het beeld dat een vrouw over het platteland heeft; het blijkt een negatief verband te zijn en is niet significant voor de formule. De overige variabelen zijn allen wel significant, waarbij met name 'taken' en 'erkenning' zeer significant (beiden 0,000) zijn en ook nog eens een grote invloed hebben (0,473 resp. 0,404) op de formule. De hoeveelheid taken die een vrouw uitvoert op het bedrijf, heeft invloed op haar positie. Daarnaast blijkt de juridische erkenning van een vrouw invloed te hebben op haar positie, wanneer die erkenning er is, is er ook sprake van een meer invloedrijke positie in het bedrijf. De profilering heeft – opvallend genoeg – een negatief verband. Oorzaak hiervan zou kunnen zijn dat een vrouw met een zwaardere positie in het bedrijf geen tijd heeft om aan profilering te doen.

De volgende formule is dus geschikt om te berekenen welke positie een vrouw heeft binnen een agrarisch bedrijf als haar wordt gevraagd op een vijfpuntsschaal de onafhankelijke variabelen te beoordelen (belangrijke noot hierbij is dat het model voor 24,5% voorspellende waarde heeft. Dat is niet verrassend: er zijn nog tal van andere variabelen van invloed op de positie van een vrouw die in dit onderzoek niet aan bod komen):

Positie = $-0,179 + 0,473 \cdot \text{taken} + 0,165 \cdot \text{verantwoordelijkheid} + 0,404 \cdot \text{erkenning} - 0,38 \cdot \text{profilering}$.

In relatie tot de onderzoeksvraag blijkt uit deze analyse dat de variabelen die iets zeggen over de cultuur van de dagelijkse praktijk van grote invloed zijn op de positie van een plattelandsvrouw, terwijl 'beeld van het platteland' en wat een vrouw aan representatie doet, geen invloed heeft op haar positie.

4.5 Positie van de vrouw ruimtelijk verkend

Om te kijken of er binnen Brabant regionale verschillen zichtbaar zijn ten aanzien van thema's uit de enquête is het programma ArcGIS ingezet om daarmee enquêteresultaten letterlijk 'ruimtelijk' te maken. Er wordt ingegaan op de thema's: professionele status van de vrouw, achtergrond als boeren- tuindersdochter, bekendheid met het vrouwen netwerk, juridische erkenning, de ervaring van de man/vrouwverhouding, en de waardering van het Brabantse platteland. De kaart van Brabant laat in de kleurschakering van licht naar donker zien hoeveel respondenten uit de betreffende gemeente per thema hebben gereageerd (heel licht 0-3, heel donker 10-15 respondenten). De cirkeldiagrammen laten per gemeente de verdeling van de betreffende variabele zien. Door de kleurschakering in de ondergrond staat de cirkeldiagram in perspectief. Het kaartmateriaal is te vinden in bijlage 6.

Professionele status van de vrouw

Er is geen patroon waar te nemen waarin concentraties zichtbaar zijn, het beeld is diffuus. Een aantal gemeenten vallen op. De gemeente Gemert-Bakel springt eruit als gemeente met een hoge respons en een hoog aantal vrouwen met een professionele status als 'bedrijfshoofd'. De gemeente Boxmeer springt eruit als gemeente met een hoog aantal vrouwen dat 'niet werkzaam' of 'meewerkend echtgenote van < 20 u. per week' is. De gemeente Nuenen Gerwen en Nederwetten valt op door enkel respondenten te hebben die 'meewerkend echtgenote van < 20 u. per week' zijn.

Boeren-tuindersdochter

De enquête kent een flink aantal respondenten met een boeren- of tuindersafkomst. Ruimtelijk gezien is dit beeld ook verspreid over de provincie. Onder de gemeente 's-Hertogenbosch en rondom de gemeente Eindhoven zijn de meeste respondenten te vinden die niet van boeren- of tuindersafkomst zijn. Een verklaring zou gevonden kunnen worden in de nabijheid van steden, maar de structuur van de provincie is zo gedifferentieerd ruraal en urbaan, zoals in dit hoofdstuk toegelicht wordt, dat het niet voor de hand ligt. Voor de gemeenten Steenbergen en Bladel geldt hetzelfde. De gemeenten Uden, Boekel, Veghel, St. Anthonis en Bernheze kennen een groot aantal respondenten met een boeren- of tuindersafkomst. Het zijn gemeenten die ook bekend staan als 'plattelandsgemeenten'.

Bekendheid met het Vrouwen netwerk van ZLTO

De respondenten is gevraagd of zij bekend zijn met het Vrouwen netwerk van ZLTO. De antwoorden ruimtelijk weergegeven laat wellicht een blinde vlek zien, of een concentratie van leden. Ook wanneer deze vraag ruimtelijk wordt bekeken zien we een diffuus beeld. Bijna alle waarden (van lid tot niet bekend zijn met het netwerk) komen overal voor. Opvallend is het hoge aantal bekenden, maar geen leden in de westelijke gemeenten Werkendam, Drimmelen, Moerdijk, Steenbergen en Roosendaal. Bergen op Zoom kent maar een aantal respondenten, maar daar is driekwart wel lid. In St. Oedenrode kent het netwerk grote onbekendheid. De meeste leden onder de respondenten van deze enquête zijn te vinden in gemeente Bernheze.

Juridische erkenning

Of vrouwen juridisch verankerd zijn in het bedrijf is ook ruimtelijk bekeken. We wisten al dat het aantal respondenten dat juridisch verankerd is heel groot is. Qua ruimtelijke spreiding valt wederom een diffuus beeld op. De gemeenten waar vrouwen niet juridisch verankerd zijn, zijn gemeenten van waaruit ook maar een enkele respondent heeft geantwoord. Dus dit geeft een wat vertekend beeld. Dit geldt bijvoorbeeld voor de gemeente Veldhoven en Son en Breugel. De gemeenten Veghel, Drimmelen en Bladel hebben het hoogste aantal respondenten dat juridisch verankerd is in het bedrijf, gevolgd door de gemeenten Zundert, Rucphen, Steenbergen, Asten, Bernheze en Maasdonk. Dit zijn met name grensgemeenten, wat wellicht ruimtelijk gezien opvallend is. Een verklaring bedenken heeft geen zin. Bij deze vraag is het aantal respondenten in de grensgemeenten hoger, waardoor het aantal juridisch verankerde respondenten hier ook hoog uitvalt. In de rest van Brabant is met een lager aantal respondenten eenzelfde verankering te zien.

Man/vrouwverhouding

Deze kaart laat de ervaring van de man/vrouwverhouding zien, waarbij donkergroen staat voor 'traditioneel' en lichtgroen voor 'gelijkwaardig'. Een uitspringer is de gemeente Gemert-Bakel, waar veel vrouwen aangeven een traditionele man/vrouwverhouding te ervaren. Opvallend, omdat daar ook een groot aantal bedrijfshoofden zit, zoals bleek uit een eerdere kaart. Een verklaring zou kunnen zijn dat in die gemeente veel intensieve veehouderij te vinden is. Vrouwen participeren hier actief in het bedrijf, maar wellicht wel meer in ondersteunende taken, zoals administratie, verzorging van de jonge dieren, enzovoorts. In de gemeente Oosterhout en Aalburg ervaren vrouwen een traditionele man/vrouwverhouding, een verklaring hiervoor is niet te duiden.

Waardering Brabants platteland

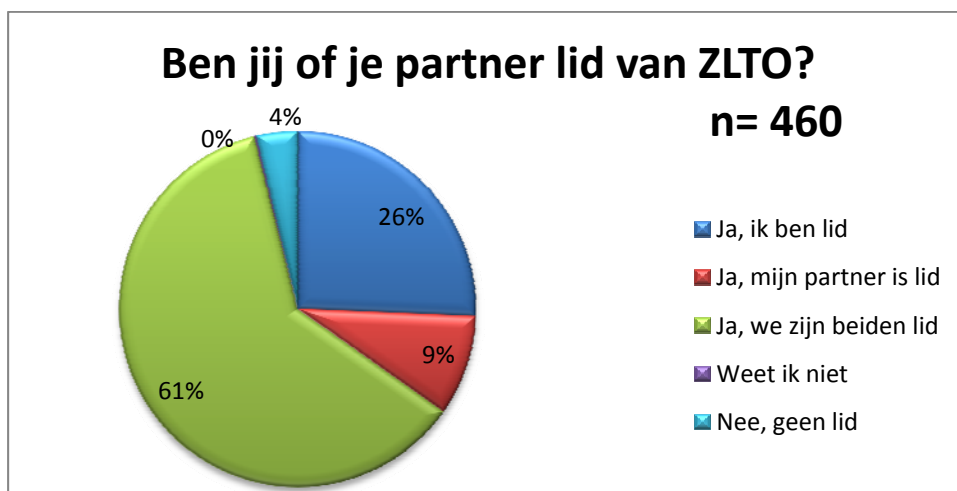
In het onderzoek is uitgebreid ingegaan op het beeld dat vrouwen hebben van Brabant en hoe zij het platteland in deze provincie waarderen. Het is interessant om te bekijken of er regionaal verschillen waar te nemen zijn. Het midden van Brabant blijkt overwegend neutraal te zijn in hun waardering van het Brabantse platteland. Alle overige gemeenten zijn overwegend positief. Uitgesproken negatief is gemeente Waalre. In Bergen op Zoom zijn ook een aantal respondenten negatief in hun waardering van het Brabantse platteland.

Geconcludeerd kan worden dat er per thema uitschieters te vinden zijn, maar dat de meeste gemeenten een redelijk vergelijkbaar beeld laten zien, waardoor steeds een ruimtelijk beeld geschetst wordt dat diffuus is. Ofwel, geen duidelijk ruimtelijke patronen van spreiding en concentratie. Het kan betekenen dat de schaal van dit onderzoek, provincie Noord-Brabant, te klein is om regionale verschillen waar te kunnen nemen.

4.6 ZLTO

In de enquête, de klankbordgroepbijeenkomsten en de interviews is stilgestaan bij de rol die ZLTO heeft en kan hebben in relatie tot de positie van de plattelandsvrouw. Vrouwen stellen daarbij de positie van ZLTO als belangenorganisatie voor de volle breedte van de agrarische sector centraal. In een aantal gesprekken en reacties in de enquête is hier soms wat onvrede over. Hierin komt niet expliciet naar voren dat de rol van de vrouw niet goed genoeg vertegenwoordigd is, maar wordt meer gesproken over sectoren en manieren van bedrijfsvoering die ondergewaardeerd worden, in de ogen van de boodschappers. Genoemd worden de nertsenhoudery, de multifunctionele landbouwbedrijven en de kleine gemengde bedrijven. Daar dit onderzoek gaat over de positie van de vrouw, wordt hier niet verder ingegaan op suggesties van respondenten die buiten dat thema vallen.

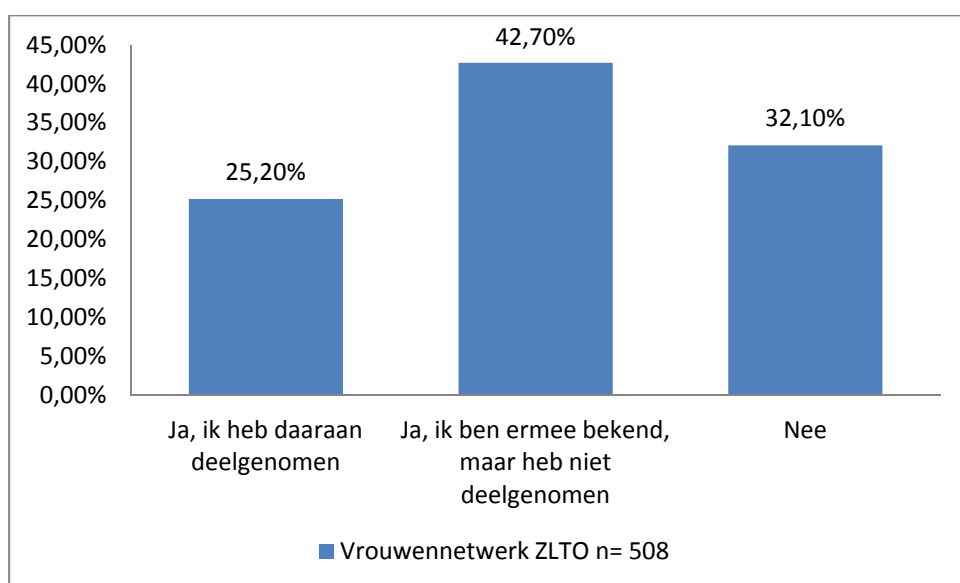
Figuur 4.25 geeft de antwoorden van respondenten weer op de vraag of zij en/of hun partner lid zijn van ZLTO. Daar de enquête via het ZLTO ledenbestand onder de aandacht is gebracht, is het niet verrassend dat 87% van de respondenten lid is van ZLTO.

Figuur 4.25: Respondenten en lidmaatschap ZLTO.

Zoals in de aanleiding van dit onderzoek beschreven, heeft ZLTO een Vrouwenennetwerk waarmee het stilstaat bij thema's die voor vrouwen verbonden aan agrarische bedrijven belangrijk zijn. Van de

respondenten van het onderzoek heeft slechts 25% deelgenomen aan het Vrouwenennetwerk. Bijna 43% geeft aan wel bekend te zijn met het netwerk, maar daar niet aan te hebben deelgenomen en 32% is niet bekend met het netwerk. Het percentage deelnemers aan het Vrouwenennetwerk in deze 'ZLTO-poel' aan respondenten is relatief laag. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het netwerk niet genoeg bekendheid geniet, maar met 43% van de respondenten die dit als antwoord geeft, is dat niet plausibel. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat het netwerk toch niet die activiteiten aanbiedt waar vrouwen behoefte aan hebben. In de interviews werd hier geen eenduidig antwoord op gegeven. De ene vrouw vindt de gezellige uitstapjes van grote meerwaarde en de ander vindt dit juist een teleurstelling en is op zoek naar meer vakinhoud. Vandaar dat in de enquête gevraagd is aan welke door ZLTO georganiseerde activiteiten vrouwen behoefte hebben. Op deze manier kan ZLTO kijken of het huidige aanbod aansluit bij de verwachtingen.

Figuur 4.26: Bekendheid met Vrouwenennetwerk ZLTO.

De volgende tabel geeft inzicht in de antwoorden die vrouwen op deze vraag hebben gegeven.

Tabel 4.8: Behoefte aan activiteiten van ZLTO.

	Geen behoefte aan	Weinig behoefte aan	Neutraal	Behoefte aan	Veel behoefte aan	Niet van toepassing
Scholing	21,7%	14,8%	28,0%	18,9%	10,3%	6,3%
Vrouwendag	29,4%	17,0%	19,5%	19,1%	11,2%	3,9%
Excursies	17,0%	11,6%	25,4%	30,8%	11,0%	4,3%
Netwerken	25,8%	18,5%	24,1%	20,7%	6,5%	4,5%
Sociaal netwerk	34,1%	21,3%	20,5%	12,8%	5,9%	5,5%
Workshops	23,5%	17,8%	25,8%	21,1%	7,1%	4,7%
Juridische info	38,3%	15,6%	19,5%	11,8%	5,3%	9,5%
Ondernemerschap	23,7%	17,4%	23,7%	19,5%	9,5%	6,1%
Intervisie	27,4%	18,3%	23,5%	17,2%	8,3%	5,3%
Infopakket	28,8%	20,5%	24,7%	13,2%	7,3%	5,5%

Man/vrouwverhouding	29,8%	17,4%	23,5%	12,8%	9,5%	6,7%
Magazine	30,6%	14,2%	20,3%	16,2%	14,4%	4,1%
Aandacht rol vrouwen	18,3%	14,6%	26,2%	19,7%	16,6%	4,7%

Wat meteen opvalt, is dat er opvallend veel vrouwen geen tot weinig behoefte aangeven bij de verschillende activiteiten die ZLTO kan bieden. Vakgelateerde excursies, netwerkbijeenkomsten en workshops over de agrarische sector scoren nog redelijk bij 'behoefte aan'. Een magazine voor vrouwen en meer aandacht voor de rol van vrouwen in het algemeen scoren goed bij 'behoefte aan + veel behoefte aan'. Een voorname reden die uit de interviews naar voren komt, is dat vrouwen in hun vrije tijd liever iets gaan doen wat niet aan het bedrijf gerelateerd is. Ook geeft één geïnterviewde aan meer inspiratie te halen uit het bezoeken van activiteiten buiten de sector.

Vrouwen is ook gevraagd welke thema's zij interessant vinden voor scholing, excursies of workshops. Hier komt onderstaande tabel uit voort.

Tabel 4.9: Interesse in thema's voor scholing

	geen interesse	wel interesse
Duurzaamheid/MVO	72,0%	28,0%
Vakinhoudelijke kennis	69,6%	30,4%
Houding	85,4%	14,6%
Bedrijfspresentatie	71,6%	28,4%
Sociale media	74,8%	25,2%
Personeelsmanagement	89,2%	10,8%
Marketing	80,5%	19,5%
Bestuursvaardigheden	89,2%	10,8%
Multifunctionele landbouw	88,4%	11,6%
Ondernemen algemeen	77,7%	22,3%
Financiën	72,6%	27,4%
Omgaan met NGO's	82,1%	17,9%
Persoonlijke ontwikkeling	71,6%	28,4%
Geen behoefte aan scholing	73,6%	26,2%

Tabel 4.9 laat zien dat er nauwelijks interesse is in de thema's die geopperd zijn voor scholing, excursies of workshops. De thema's waar nog enigszins interesse voor is, zijn: duurzaamheid/maatschappelijk verantwoord ondernemen, vakinhoudelijke kennis, bedrijfspresentatie en financiën. Dat is geen verrassende uitkomst. Eerder was al te zien dat vrouwen zich interesseren voor het thema duurzaamheid. De behoefte aan vakinhoudelijke kennis onderschrijft het belang van kennis voor de rol van de vrouw, wat in paragraaf 4.3.1. besproken is. Bedrijfspresentatie als thema is kansrijk, omdat vrouwen aangeven met name op lokaal niveau aan profilering te willen doen. Een goede presentatie van het bedrijf sluit daarbij aan. En tot slot behoefte aan scholing op het gebied van financiën is niet vreemd daar veel vrouwen kantoor en administratie tot hun takenpakket rekenen, zoals in paragraaf 4.3.1. te zien was.

Tenslotte konden respondenten zelf nog onderwerpen en diensten aandragen waaraan zij behoefte hebben. Bijna alle respondenten hebben suggesties gedaan of opmerkingen gegeven. De suggesties en opmerkingen lopen erg uiteen. Om dat te illustreren, staan in het volgende kader een aantal willekeurig gekozen suggesties en opmerkingen opgesomd.

Een aantal opmerkingen van respondenten t.a.v. onderwerpen en diensten van en voor ZLTO:

"Ik vind dat er niet speciaal iets voor de vrouwen gedaan hoeft te worden, maar dat we GELIJK met de mannen behandeld en benaderd moeten worden. Dat is in de boeren cultuur wat achtergebleven bij de rest van de maatschappij."

"Alléén de directe familie weet vaak hoeveel credit de boerin verdiend. Het is nog steeds een mannenwereld. Als je als vrouw meegaat naar een vergadering van Campina/ZLTO/Excursies, kijken ze hém meewarig aan. Komt ie weer met z'n vrouw..zo voelt dat ook."

"Administratieve cursussen zouden welkom zijn. Veel vrouwen gaan automatisch de boekhouding doen van het bedrijf en rollen er zonder scholing in. Meer administratieve kennis is belangrijk voor omzet maar ook voor zelfvertrouwen."

"De plaatselijke afdelingen meer voor vrouwen laten organiseren b.v. 1 of 2 keer per jaar een avond alleen voor vrouwen met een onderwerp dat speelt in het woon/werkgebied."

"Er wordt voldoende aangeboden maar het zet geen zoden aan de dijk. ZLTO is en blijft een mannenwereld met haantjes gedrag. Je kunt indien je wilt ook elders terecht."

Er zijn zoals ik ervaren heb weinig vrouwen actief betrokken met onze sector akkerbouw. De meeste vrouwen werken buitenshuis, en weten niets of nauwelijks wat er thuis speelt. Er wordt niets of nauwelijks iets voor onze dames in de sector gedaan."

"Extra aandacht voor vrouwen is niet nodig. De nieuwe generatie staat haar mannetje en kiest heel bewust voor de positie die ze inneemt. Organiseer géén aparte vrouwendingen: de integratie met mannen is juist leuk en voor onze generatie vanzelfsprekend."

"Ik zou het fijn vinden als er scholing en cursussen gegeven zouden worden door en voor vrouwen. Met vrouwen die actief meewerken op bedrijven met toekomst, niet alleen gezellig 'theekransje' maar informeren en leren hoe de rol van de vrouw versterkt kan worden."

4.7 Samengevat

Met de analyse in dit hoofdstuk is de Brabantse praktijk voor plattelandsvrouwen inzichtelijk gemaakt, waarmee antwoorden op deelvragen van dit onderzoek geformuleerd kunnen worden.

Waar het gaat om de positie van plattelandsvrouwen in Brabant, sociaal-feministisch bekeken (dus vanuit genderrelatie-perspectief) heeft een groot deel van de vrouwen een intensieve, verantwoordelijke positie in het bedrijf. Ruim twee derde van de respondenten van de enquête is namelijk bedrijfshoofd of meewerkend echtgenote voor meer dan 20 uur in de week. De meerderheid van deze groep vrouwen ervaart een gelijkwaardige verhouding ten opzichte van hun partner. In 80% van de gevallen is deze gelijkwaardige verhouding vertaald in een juridische erkenning van de rol van de vrouw in het bedrijf.

Discoursen over ruraliteit, waarbij de rurale idylle een belangrijke plaats inneemt, hebben invloed op de beeldvorming van plattelandsvrouwen, gezien de benoemde associaties die zij hebben met het begrip platteland. Visuele begrippen, zoals ruimte en groen en sociaal-culturele begrippen, als rust en vrijheid, laten een 'burgerlijke' associatie zien. Hoewel uit de statistische toets blijkt dat beeldvorming weinig invloed heeft op de positie van een vrouw op het agrarisch bedrijf, laten de taken en verantwoordelijkheden echter zien dat het conventionele rollenpatroon uit de rurale idylle nog steeds praktijk is. Vrouwen zijn de duizendpoten die zich dagelijks het meest bemoeien met het huishouden, de kinderen en de bedrijfsadministratie. Plattelandsvrouwen doen weinig aan profilering. Met name op lokaal niveau vertegenwoordigen zij hun sector en hun eigen rol daarin. In de politiek of bestuursrollen is slechts een klein deel van de vrouwen geïnteresseerd. Uit interviews blijkt dat het komt door tijdsdruk, lastige vergadertijdstippen en angst dat door een gebrek aan kennis de bijdrage miniem zal zijn. Er is wel een groep vrouwen die graag meer aan profilering en zichtbaarheid in de maatschappij zou willen doen, met name in de eigen omgeving lijkt dat kansrijk. De plattelandsvrouwen noemen zich liever agrarisch ondernemster dan boerin, daar hebben zij een positievere associatie mee.

De achtergrond van de vrouw speelt een rol bij de invulling van haar dagelijks leven. Ruim zestig procent van de plattelandsvrouwen heeft een opleiding of cursus gerelateerd aan de agrarische sector gevolgd. Een zeer groot deel van de bij dit onderzoek betrokken vrouwen heeft zelf een boerenafkomst, wat zij zien als een groot voordeel, omdat je de gang van zaken op een agrarisch bedrijf begrijpt. Het is dan een bekend ritme. Bijna zestig procent vindt dat persoonlijke ambities waarmaken mogelijk is binnen hun positie in het agrarisch bedrijf. 35% is daar minder positief over en ziet de ambities maar voor een gedeelte verwezenlijkt in de dagelijkse praktijk.

Door de accumulatie van rollen voor een vrouw op een agrarisch bedrijf is tijdsdruk een belangrijk thema. Een zeer groot deel van de vrouwen ervaart een goede balans, wat samenhang vertoont met het werkplezier dat zij positief beoordelen. Voor een klein deel van de vrouwen is deze samenhang negatief en dus problematisch. Binnen nu en vijf jaar ziet het overgrote deel van de vrouwen hun rol niet veranderen, slechts 10% verwacht een grotere rol te gaan spelen in het bedrijf. De thema's waar de Brabantse vrouwen zich bij betrokken voelen zijn met name sociale thema's, zoals dierwelzijn, duurzame bedrijfsvoering, voedselveiligheid, maatschappelijke acceptatie, imago en arbeidsvoorziening.

Geconcludeerd kan worden dat Brabantse plattelandsvrouwen over het algemeen tevreden zijn met hun leven als boerin/agrarisch ondernemster zoals dat op het moment is. Zij benoemen wel minpunten (met name structuren als wet- en regelgeving en beperkingen uit de omgeving), maar uit de interviews en enquête blijkt dat er weinig behoefte is aan verandering. Op hun eigen manier gaan zij om (tactieken) met die vaak dynamische structuren en geven zij hun leefwereld vorm. Voor ZLTO betekent dat dus ook een beperkte mogelijkheid om met specifieke vrouwgerichte activiteiten bij te dragen aan de positie van vrouwen verbonden aan een agrarisch bedrijf, immers geven zij weinig blijk van behoefte hieraan.

5 Rurale geografie, ritme en gender: discussie

Het theoretisch kader van deze thesis laat zien dat in het wetenschapsveld van de rurale geografie over het thema gender wordt gediscussieerd en geschreven. Al vroeg in het onderzoeksproces werd de relevante rol van het begrip 'ritme' geduid door vrouwen uit het vrouwennetwerk van ZLTO. Het begrip ritme is een relevant concept in de hedendaagse (culturele) geografie. Sinds de culturele kentering en het postmodernisme staat de beleving van alledag van het individu of een groep meer centraal in theorie. Waar vóór deze tijd – gechargeerd gezegd – de aandacht uitging naar generale theorieën, is er nu juist oog voor differentiatie, waarbij sociale constructies van (geografische) fenomenen onderzocht worden. Hoewel het theoretisch kader hier al het een en ander van laat zien, leert de praktijk van dit onderzoek dat daar nog aanscherping in mogelijk is. Inspiratie daarvoor komt uit de empirie en het boek *Geographies of Rhythm. Nature, Place, Mobilities and Bodies* van Tim Edensor (2010). Een brainstorm waarbij elementen uit het boek en de empirie werden samengebracht (zie foto 5.1), leidde zo tot nieuwe inzichten voor de theorievorming in dit hoofdstuk.

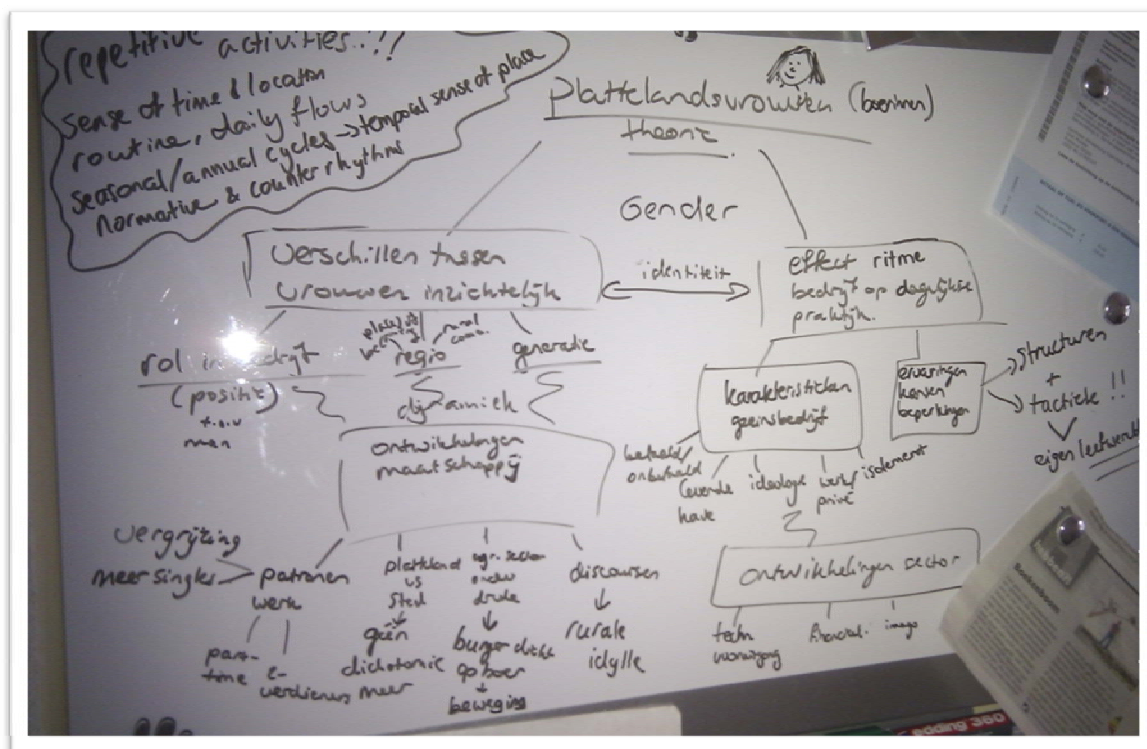
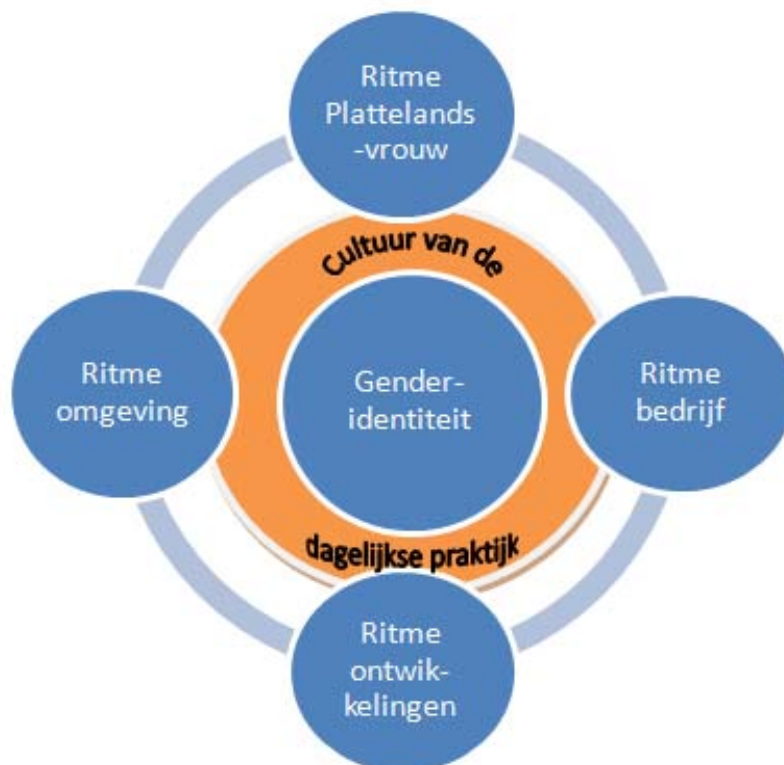

Foto 5.1: Brainstorm

In ruraal-geografisch onderzoek gaat veel aandacht uit naar sociaal-economische vraagstukken en culturele representaties, maar zelden naar wat het effect van deze sociaal-economische ontwikkelingen en/of representaties is op de dagelijkse praktijk. Van der Burg (2002) constateerde in haar onderzoek naar landbouw en gender al dat onderzoek in de landbouw gericht is op de boerenstand als bestaansmiddel en niet zozeer als bestaanswijze, waarmee de mens als handelend wezen snel achter de structuren verdwijnt. Als voorbeelden geeft zij aan dat het gaat over mechanisering, automatisering, schaalvergroting en specialisatie – alleen landbouwproductiewijzen –, maar niets over de sociaal-culturele processen die hieraan ten grondslag liggen. Landbouw is mensenwerk, dus tijd-, cultuur- en plaatsgebonden. Deze laatste constatering pleit voor aandacht in

het wetenschapsveld voor ritme. In ritme zit tijd, plaats en cultuur. Ritme wordt bepaald door je gevoel voor plaats en tijd. Ritme gaat over routines en de 'flow' waarin je je dagelijks leven vormgeeft. Ritme gaat over seizoenen en cycli. Ritme gaat over herhaling en contrast. En ritme gaat over voorspelbare ritmes en verstorende en confronterende ritmes. Ritme bestaat uit structuren en tactieken. Ofwel, als het over cultuur van de dagelijkse praktijk gaat en over de geografie van een individu of een groep, heb je automatisch te maken met ritme. Inzicht in ritme geeft namelijk inzicht in het leefritme van dat individu of die groep en waar dat samenkomt met cycli, voorspelbare en storende ritmes. Oftewel het gaat over de *interactie* tussen structuren en tactieken.

Dit onderzoek laat zien dat kennis over genderrelatie en genderidentiteit in de rurale geografie verrijkt wordt door de cultuur van de dagelijkse praktijk met haar ritmes als uitgangspunt te nemen. Dat betekent: oog hebben voor de dynamiek in structuren en de individuele keuzes (tactieken) die iemand maakt. Door hier in onderzoek meer nadruk op te leggen, zoals in deze thesis is gebeurd, kan gender als thema in de rurale geografie zich verder ontwikkelen. Genderidentiteit en genderrelaties worden namelijk mede vormgegeven door de ritmes van de cultuur van de dagelijkse praktijk. Edensor (2010, p.10) duidt dit belang van inzicht in ritmes als volgt: *"most of us spend much of each day orchestrating continual movement in relation to others....knowledge of where, when and how activities and relations are to be conducted is essential"*. Deze zin geeft perfect weer waar ritme en rurale geografie elkaar kunnen vinden: in het vergaren van kennis over het wanneer, waar en hoe (tijd, plaats en cultuur) van plattelandsbewoners in relatie tot de omgeving en elkaar. Het sociaal-feministisch perspectief wat dit onderzoek specifiek maakt, voegt daar de aandacht voor gender aan toe. De inzichten die uit deze thesis naar voren komen, zijn te vertalen naar het volgende model:

Figuur 5.1: Ritme en gender in de rurale geografie.

Het model verdient een toelichting op de verschillende onderdelen en de samenhang ertussen. Genderidentiteit als ruraal-geografisch fenomeen staat in het model centraal. Zoals de wetenschappelijke relevantie aan het begin van deze thesis al beschreef, is dat een onderzoeksveld wat aandacht behoeft. Om inzicht te kunnen krijgen in de tijd, plaats en cultuur van plattelandsvrouwen in relatie tot de omgeving en elkaar, zijn er een aantal aandachtsgebieden:

Ritme en bedrijf

Het ritme van het agrarisch gezinsbedrijf heeft een grote invloed op de cultuur van de dagelijkse praktijk van vrouwen. Hiervoor zijn met name de karakteristieken van een agrarisch bedrijf verantwoordelijk; de boerenideologie, relatie werk- en privé, werken met levende have en de natuur, isolement (sociaal en fysiek), combinatie van regelende en uitvoerende taken, niet scheiden van betaald en onbetaald werk en tot slot de context van de dorpsgemeenschap. Deze karakteristieken vormen structuren waarin de plattelandsvrouw haar eigen tactiek bepaald, middels de kansen, beperkingen en ervaringen die zij heeft. Een belangrijke opvatting daarbij is dat plaatsen, zoals een boerderij/tuinderij, nooit stil staan: er zijn altijd ontwikkelingen gaande. Specifiek aan het boerenbedrijf daarbij is dat deze ontwikkelingen hand in hand gaan met de natuur en met de seizoenen. Beiden zitten vol ritme. De levende have werkt daarin heel structurerend. Je kan altijd bezig zijn met levende have. Het risico daarbij is dat men daarin doorslaat. Op de boerderij is er niemand die afstand kan nemen van de activiteiten, waardoor ritmes ontstaan op bedrijfsniveau die weinig dynamiek vertonen met de ritmes van de wereld daaromheen. Dit is een oorzaak voor een sociaal en fysiek isolement. Daarnaast zijn op een agrarisch bedrijf werk en privé in ruimtelijke zin verweven. Afstand van elkaar is niet mogelijk. Menselijk gedrag wordt daarbij niet alleen door de omgeving bepaald, maar ook door eigen normen en waarden: wat je wil, wat je kunt, wat je moet en wat er van je verwacht wordt. Bij dit laatste speelt op een gezinsbedrijf de familietraditie een voorname rol. Het ritme van een agrarisch bedrijf wijkt af van bedrijven in andere sectoren door de verbondenheid met de ritmes van natuurlijke processen. Taken en verantwoordelijkheden hangen samen met het weer, de seizoenen en allerlei andere processen. Hierdoor ontstaan op het agrarisch bedrijf patronen en onderbrekingen van die patronen die een unieke impact hebben op het reilen en zeilen van zo'n bedrijf. Hierbij is de sector van het bedrijf ook van invloed: een akkerbouwbedrijf heeft met een heel ander ritme te maken dan een nertsenhoudery of een multifunctioneel landbouwbedrijf.

Ritme en ontwikkelingen

Begrip van de dynamiek van ontwikkelingen in zowel de maatschappij als de agrarische sector specifiek is van belang bij onderzoek over gender en rurale geografie. Ontwikkelingen zijn namelijk structuren die invloed hebben op de ritmes van plattelandsvrouwen. Kijken we naar ontwikkelingen in de maatschappij, dan zijn er patronen rondom werk en gender die veranderen (denk aan part-time werken en toename van het aantal tweeverdieners), toenadering van stad en platteland (niet langer meer een dichotomie, maar beiden op hun eigen manier een consumptielandschap, waardoor de leefomgeving veranderd), leidende discoursen (zoals de rural idylle), de toenemende bemoeienis van de burger richting de boer en de terugtrekkende overheid (wat een groot effect heeft op een sector die van oudsher veel overheidsbemoeienis gewend is). Dan zijn er nog sectorspecifieke ontwikkelingen, zoals de technologische vooruitgang en afname van het aantal agrarische bedrijven. Deze ontwikkelingen worden ingebed door de sector, door instituties, door de media, waardoor het onderdeel wordt van de cultuur van de sector. Ontwikkelingen geven identiteit, waardoor een sector en de mensen in die sector herkenbaar worden. Dit leidt tot representaties en manieren van

profileren door plattelandsvrouwen die passen bij de gegeven identiteit. Het leidt tot normatieve of incidentele ritmes in de cultuur van de dagelijkse praktijk. De identiteit en cultuur van de dagelijkse praktijk zijn constant aan verandering onderhevig dankzij de dynamiek in ontwikkelingen, die de karakteristieken van het agrarisch bedrijf en de kansen, beperkingen en ervaringen van vrouwen doorlopend beïnvloeden.

Ritme en omgeving

Bij ontwikkelingen ging het al kort over de veranderende leefomgeving, doordat stad en platteland beiden (hoewel ieder met eigen kenmerken) doorontwikkelen als consumptielandschappen. De plattelandsvrouw ervaart de verschillen tussen stad en platteland wel, maar niet meer als scherp gescheiden eenheden, zoals dat in de literatuur nog wel beschreven wordt. Stad en platteland zijn complementair en er vinden veel dagelijkse bewegingen plaats tussen de één en de ander. Dus gekeken naar de ritmiek van de omgeving, is het niet meer stad of platteland, maar eerder stad én platteland, met daarin ieder een eigen materiële, sociale en culturele context die voor iedere plattelandsvrouw weer anders is. Dit laatste hangt bijvoorbeeld samen met de beleving van afstand en wat de lokale omgeving te bieden heeft. De lokale omgeving is voor een plattelandsvrouw van grote waarde. Het is de plek waar zij zich profileert en waar de meeste sociale contacten plaatsvinden. Het is ook de omgeving die invloed heeft op de cultuur van de dagelijkse praktijk.

Ritme en de plattelandsvrouw

Het ritme van de plattelandsvrouw wordt door bovenstaande ritmes bepaald en geeft vorm aan haar cultuur van de dagelijkse praktijk en haar genderidentiteit, ofwel de opvattingen van de vrouw over het boerenbedrijf en haar rol daarin. Zoals door heel de thesis heen duidelijk wordt is een vrouw altijd op meerdere terreinen bezig, de zogenaamde accumulatie van rollen. Hoe zij in het bedrijf zit heeft invloed op deze accumulatie van rollen. De één is meer huisvrouw en springt 'achter' in en de ander is het liefst de hele dag op de boerderij bezig. De één heeft meer behoefte aan activiteiten buitenshuis (baan, vrijwilligerswerk) en de ander is het liefst alleen op het bedrijf actief. Dit heeft invloed op haar positie, omdat hier het ritme van man en vrouw afstemming moet vinden met elkaar. Door naar ritme te kijken, worden de routines die dit met zich meebrengt inzichtelijk gemaakt. Zeker in het geval van plattelandsvrouwen, waar veel taken als vanzelfsprekendheid worden geaccepteerd, verbreed en verdiept dat de discussie over de positie. De invloed op theorievorming in de rurale geografie is groot: het betekent dat men naar het individu moet kijken en naar de verschillen tussen vrouwen in deze groep. Naast de genderrelatie als onderzoeksobject, is er ook nog de regio en lokale omgeving (met zijn specifieke kenmerken en gebruiken) en de generatie (leeftijd) als differentiërende factoren. Ofwel; het gaat wederom over tijd, plaats en cultuur.

Al de bovengenoemde ritmes bepalen tezamen (door samenspel of verstoring), in onderliggende dynamiek, de genderidentiteit van de plattelandsvrouw en hoe dat tot uitdrukking komt in haar cultuur van de dagelijkse praktijk. Wanneer in ruraal-geografisch onderzoek de nadruk meer van landbouw als bestaansmiddel naar landbouw als bestaanswijze verschuift, biedt dit model, meer dan het model in hoofdstuk 2, een handvat om naar de bestaanswijze te kijken vanuit een sociaal-feministisch perspectief. Het verschil zit hem in het centraal stellen van de genderidentiteit, de invulling van het concept cultuur van de dagelijkse praktijk middels de differentiërende en dynamische geografische begrippen tijd, cultuur en plaats die hierdoor daadwerkelijk gehoor geven aan een postmodernistisch perspectief. Dit verwijst naar het meervoudig perspectief van Philips,

waarmee aandacht voor politieke, materiële (fysieke) en immateriële (beleving, ervaringen) een gelijkwaardige rol spelen.

Tot slot. Dé plattelandsvrouw bestaat niet, deze thesis en specifiek dit hoofdstuk zijn dan ook niet bedoeld om daar betekenis aan te geven. Duidelijk mag zijn dat structuren waarin de landbouw en de maatschappij opereert niet vast staan, ze zijn constant in beweging en de ontwikkeling van de plattelandsvrouw dus ook. Het zijn geen gegeven kaders. Dat is wellicht de belangrijkste conclusie die dit onderzoek van meerwaarde maakt voor toekomstig ruraal-geografisch onderzoek: ruraliteit, genderidentiteit en de positie van vrouwen zijn sociale constructies, met die gedachte als leidraad moeten deze fenomenen dan ook bekeken worden. Aandacht voor de vrouw, het bedrijf en de cultuur van de dagelijkse praktijk met haar ritmes, zonder de (dynamiek van de) omgeving, maatschappelijke en sectorale ontwikkelingen uit het oog te verliezen. Ofwel de invulling van de geografische begrippen tijd, plaats en cultuur in sociaal-feministisch en geografisch perspectief.

6 Conclusie en aanbevelingen

Met het onderzoek wordt een antwoord gegeven op de centrale onderzoeksvraag:

“Op welke manier positioneren en representeren Brabantse plattelandsvrouwen zich op het platteland, hoe wordt dit beïnvloed door de cultuur van de dagelijkse praktijk en de rurale ontwikkelingen in Brabant? Welke aanbevelingen zijn te doen op basis van de resultaten voor het vrouwenbeleid van de ZLTO?”

Het eerste deel van de centrale onderzoeksvraag is relatief eenvoudig te beantwoorden. De cultuur van de dagelijkse praktijk is verkend door in de dagelijkse leefwereld van Brabantse plattelandsvrouwen te duiken en het agrarisch bedrijf niet te bekijken als een 'bestaansmiddel', maar als een 'bestaanswijze'. De karakteristieken die ruimschoots in deze thesis zijn besproken (de boerenideologie, de verwevenheid van werk en privé, het isolement, de afhankelijkheid van de natuur, de autonomie en variatie in werkzaamheden, geen scheiding van betaald en onbetaald werk en de context van de dorpsgemeenschap), zijn daarbij zeer voornaam om in de praktijk te onderzoeken. Het concept van de cultuur van de dagelijkse praktijk kijkt naar de structuren (b.v. omgeving, beleid, politiek) en hoe iemand daar op een eigen manier mee omgaat, de zogenoemde tactiek. Hierbij blijken de geografische begrippen tijd, plaats en cultuur behulpzaam. Tijd staat daarbij voor de ontwikkelingen die op dit moment in de maatschappij en de agrarische sector spelen, plaats voor de fysieke ruimten waarin dit afspeelt. Dat gaat van bedrijfsniveau tot provincie in dit onderzoek. Tot slot werd er gekeken naar cultuur: welke discoursen zijn leidend, hoe worden plattelandsvrouwen gerepresenteerd en wat doen zij zelf aan profilering.

Wat uit dit onderzoek blijkt is dat de toegevoegde waarde van het geografisch benaderen van een vraagstuk over een bepaalde groep mensen, in dit geval plattelandsvrouwen, recht doet aan de dynamiek die hun leven vormgeeft. Ervaring, beleving en gevoel is in kaart gebracht, zonder de context van de maatschappij en de landbouwsector uit het oog te verliezen (het meervoudig perspectief). Daarmee is er kennis gegenereerd die een bijdrage levert aan de rurale geografie in een postmoderne tijd. De toegevoegde waarde van de sociaal-feministische benadering van het vraagstuk zit hem in het benadrukken van de effecten die gender heeft op de leefwereld van een individu. De genderidentiteit en -relatie blijkt relevant wanneer het over positioneren en representeren gaat. Het bepaalt welke taken jij doet, hoe je daar zelf tegenaan kijkt, hoe een ander daar tegenaan kijkt, welke routines je hebt en hoe je van die routines afwijkt. Dit inzicht leidt uiteindelijk tot de beantwoording van de centrale vraag. De cultuur van de dagelijkse praktijk, met de begrippen tijd, plaats en cultuur, gaat over ritme. Alles heeft een ritme: een mens, de omgeving, materialen, de natuur, enzovoorts. Juist in een sector waarin je als vrouw actief bent, die afhankelijk is van natuur, van seizoenen en van een heleboel structuren van hogerhand (in een door mannen gedomineerde sector), leidt dit tot routines en onvoorspelbare dan wel verstorende ritmes die de dagelijkse praktijk vormgeven. Aan de routines kan niet voorbij worden gegaan, die zijn in dit onderzoek inzichtelijk gemaakt (denk aan de taken, man/vrouwverhouding ervaring, de verdeling van verantwoordelijkheden). De onvoorspelbare dan wel verstorende ritmes zijn de dynamische factoren, zoals discoursen, media, beleid, economie die met het leefritme meegaan of het leefritme juist tegenwerken, waardoor het zich aanpast. Dat zijn complexe cultureel geografische interacties, die vragen om onderzoek op zowel micro-niveau als macro-niveau. Dat is de manier van benaderen

en onderzoeken, die wanneer het in de toekomst een vervolg krijgt, deze groep mensen in beeld houdt.

Met betrekking tot het tweede deel van de onderzoeksvraag, leidt het onderzoek tot de volgende conclusies en aanbevelingen:

Een zeer groot deel van de respondenten, zowel van de enquête als de geïnterviewden, geven aan dat ze van ZLTO niet verwachten dat ze expliciet op een vrouwen netwerk inzetten om de rol van de vrouw te duiden. Daar zijn een aantal redenen voor. Eén reden is dat vrouwen zich daarmee ook gemarginaliseerd voelen, het positioneert hen buiten de reguliere producten en diensten van ZLTO. Een tweede reden is dat de geïnterviewden denken dat het wellicht een signaal afgeeft dat vrouwen bij andere 'niet-vrouwennetwerk' zaken niet hoeven te komen. Ten derde geven respondenten aan dat zij geen behoefte hebben aan producten en diensten van ZLTO. Extra tijdsbestedingen naast het bedrijf besteden ze liever aan activiteiten buiten het bedrijf en de sector om, omdat er al zoveel tijd in het bedrijf gaat zitten. Als dit de conclusie is, betekent het dat ZLTO achterover kan gaan leunen wat betreft vrouwenbeleid? Nee, zeer zeker niet! De volgende aanbevelingen zou ZLTO in overweging moeten nemen:

1. Sociale vraagstukken krijgen bij ZLTO al aandacht, echter gaan veel producten en diensten van ZLTO in op de fysieke, economische situatie van het agrarisch bedrijf en de agrarische sector. ZLTO zou hier een betere balans in mogen vinden. Aandacht voor landbouw als bestaansmiddel én bestaanswijze. Dat kan op een aantal manieren:
 - In breed verband voeren van discussies over sectoraangelegenheden met een meer sociaal karakter, van een abstract niveau tot bedrijfsniveau: dierwelzijn, maatschappelijk verantwoord ondernemen, omgaan met tegenbewegingen, rol en positie van man en vrouw op het bedrijf, taakverdeling, faillissement, persoonlijke ontwikkeling.
 - In alle klantcontacten (die toch vaak meer fysiek en economisch van aard zijn) ook duidelijk oog houden voor en voorlichting geven over verhoudingen op het bedrijf. Of in ieder geval signalen hiervan doorgeven binnen de organisatie. Hier ligt een trainingsopgave van de Landbouw en Samenleving afdeling voor alle andere afdelingen van ZLTO met bedrijfsadviseurs. Het interne rapport "*Mijn mond doet zeer van het zwijgen*" (Duffhues en Horlings, 2006) biedt goede handvatten om dit op te pakken. Hierin constateren de onderzoekers een behoefte aan 3 typen sociale steun: instrumenteel, emotioneel en gezelschap. In alle typen kunnen ZLTO vertegenwoordigers een rol spelen.
2. Bijdragen aan het versterken van sociale netwerken/verbanden op het platteland. Niet alleen binnen de sector, maar zeker ook cross-sectoraal. Eén van de karakteristieken van het boerenbedrijf is het isolement in zowel fysieke als sociale zin. Om de doelen van de visie van ZLTO 'Meerwaarde-Voorwaarde' te kunnen bereiken, moeten de boeren en plattelandsvrouwen deel uitmaken van de (discussies in de) maatschappij. Voor vrouwen zou ZLTO actief aan kunnen haken bij initiatieven met betrekking tot vrouwelijk ondernemerschap, zoals al gebeurt met de Rabobank.
3. Vrouwen impliciet aanspreken op hun rol en positie in het bedrijf, door ook hen actief uit te nodigen voor bijeenkomsten en bestuursposities. Daarnaast zou ZLTO kunnen starten met het inzetten van sleutelfiguren: een groep actieve vrouwen zou hun achterban kunnen

inspireren en motiveren om deel te nemen. Ook zou ZLTO voor dit punt moeten gaan kijken naar verwachtingen die ze hebben. Is een bestuursfunctie op centraal niveau per definitie fulltime, of zijn er ook mogelijkheden om op centraal niveau parttime te besturen.

4. Op lokaal niveau, blijkt uit de interviews, vinden vrouwen het leuk om elkaar te ontmoeten en ervaringen uit te wisselen. Pullfactoren zijn de beperkte afstand/tijdsdruk en het feit dat vrouwen op lokaal niveau elkaar kennen. ZLTO zou hun afdelingen kunnen faciliteren om ontmoetingen pro-actief te organiseren. Een bottom-up benadering dus. Daarnaast is een volgend punt in het kader hiervan belangrijk: tijdens de klankbordgroepbijeenkomst was er sprake van onduidelijkheid over het lidmaatschap van ZLTO, ben je als bedrijf of als persoon lid? In dit geval dacht de betreffende persoon dat je als bedrijf lid bent, waardoor zij nog nooit had nagedacht over persoonlijk lidmaatschap. Dat is een gemiste kans. Aanbeveling is dus om hier nog meer over te communiceren.
5. ZLTO zou minder gescheiden van KVO moeten opereren. De conclusie over producten en diensten waar vrouwen behoefte aan hebben, liet al zien dat vrouwen niet graag apart gepositioneerd worden. KVO heeft veel kennis en kunde met betrekking tot het organiseren van producten en diensten voor plattelandsvrouwen, maar worstelen met een vergrijzende doelgroep. Zij zouden hun kennis en kunde in kunnen zetten om enerzijds op lokaal niveau (punt 4) de organisatiekracht te genereren via hun leden. Anderzijds kunnen zij bijdragen aan de balans tussen sociale en fysieke vraagstukken (punt 1) en het versterken van sociale netwerken (punt 2) vanuit hun ervaring en contacten.
6. Hoewel de agrarische sector van oudsher een sector is waarin coöperatief gedachtegoed een onderdeel van de cultuur is, blijkt het delen van en omgaan met privé zaken lastig. Heel begrijpelijk. Maar in de toch veelal gezinsbedrijvenstructuur waarin werk en privé onlosmakelijk verbonden zijn, heeft het één effect op het ander. Nu kan een belangenorganisatie als ZLTO dit niet veranderen, maar wel duiden om daarmee het gesprek te openen, zodat het thema minder een taboe is.
7. De thema's waar de Brabantse vrouwen zich bij betrokken voelen zijn met name sociale thema's, zoals dierwelzijn, duurzame bedrijfsvoering, voedselveiligheid, maatschappelijke acceptatie, imago en arbeidsvoorziening. Het zijn thema's die in de ZLTO visie *Meerwaarde-voorwaarde* een voorname rol spelen, hier liggen dus kansen om betrokkenheid van vrouwen te genereren.

7 Reflectie en vervolg

Terugkijkend op het onderzoek zijn er een aantal beperkingen die de resultaten van dit onderzoek beïnvloeden en daarom dus uiteengezet moeten worden om het onderzoek in perspectief te plaatsen. Daarnaast zijn er aanbevelingen te doen voor vervolgonderzoek. Dat wordt in dit hoofdstuk besproken.

Onderzoek in perspectief

Het onderzoek heeft zich beperkt tot de provincie Noord-Brabant. Hoewel het oorspronkelijke idee was dat dit een aantal regionale verschillen zou kunnen duiden, is het nauwelijks gelukt om die boven tafel te krijgen. Eén provincie als referentiekader blijkt te klein om verschillen te kunnen duiden bij een onderzoek als deze. Daarnaast is het de vraag wat de resultaten vanuit een Brabantse enquête kunnen zeggen voor bijvoorbeeld plattelandsvrouwen in Friesland. De eigen cultuur en omgeving drukt (zoals door de hele scriptie heen benoemd wordt) een stempel op de dagelijkse praktijk van deze plattelandsvrouwen. Die factoren zouden in bijvoorbeeld Friesland weer (net) anders kunnen zijn. Het onderzoek betekent dus wellicht maar beperkt iets voor plattelandsvrouwen in het 'algemeen'. Uiteraard zou het onderzoeksdesign wel op een zelfde wijze in andere provincies uitgevoerd kunnen worden.

Een volgend aandachtspunt is de afbakening van het onderzoeksobject tot 'vrouwen verbonden aan een agrarisch bedrijf'. Door mannen uit te sluiten, valt er nauwelijks iets te zeggen over hun beleving van de cultuur van de dagelijkse praktijk, die uiteraard ook erg interessant is om te onderzoeken. Zeker wanneer men verdere stappen wil zetten in kennis over de invloed van gender identiteit op agrarische bedrijven, zal men deze groep ook moeten onderzoeken.

Vervolgens is er nog een opmerking te maken over de externe gerichtheid van het onderzoek. Hoewel het onderzoek mede in opdracht van ZLTO is uitgevoerd, heeft de dataverzameling alleen extern plaatsgevonden. Dat wil zeggen dat er nauwelijks formeel gebruik is gemaakt van kennis die bij ZLTO aanwezig is met betrekking tot dit thema. Dit bleef 'beperkt' tot de beide stagebegeleiders. Op informeel niveau gebeurde dit wel.

Om een scherper beeld te krijgen van discoursen en representaties was een uitgebreid visueel data onderzoek een zeer nuttige toevoeging geweest. Met regelmaat is door de stagebegeleider en anderen gewezen op artikelen in vakbladen die over vrouwen en ruraliteit gingen. Er is toen door de tijdsdruk voor gekozen om dit niet op te pakken, maar het zou wel meerwaarde hebben voor dit onderzoek.

Tot slot is een opmerking over de Brabant brede enquête ook op zijn plaats. Het was een flinke enquête met vraagstellingen die soms multi-interpretabel zijn. Denk aan de vraag hoe iemand de man/vrouwverhouding op haar bedrijf ervaart: traditioneel of gelijkwaardig. Wat iemand onder deze twee laatste begrippen verstaat is relevant voor het antwoord dat zij zal geven. Daarom is op veel plaatsen in de enquête ruimte geboden voor toelichtingen in eigen woorden, om dit waar mogelijk te ondervangen. Het maakte uiteraard wel de verwerking in SPSS tot een enorme klus. Ook zijn de resultaten naar de klankbordgroep en de geïnterviewde vrouwen teruggekoppeld, met als doel de antwoorden in de enquête in context te plaatsen. Hiermee is geprobeerd dit nadeel zoveel mogelijk

te ondervangen. Het heeft er echter niet voor gezorgd dat voor alle uitkomsten plausibele verklaringen konden worden opgesteld.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Zoals al enigszins door de regels heen te lezen, zijn er suggesties voor vervolgonderzoek met betrekking tot het thema van dit onderzoek. Enerzijds het uitvoeren van een vergelijkbaar opgezet onderzoek in andere provincies in Nederland. Dit maakt het op een later moment mogelijk om data met elkaar te vergelijken en te kijken of er op een groter schaalniveau verschillen en overeenkomsten te duiden zijn. Anderzijds het uitvoeren van een vergelijkbaar opgezet onderzoek, maar dan met mannen verbonden aan een agrarisch bedrijf als onderzoeksobject. Dit maakt het op een later moment mogelijk om data over mannen en vrouwen met elkaar te vergelijken, wat de ontwikkeling van het thema genderidentiteit en genderrelatie in de rurale geografie ten goede zal komen.

Een volgende suggestie is om met de data van dit onderzoek in de hand een uitgebreid visueel data onderzoek te doen om hiermee een scherper beeld van de discoursen en representaties inzichtelijk te maken.

De laatste suggestie om met dit thema verder te gaan, is het blijven monitoren van de groep vrouwen die aan dit onderzoek heeft meegewerkt. Het aantal respondenten is fenomenaal. Dat zegt iets over de relevantie van de thematiek en de bereidheid van Brabantse plattelandsvrouwen om zich hierover uit te spreken. Door over een aantal jaren het onderzoek nogmaals uit te voeren kan bekeken worden of interventies van ZLTO naar aanleiding van dit onderzoek geleid heeft tot resultaten. Tot slot zou het ook recht doen aan de dynamiek in deze specifieke sector, maar ook de maatschappij in het algemeen, die de moeite waard is om in kaart te brengen. Dat is ook nodig, enerzijds om als belangenbehartigingsorganisatie in te kunnen blijven spelen op veranderende behoeften van leden en anderzijds om als academici te kunnen blijven bijdragen aan theorieontwikkeling in de rurale geografie. Inzicht krijgen in de mens en hoe die omgaat met structuren, zijn/haar omgeving en de vorm die hij/zij daaraan vervolgens geeft is voor beide partijen erg boeiende materie om in te blijven verdiepen.

Literatuurlijst

Brandt, B. (2001). On the relationship between feminism and farm women. *Agriculture and Human values* vol. 19, 107-112. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Bridge, G., Watson, S. (2010). The Blackwell City Reader 2nd Edition. London: Blackwell Publishing.

Burg, van der, M. (2002). Geen tweede boer. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen in Nederland 1863-1968. Wageningen: Wageningen University.

Cloke, p. (1997). Country backwater to virtual village? Rural studies and 'the cultural turn'. *Journal of Rural Studies* 13, 367-375.

Coe, N., Kelly, Ph., Yeung, H. (2007). Economic geography. A contemporary introduction. Oxford: Blackwell Publishing.

Crang, M. (2000). Relics, Places and Unwritten Geographies in the Work of Michel de Certeau (1925-86) In Thinking Space. P. 136-153. New York: Routledge.

Creswell, J. (2006). Understanding mixed methods research. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Duffhues, T. (2011). Mondelinge communicatie op 8 november 2011. 's-Hertogenbosch.

Duffhues, T., Horlings, I. (2006). Mijn mond doet zeer van het zwijgen. In gesprek met agrarische ondernemers over de beleving van sociale vitaliteit. Tilburg: ZLTO.

Eck, W., Groot, R., Hulsteijn, K., Smeets, P., Steekelenburg, M. (2002). Voorbeelden van agribusinessparken. Alterra-rapport 594. Wageningen: Alterra Research Instituut voor de Groene Ruimte

Edensor, T. (2010). Geographies of Rhythm. Nature, Place, Mobilities and Bodies. Farnham: Ashgate Publishing.

Flick, U. (2009). An introduction to qualitative research, edition 4. London: Sage Publications.

Frijhoff, W. (2008). Goeroe van de cultural studies: Michel de Certeau, tijdsreiziger door geloof, mystiek en cultuur van alledag. ABG, 69.

Giesen, C. (1991). Werkverhoudingen en stress op het boerenbedrijf. Amsterdam: Thesis Publishers.

Giesen, C. (2012). Mondelinge communicatie op 4 mei 2012. Amsterdam.

Haartsen, T., Groote, P., Huigen, P. (2000). Claiming rural identities: dynamics, contexts, policies. Assen: van Gorcum & comp. B.v.

Haartsen, T. (2002). Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Huigen, P. (1996). Rurale geografie gaat op in rurale studies. *Geografie*, juni 1996, p. 27-31.

Imminga-Berends, H., Stegink, M., Jong, de, M. (2008). Ondernemende vrouwen op het platteland, in opdracht van het Ministerie van LNV. Assen: Regenboog Advies.

Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. (2008). The dictionary of Human Geography. 4th ed. Oxford: Blackwell Publishing.

Jones, O. (1995). Lay Discourses of the Rural: Developments and Implications for Rural Studies. *Journal of Rural Studies*. Vol. 11 no.1 pp. 35-49.

LEI/CBS (2011). Land- en tuinbouwcijfers 2011. LEI-rapport 2011-029

Little, J. (2006). Gender and rural geography, identity, sexuality and power in the countryside. Essex: Pearson Education.

Meeteren, van, M.(2011). De stand van Neêrlands platteland, *AGORA* 2011,nr. 4. pp. 4-7.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2004). Agenda voor een vitaal platteland. Vinddatum: 18 oktober 2011: http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640321&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_file_id=13747

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. (1996). Uitvoering van het emancipatiebeleid. Vinddatum: 23 november 2011 op <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/24795/kst-24795-2?resultIndex=1&sorttype=1&sortorder=4>

Morris, C., Evans, N. (2004). Agricultural turns, geographical turns: retrospect and prospect. *Journal of Rural Studies* no. 20. p. 95-111.

Massey, D. (1984). Geography and Gender, an introduction to feminist geography. London: Hutchinson & Co.

Mureau, J. (2011). Mondelinge communicatie op 3 oktober 2011. 's-Hertogenbosch.

Philips, M. (1998). The restructuring of social imaginations in rural geophraphy. *Journal of Rural Studies*. Vol. 14. No.2. p.121-153.

Pini, B. (2002). Focus groups, feminist research and farm women: opportunities for empowerment in rural social research. *Journal of Rural Studies*. Vol. 18. p. 339-351.

Pratt, A.C. (1996). Discourses of rurality: Loose talk or social struggle? *Journal of Rural Studies*. Vol. 12 (1). p. 69-78.

RegiebureauPOP. (2007). Nederlandse Platteland Strategie 2007-2013. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Provincies.

Rijksoverheid. (nd.) Vinddatum 18 oktober 2011 : <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/platteland>.

Rose, G. (2007). Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials, p. 1-27. Sage: London.

Saugeres, L. (2002). The cultural representation of the farming landscape: masculinity, power and nature. *Journal of Rural Studies* 18. P. 373-384.

Storm, D. en Burg, van der, M. (2011). In de voetsporen van de kritische boerin. 25 jaar Landelijke Boerinnen Belangen, 1983-2008. Wageningen: Wageningen University.

Storm, D. (2012). Mondelinge communicatie op 6 januari 2012. 's-Hertogenbosch.

Taskforce Multifunctionele Landbouw (2010). Vinddatum 17 oktober 2011: http://www.multifunctionelelandbouw.nl/index.php?file_id=1408.

Van Dam, F., Heins, S., Elsbersen, B. (2002). Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of Rural Studies* no. 18. p. 461-476.

Verschuren, P. en Doorewaard, H. (2007). Het ontwerpen van een onderzoek. Vierde druk. Den Haag: Uitgeverij Lemma.

Vitaal Platteland. (nd). Vinddatum 17 oktober 2011: <http://www.vitaalplatteland.nu/assets/files/Agenda%20voor%20Vitaal%20Platteland%20%20Visie%20Inspelen%20op%20veranderingen%20-.pdf>.

Woods, M. (2005). Rural geography, Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring. London: Sage Publications.

Woods, M. (2004). Rural geography. London: Sage Publications.

Ziel, van der, T. (2003). Verzet en verlangen. De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de mkz-crisis en de trek naar het platteland. Wageningen: Wageningen University.

ZLTO. (2011). Meerwaarde(n)- Voorwaarde(n). 's-Hertogenbosch: ZLTO.

Bijlage 1 Gesprekspartners

Interviews plattelandsvrouwen

Partner van een agrarisch ondernemer	Geffen
Melkvee/vleesveehoudster	Empel
Melkveehoudster	Nispen
Glasgroente- en vollegrondsgroenteteelster	Zeeland (N.B.)
Varkenshoudster	Loosbroek

Klankbordgroep Vrouwenennetwerk

Mevrouw M. Nooijens-Brans	Etten-Leur
Mevrouw C. Migchels	Aarle-Rixtel
Mevrouw M. Berkvens	Mariahout

Interviews experts

Mevrouw D. Storm	Onderzoekster Kritische Vrouwenbeweging
Mevrouw J. Mureau	(voormalig) Bestuurslid ZLTO
Mevrouw C. Giesen	Onderzoekster en psychologe

Gespreksverslagen en -notities zijn op te vragen bij de auteur.

Bijlage 2 Interviewopzet 'semi-structured-interviews'

Doel: *verwerven van inzicht in de cultuur van de dagelijkse praktijk van Brabantse plattelandsvrouwen.*

Nr.	Thema	Onderwerpen
1.	Context	Leeftijd, gezinssituatie, soort en grootte bedrijf
2.	Ontwikkelingen sector	Demografisch, ecologisch, sociaal-cultureel, technologisch, economisch, politiek-juridisch
3.	Plattelandsleven	Beelden, representaties, media, profilering, stad-land
4.	Directe omgeving	Dorpsgemeenschap, acceptatie, betrokkenheid
5.	Boerin-zijn	Taken, verwachtingen, verantwoordelijkheden, ritme, tijdsdruk
6.	Man/vrouwverhouding	Verdeling taken, werk/privésfeer, identiteit, positie, plezier
7.	ZLTO/vrouwennetwerk	Behoefte aan activiteiten, kennis, meerwaarde

Bijlage 3 Thematische codering

A. Categorie context

Code	
1	Burgerlijke staat/gezin
2	Afkomst burger/boer
3	Opleiding
4	Motivatatie om in de sector te werken
5	Baan buitenshuis
6	Plezier in werk → naar rol bedrijf
7	Contacten met derden
8	Veranderingen bedrijf (specialisatie, uitbreiding, ontwikkeling)
9	Combineren van taken (bedrijf en kinderen)
10	Taken op bedrijf (ouderlijk bedrijf en nu)
11	Neventaken + ervaringen (politiek)
12	Inzet kwaliteiten (wat kun je, wat doe je?)
13	Tijdsdruk
14	Taken overdag-avond
15	Prioritering bedrijf – kinderen – buitenshuis
16	Zorgen voor kinderen als burger-boerin
17	Waardering van wat je doet binnen en buiten de sector
18	Kennis
19	Verbinden van netwerken
20	Locatie bedrijf en schoonouders
21	Verantwoording regelen voor kinderen m/v
22	Kwaliteit van taken
23	Afhankelijkheid van anderen mbt kinderen/bedrijf
24	Stoppen met buitenshuis werken ja of nee
25	Politieke achtergrond/overtuiging
26	Ontwikkeling sector
27	Platteland/dorp/stad
28	Religie
29	Verschil in sector

B. Categorie ontwikkelingen sector

Code	
1	Kennis over platteland
2	Communicatie met burger/acceptatie
3	Profileren als sector
4	Maatschappelijke meerwaarde
5	Actiegroeperingen en reactie sector
6	Organisatiekracht sector
7	Rol supermarktketens
8	Consumentengedrag
9	Bestuurlijke betrokkenheid
10	Politieke betrokkenheid
11	Rol mannen/vrouwen
12	Bedrijf aanpassen aan de tijd/innovatiekracht
13	Duurzaamheid
14	Gewasbescherming/mest
15	Beleid overheid
16	Dierwelzijn
17	Voedselveiligheid
18	Werkplezier
19	Vermenselijking dieren
20	Weidegang
21	Multifunctionele landbouw
22	Landbouw en Samenleving (ZLTO)
23	Megastallen
24	Verschil sectoren (varkens-koeien-kippen)
25	Voedselvraagstuk
26	Subsidies EU
27	Rol van media
28	NIMBY
29	Nieuwe generatie boeren

C. Categorie plattellandsleven

Code	
1	Functioneel (landbouw, natuur)
2	Visueel (vergezichten, ruimte, grond)
3	Sociaal-cultureel (vrijheid, ergernis, ieder voor zich)
4	Wetgeving
5	Vergelijking stad
6	Zelfstandig/individueel
7	Beelden/ Boer zoekt Vrouw

8	Ontwikkelingsmogelijkheden
9	Afstand
10	Sociale contacten
11	Boerenafkomst
12	Taakverdeling man/vrouw
13	Technologie
14	Onderhoud landschap

D. Categorie directe omgeving

Code	
1	Import
2	Oorspronkelijke bewoners
3	Media
4	Praten over werk
5	Natuurverenigingen
6	Lokaal beleid

E. Categorie boerin-zijn

Code	
1	Boerin of zakenvrouw (status)
2	Sociale media
3	Mening geven
4	Verdedigingsmodus
5	Laten zien wat je doet/openstellen bedrijf
6	Wie krijg je over de vloer: gereserveerd
7	Belang van profilering/zichtbaar zijn
8	Tijdsdruk
9	Buurvrouw-verstandhouding buurt
10	Participatie in besturen/politiek
11	Hoe introduceer je je?
12	Rol in bedrijf man-vrouw
13	Kleding
14	Etiquette boerin
15	Sociale contacten
16	Prioriteit bedrijf-gezin-huishouden
17	Zorg voor de kinderen
18	Waardering voor wat je doet
19	Onafhankelijkheid (financieel)
20	Gebrek aan kennis
21	Buitenshuis werken
22	Hedendaagse laten zien
23	Beelden/Boer zoekt Vrouw
24	Pragmatisch
25	Boerenafkomst (voordeel)
26	ZLTO

27	Verschil dierlijke/plantaardige sector
28	Boerin willen worden
29	Boeren standaarden (ABAB, RABO, etc.)
30	Bedrijfsovername ouderlijk bedrijf
31	Trouwen met een boer
32	Gevoel bij boerin-zijn
33	Wat voel je bij de sector

F. Categorie bedrijf

Code	
1	Soort bedrijf
2	Grootte bedrijf
3	Activiteiten op bedrijf
4	Ontwikkelingen in bedrijf en jezelf
5	Personeel
6	Rassen
7	Relatie met derden
8	Keuzes maken in bedrijfsvoering
9	Activiteiten buiten het bedrijf
10	Bedrijf in relatie tot sector

G. Categorie rol in het bedrijf - Taken

Code	
1	Ritme
2	Verhouding werken bedrijf/buitenshuis
3	Personeel
4	Taakverdeling man/vrouw/schoonouders
5	Taakverdeling kind
6	Verhouding aanwezigheid op bedrijf en van bedrijf af
7	Bezoek adviseur/vertegenwoordiger
8	Keuzes in bedrijfsvoering
9	Generatieverschil
10	Schoonouders
11	Werkplezier
12	Opleiding/kennis
13	Emotie/trots

G. Rol in het bedrijf – Verantwoordelijkheid

Code	
1	Verdeling verantwoordelijkheid
2	Verhouding man/vrouw

3	Rol van kennis
4	Gesprekspartner: gelijkwaardigheid van belang/niveau
5	Tijdsdruk
6	Prioriteit bedrijf-huishouden-gezin
7	Doelstelling bedrijf en jezelf
8	Buitenshuis werken en erkenning
9	Keuzes maken

G. Rol in het bedrijf – Verwachtingen

Code	
1	Betrokkenheid bij bedrijf
2	Verwachtingen vanuit partner/bedrijf
3	Verwachtingen vanuit omgeving
4	Werkzaamheden op de achtergrond
5	Rol (schoon)ouders
6	Verdeling taken (tevredenheid hierover)
7	Je doet wat je kunt/goed in bent/ bij je past
8	Managen

G. Categorierol in het bedrijf – Erkenning

Code	
1	Fiscaal
2	Vormen: maatschap/VOF/BV
3	Huwelijkse voorwaarden/gemeenschap van goederen
4	Onafhankelijkheid
5	Geld
6	Generatieverschil
7	Erkenning bij derden (adviseurs, etc)
8	Opvoeding/bescheidenheid
9	Bedrijfsopvolging
10	Gelijkwaardigheid man/vrouw
11	Machtspositie
12	Trots
13	Kennis
14	Prioriteit bedrijf-kinderen-huishouden
15	Vertrouwen

H. Categorie ZLTO/vrouwennetwerk

Code	
------	--

1	Excursies
2	Nuttige uitjes/iets nieuws
3	Animo
4	Vrouw en Bedrijf nuttig
5	Exclusief voor vrouwen
6	Vrouwen in besturen
7	Sparren met vakgenoten
8	Vrouwendag te weinig inhoud
9	Aantal vrouwen bij vakinhoudelijke bijeenkomsten
10	Trends en ontwikkelingen in de gaten houden
11	ZLTO richten op primair bedrijf
12	Nevenactiviteiten niet leidend
13	Macht
14	Acceptatie door mannen in mannenwereld
15	Lidmaatschap ZLTO
16	Kennis opdoen
17	Vrije tijd voor activiteiten buiten bedrijf
18	Netwerken in andere sectoren/regio's meerwaarde
19	Belangenbehartiging
20	Informatieverschaffing
21	Gezelligheid ZLTO bijeenkomsten lokaal
22	Combi ZLTO/politiek
23	Ligging ZLTO – uitstraling

Bijlage 4 Enquêtevragen

Technische opmaak programma Socratos

V010

Als je denkt aan het woord platteland, wat komt er dan het eerst bij je op, schrijf dit op in steekwoorden.

V010 --> Open tekstvraag, meerdere regels

V010_o 1 --> Aangevinkt: Niet van toepassing

V010_o 0 --> niet aangevinkt: Niet van toepassing

V020 Woon je bij een agrarische onderneming?

radio buttons

V020 1 --> Ja, ik woon en/of werk er samen met mijn man

V020 2 --> Ja, ik woon en/of werk er samen met een familielid

V020 3 --> Ja, ik woon en/of werk er alleen

V020 4 --> Nee

V030 Het agrarisch bedrijf waar je woont/werkt, is dit van oorsprong van:

radio buttons

V030 1 --> Je ouders

V030 2 --> De ouders van je partner

V030 3 --> Geen van beiden

V040 In welke sector(en) zit jouw agrarische onderneming?

checkbox

V040_1 1 --> Aangevinkt: Melkveehouderij

V040_2 1 --> Aangevinkt: Pluimveehouderij

V040_3 1 --> Aangevinkt: Vleesveehouderij

V040_4 1 --> Aangevinkt: Varkenshouderij

V040_5 1 --> Aangevinkt: Geitenhouderij

V040_6 1 --> Aangevinkt: Schapenhouderij

V040_7 1 --> Aangevinkt: Paardenhouderij

V040_8 1 --> Aangevinkt: Akkerbouw

V040_9 1 --> Aangevinkt: Boomteelt

V040_10 1 --> Aangevinkt: Fruitteelt

V040_11 1 --> Aangevinkt: Vollegrondstuinbouw

V040_12 1 --> Aangevinkt: Paddestoelen

V040_13 1 --> Aangevinkt: Glastuinbouw

V040_14 1 --> Aangevinkt: Multifunctionele landbouw

V050 Wat is je professionele status op dit moment op het agrarisch bedrijf?

radio buttons

V050 1 --> Bedrijfshoofd, mijn evt. echtgenoot/partner is ook werkzaam op het agrarisch bedrijf

V050 2 --> Bedrijfshoofd, mijn evt. echtgenoot/partner is niet werkzaam op het agrarisch bedrijf

V050 3 --> Meewerkend echtgenote/partner, meer dan 20 uur in de week

V050 4 --> Meewerkend echtgenote/partner, minder dan 20 uur in de week

V050 5 --> Niet werkzaam op het agrarisch bedrijf

V060 U gaf aan dat u niet werkzaam bent op het agrarisch bedrijf. Wat is hier de reden van?

radio buttons, open invoer

V060 1 --> Ik heb een baan buitenshuis
V060 2 --> Ik heb geen interesse in het agrarisch bedrijf en de werkzaamheden die daarbij horen
V060 3 --> Ik zorg (fulltime) voor de kinderen en/of huishouden
V060 4 --> Ik kan het niet om gezondheidsredenen
V060 5 --> Boerin/tuindersvrouw-zijn past niet bij mij
V060 6 --> Anders, nl.:
V060_o --> Open tekstvraag

V070 Ben jij of je partner lid van ZLTO?

radio buttons, open invoer

V070 1 --> Ja, ik ben lid
V070 2 --> Ja, mijn partner is lid
V070 3 --> Ja, we zijn beiden lid
V070 4 --> Weet ik niet
V070 5 --> Nee, geen lid, omdat:
V070_o --> Open tekstvraag

V081

Is jouw aandeel in het bedrijf juridisch vastgelegd (zoals in een VOF, maatschap, BV)? En waarom wel/niet?

radio button + open (tekst, numeriek of valuta)

V081 1 --> Ja
V081 2 --> Nee
V081 3 --> Weet ik niet
V081_1 --> Open tekstvraag
V081_2 --> Open tekstvraag

V090

Ben je nu - naast werkzaamheden op het agrarisch bedrijf- buitenshuis werkzaam en zo ja, voltijd of deeltijd?

radio buttons

V090 1 --> Ja, voltijd
V090 2 --> Ja, deeltijd
V090 3 --> Nee

V100 Zo nee, ben je voorheen buitenshuis werkzaam geweest?

radio buttons, open invoer

V100 1 --> Nee
V100 2 --> Ja, reden van stoppen was:
V100_o --> Open tekstvraag

V110 In welke sector ben/was je buitenshuis werkzaam?

radio buttons, open invoer

V110 1 --> Zorg
V110 2 --> Onderwijs
V110 3 --> Detailhandel
V110 4 --> Horeca/toerisme/cultuur
V110 5 --> Agrarisch
V110 6 --> Anders, nl.:
V110_o --> Open tekstvraag

V120 Vind je dat je praktische kennis hebt over de sector(en) waarin het agrarisch bedrijf actief is?

radio buttons

V120

Ja, (ruim)voldoende om een bijdrage te leveren aan de dagelijks werkzaamheden op het bedrijf

V120

Matig, maar dat stoort me niet in de dagelijkse werkzaamheden op het bedrijf

V120

Nee, te weinig om een bijdrage te leveren aan de dagelijkse werkzaamheden op het bedrijf

V130

Heb je opleidingen/cursussen gedaan om kennis op te doen over de sector(en) waarin het agrarisch bedrijf zich bevindt?

radio buttons

V130 1 --> Ja, die heb ik gedaan

V130 2 --> Ja, die heb ik gedaan, maar ik zou wel meer willen doen op dit vlak

V130 3 --> Nee, maar dat wil ik wel graag

V130 4 --> Nee, maar ik heb ook niet het idee dat ik dat nodig heb om mijn taken te kunnen doen

V130 5 --> Nee, ik heb daar geen behoefte aan

V135 Je dagelijks leven op een agrarisch bedrijf

V140 Hoe beoordeel je jouw werkplezier m.b.t. de werkzaamheden op het agrarisch bedrijf?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V140_1 1 --> 1 :: Mijn werkplezier scoort:

V140_1 2 --> 2 :: Mijn werkplezier scoort:

V140_1 3 --> 3 :: Mijn werkplezier scoort:

V140_1 4 --> 4 :: Mijn werkplezier scoort:

V140_1 5 --> 5 :: Mijn werkplezier scoort:

V150 Hoe ervaar je de tijdsdruk in je dagelijks leven op en rond het bedrijf en je gezin/huishouden?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V150_1 1 --> 1 :: Ik ervaar de tijdsdruk als:

V150_1 2 --> 2 :: Ik ervaar de tijdsdruk als:

V150_1 3 --> 3 :: Ik ervaar de tijdsdruk als:

V150_1 4 --> 4 :: Ik ervaar de tijdsdruk als:

V150_1 5 --> 5 :: Ik ervaar de tijdsdruk als:

V161

Kun je met werkzaamheden die je op en/of rond het bedrijf uitvoert jouw persoonlijke ambities waarmaken?

radio button + open (tekst, numeriek of valuta)

V161 1 --> Ja

V161 2 --> Gedeeltelijk

V161 3 --> Nee

V161_1 --> Open tekstvraag

V161_2 --> Open tekstvraag

V161_3 --> Open tekstvraag

V170

Kun je van onderstaande activiteiten aangeven wat de mate van jouw betrokkenheid is in vergelijking tot je partner?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V170_1 1 --> 1 :: Verzorging dieren-gewassen

V170_2 1 --> 1 :: Gezondheid dieren-gewassen
 V170_3 1 --> 1 :: Onderhoud en aanschaf machines
 V170_4 1 --> 1 :: Dagelijks management
 V170_5 1 --> 1 :: Planning en ontwikkeling bedrijf
 V170_6 1 --> 1 :: Kantoor/administratie
 V170_7 1 --> 1 :: Personeelsmanagement
 V170_8 1 --> 1 :: Contacten met derden (adviseurs, accountant etc.)
 V170_9 1 --> 1 :: Contact met sectorinstitutes (zoals ZLTO, Min. EL&I)
 V170_10 1 --> 1 :: Communicatie met burgers (open dag, etc.)
 V170_11 1 --> 1 :: Externe activiteiten (politiek, besturen)
 V170_12 1 --> 1 :: Huishouden
 V170_13 1 --> 1 :: Kinderen/gezinsleven
 V170_14 1 --> 1 :: Sociale contacten

V180

Geef in onderstaande kolommen aan wie - t.a.v. de activiteiten uit de vorige vraag - in jouw optiek eindverantwoordelijke is.

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V180_1 1 --> Samen :: Verzorging dieren-gewassen
 V180_2 1 --> Samen :: Gezondheid dieren-gewassen
 V180_3 1 --> Samen :: Onderhoud en aanschaf machines
 V180_4 1 --> Samen :: Dagelijks management
 V180_5 1 --> Samen :: Planning en ontwikkeling bedrijf
 V180_6 1 --> Samen :: Kantoor/administratie
 V180_7 1 --> Samen :: Personeelsmanagement
 V180_8 1 --> Samen :: Contacten met derden (adviseurs, accountant etc.)
 V180_9 1 --> Samen :: Contact met sectorinstitutes (zoals ZLTO, Min. EL&I)
 V180_10 1 --> Samen :: Communicatie met burgers (open dag, etc.)
 V180_11 1 --> Samen :: Externe activiteiten (politiek, besturen)
 V180_12 1 --> Samen :: Huishouden
 V180_13 1 --> Samen :: Kinderen/gezinsleven
 V180_14 1 --> Samen :: Sociale contacten

V190 Denk je dat de komende 5 jaar jouw rol binnen het bedrijf gaat veranderen?

radio buttons, open invoer

V190 1 --> Nee, dat zal globaal gelijk blijven
 V190 2 --> Ik ga me meer richten op werkzaamheden buitenshuis
 V190 3 --> Ik ga relatief meer tijd besteden aan het gezin/huishouden
 V190 4 --> Ik ga relatief meer binnen het bedrijf doen
 V190 5 --> Anders, nl.:
 V190_o --> Open tekstvraag

V200 Heb je het gevoel dat je kunt voldoen aan verwachtingen uit je directe omgeving, V200 wat betreft:

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V200_1 1 --> 1 :: Het bedrijf
 V200_2 1 --> 1 :: Werk buitenshuis
 V200_3 1 --> 1 :: Het huishouden
 V200_4 1 --> 1 :: Gezinsleven
 V200_5 1 --> 1 :: Sociale contacten onderhouden

V210 Kruis het woord aan dat weergeeft hoe jij de man-vrouw verhouding op jouw bedrijf ervaart;

radio buttons, open invoer
V210 1 --> Traditioneel
V210 2 --> Gelijkwaardig
V210 3 --> Niet van toepassing
V210 4 --> Anders, nl.:
V210_o --> Open tekstvraag

V220

Kun je aangeven wat je aan je eigen profilering en presentatie doet in relatie tot het agrarisch bedrijf en/of de agrarische sector, en in welke mate?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

1 :: Vertellen over mijn werk/de sector in mijn omgeving

V220_2

1 :: Presentaties/lezingen geven

V220_3

1 :: Inzet van sociale media (twitter, linked-in, hyves) om te vertellen over mijn werk /sector

V220_4

1 :: Schrijven van artikelen, blogs over mijn werk/de sector

V220_5

2 :: Reageren op artikelen, blogs etc. over mijn werk/de sector

V220_6

2 :: Deelname aan (plattelands)vrouwendagen

V220_7

1 :: Activiteiten in een (agrarisch gelieerd) bestuur

V220_8

1 :: Activiteiten in de politiek

V230 Ik vind dat vrouwen in de agrarische sector:

radio buttons

V230 1 --> Veel aan profilering en presentatie doen

V230 2 --> Voldoende aan profilering en presentatie doen

V230 3 --> Beperkt/onvoldoende aan profilering en presentatie doen

V230

V240 Ik vind dat vrouwen in de agrarische sector:

radio buttons

V240 1 --> Goed zichtbaar* zijn in de maatschappij

V240 2 --> Redelijk zichtbaar zijn in de maatschappij

V240 3 --> Onvoldoende zichtbaar zijn in de maatschappij

V240

V250 Als ik mijzelf voorstel aan derden, zeg ik :

radio buttons

V250 1 --> Dat ik boerin/tuindersvrouw ben

V250 2 --> Dat ik agrarisch ondernemster ben (of een vergelijkbare uitdrukking)

V250 3 --> Niets over mijn agrarische achtergrond

V260 Kun je voor de volgende ontwikkelingen aangeven waar jij je actief bij betrokken voelt?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V260_1 1 --> 1 :: Dierwelzijn

V260_2 1 --> 1 :: Weidegang
 V260_3 1 --> 1 :: Gewasbeschermingsmiddelen
 V260_4 1 --> 1 :: Duurzame bedrijfsvoering
 V260_5 1 --> 1 :: Multifunctionele landbouw
 V260_6 1 --> 1 :: Schaalvergroting
 V260_7 1 --> 1 :: Technologische vooruitgang
 V260_8 1 --> 1 :: Macht van supermarkten
 V260_9 1 --> 1 :: Voedselveiligheid
 V260_10 1 --> 1 :: Mestproblematiek
 V260_11 1 --> 1 :: Europees Landbouwbeleid
 V260_12 1 --> 1 :: Burgerinitiatieven (zoals Megastallen nee!)
 V260_13 1 --> 1 :: Vermenselijking dieren
 V260_14 1 --> 1 :: Maatschappelijke acceptatie sector
 V260_15 1 --> 1 :: Imago van de sector
 V260_16 1 --> 1 :: Arbeidsvoorziening/-omstandigheden
 V260_17 1 --> 1 :: "Voetafdruk"

V270

Het Brabantse platteland wordt voor allerlei functies gebruikt: landbouw, natuur, recreatie, wonen en infrastructuur. Waar wordt het Brabantse platteland voor gebruikt in jouw optiek?
 dropdown, meervoudig, som 100%

V281 Hoe waardeer je het Brabantse platteland?

radio button + open (tekst, numeriek of valuta)

V281 1 --> Positief

V281 2 --> Neutraal

V281 3 --> Negatief

V281_1 --> Open tekstvraag

V281_2 --> Open tekstvraag

V281_3 --> Open tekstvraag

V290

Welke Brabantse plaatsen/plekken/gebieden schieten je te binnen als je aan typisch Brabants platteland denkt?

V300

Welke media, zoals kranten/televisieprogramma's/ websites/magazines/vakbladen, geven naar jouw mening een goed beeld van het hedendaagse platteland?
 tekstvak, escape

V310 Ben je bekend met het Vrouwenennetwerk van de ZLTO?

radio buttons

V310 1 --> Ja, ik heb daaraan deelgenomen

V310 2 --> Ja, ik ben ermee bekend, maar heb niet deelgenomen.

V310 3 --> Nee

V320

Wat kan ZLTO je bieden aan activiteiten/diensten om je verder te kunnen ontwikkelen/prettig te voelen in jouw rol op het agrarisch bedrijf?

radio buttons, meerpuntsschaal, vragen in rijen

V320_1 1 --> 1 :: Scholing/cursus

V320_2 1 --> 1 :: Jaarlijkse vrouwendag

V320_3 1 --> 1 :: Vakgerelateerde excursies
 V320_4 1 --> 1 :: Netwerkbijeenkomsten
 V320_5 1 --> 1 :: Virtueel platform voor vrouwen (sociaal netwerk)
 V320_6 1 --> 1 :: Workshops over de agrarische sector
 V320_7 1 --> 1 :: Informatie over huwelijkse voorwaarden, verlof, etc.
 V320_8 1 --> 1 :: Aandacht voor vrouwelijk ondernemerschap
 V320_9 1 --> 1 :: Vrouwen intervisieclub (ervaringen uitwisselen)
 V320_10 1 --> 1 :: Informatiepakket over de sector
 V320_11 1 --> 1 :: Aandacht voor de man-vrouw verhouding op agrarische bedrijven
 V320_12 1 --> 1 :: Magazine speciaal voor vrouwen op het platteland
 V320_13 1 --> 1 :: Aandacht voor de rol van vrouwen in het agrarisch bedrijf

V330

Indien je behoefte hebt aan scholing en/of vakgerelateerde excursies, kun je dan thema's aankruisen waarin je geïnteresseerd zou zijn?

checkbox

V330_1 1 --> Aangevinkt: Duurzaamheid/maatschappelijk verantwoord ondernemen
 V330_2 1 --> Aangevinkt: Vakinhoudelijke kennis m.b.t. de sector
 V330_3 1 --> Aangevinkt: Presenteren van jezelf (houding/kleding)
 V330_4 1 --> Aangevinkt: Presenteren van je bedrijf
 V330_5 1 --> Aangevinkt: (Sociale) media en communicatie
 V330_6 1 --> Aangevinkt: Personeelsmanagement
 V330_7 1 --> Aangevinkt: Marketing/trends in de sector
 V330_8 1 --> Aangevinkt: Bestuursvaardigheden
 V330_9 1 --> Aangevinkt: Multifunctionele landbouw
 V330_10 1 --> Aangevinkt: Ondernemen
 V330_11 1 --> Aangevinkt: Financiën/administratie
 V330_12 1 --> Aangevinkt: Omgaan met maatschappelijke organisaties en burgerinitiatieven
 V330_13 1 --> Aangevinkt: Persoonlijke ontwikkeling
 V330_14 1 --> Aangevinkt: Geen behoefte

V340

Zijn er onderwerpen/thema's/diensten waarmee ZLTO zich bezig zou moeten houden, die te maken hebben met de positie van vrouwen op het platteland en/of vrouwelijke agrarische ondernemers?

tekstvak, escape

V340 --> Open tekstvraag, meerdere regels

V340_o 1 --> Aangevinkt: Niet van toepassing

V350 Wat is je leeftijd?

radio buttons

V350 1 --> 16-24 jaar

V350 2 --> 25-40 jaar

V350 3 --> 41-55 jaar

V350 4 --> 56-70 jaar

V350 5 --> 71 jaar of ouder

V360 Wat is je burgerlijke staat?

radio buttons

V360 1 --> Alleenstaand, zonder kinderen

V360 2 --> Alleenstaand, met kinderen

V360 3 --> Samenwonend, zonder kinderen

V360 4 --> Samenwonend, met kinderen
V360 5 --> Getrouwd, zonder kinderen
V360 6 --> Getrouwd, met kinderen

V370 Wat zijn de vier cijfers van je postcode?
numeriek

V380 Van welk niveau is je laatst afgeronde opleiding?
radio buttons
V380 1 --> Basisonderwijs
V380 2 --> Lager / voorbereidend beroepsonderwijs (lbo / vmbo)
V380 3 --> Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (mavo)
V380 4 --> Middelbaar beroepsonderwijs (mbo)
V380 5 --> Hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo)
V380 6 --> Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo)
V380 7 --> Hoger beroepsonderwijs (hbo)
V380 8 --> Wetenschappelijk onderwijs (wo)
V380 9 --> Geen antwoord

V390 Heb je een agrarische opleiding gedaan?
radio buttons
V390 1 --> Ja
V390 2 --> Nee

V400 Ben je boeren/tuinders-dochter?
radio buttons
V400 1 --> Ja
V400 2 --> Nee

V410
Indien ja, ervaar je het in je huidige werkzaamheden als een voordeel dat je van boerenafkomst bent?
radio buttons
V410 1 --> Ja
V410 2 --> Nee

V421
Indien nee, ervaar je het in je huidige werkzaamheden als een nadeel dat je niet van boerenafkomst bent? En kun je dat kort toelichten.
radio button + open (tekst, numeriek of valuta)
V421 1 --> Ja;
V421 2 --> Nee;
V421_1 --> Open tekstvraag
V421_2 --> Open tekstvraag

V430 Heb je nog suggesties of opmerkingen, dan kun je die hieronder noteren.
tekstvak, escape
V430 --> Open tekstvraag, meerdere regels
V430_o 1 --> Aangevinkt: Niet van toepassing

V440
Hartelijk dank voor uw deelname!

Bijlage 5 Klankbordgroep

Notulen bijeenkomst vrouwen 4 november 2011

ZLTO te 's-Hertogenbosch

Tijd: 10.30u- 13.00u.

Aanwezig: Mariëtte Nooijens, Mirjam Berkvens, Christa Migchels, Henry Dijkman, Susan van Dijk

Status: Definitief.

Naam	Mirjam Berkvens
Leeftijd	46
Woonplaats	Laarbeek
Achtergrond	Burger, ouders hadden een winkel (noemt zichzelf 'burgertrutje')
Bedrijf	Varkensvermeerdering
Gezinssituatie	Getrouwd, 3 dochters (16, 18 en 20)
Rol in bedrijf	Werkt mee in kraamstal, kan momenteel i.v.m. schouderblessure noodgedwongen minder meewerken. Gestopt met werken in de gezinshulp toen kinderen kwamen (noemt dit zelf ouderwets). Is betrokken bij ontwikkelingen bedrijf. Ook verantwoordelijk voor het huishouden.
Andere activiteiten	WMO-raad, zorg om het dorp, varkenverteltas/biggetjesbos, PR werkgroep varkens, studieclubs.
Overigen	Deelgenomen aan 'ik-ben-boerin-dag', vindt het belangrijk om zich richting de politiek als varkenshoudster te profileren. EVAV cursus gedaan.

Naam	Mariëtte Nooijens
Leeftijd	43
Woonplaats	Etten-Leur
Achtergrond	Boerendochter
Bedrijf	Duurzame melkveehouderij (voorheen ook tuinbouw)
Gezinssituatie	Getrouwd, 4 kinderen (8, 10, 12, 14)
Rol in bedrijf	Fulltime werkzaam op bedrijf samen met echtgenoot. Voorheen manager op een bank (3 jaar geleden gestopt). Heeft duidelijk een eigen rol in het bedrijf, o.a. verantwoordelijk voor de koeien. Man doet veel huishoudelijke taken en het tractorwerk.

Andere activiteiten	Bestuur ZLTO-lokaal, gemeenteraadslid CDA in Etten-Leur (m.n. betrokken bij 'ruimte', vrijwilligerswerk op school, milieu- en vergunningadvies aan agrarische ondernemers in de regio
Overigen	Deelgenomen aan 'ik-ben-boerin-dag'.

Naam	Christa Migchels
Leeftijd	34
Woonplaats	Aarle-Rixtel
Achtergrond	Boerendochter, wilde niet met boer trouwen. Hotelschool gedaan, veel in horeca gewerkt. Uiteindelijk toch met een boer getrouwd.
Bedrijf	Melkveehouderij en Brabantse Kluis: hotel, restaurant en vergaderen
Gezinssituatie	Getrouwd, 2 kinderen (4 en 6)
Rol in bedrijf	Verantwoordelijk voor Brabantse Kluis, man voor melkveehouderij. Betrokken bij beide. Huishouden voeren ze samen uit. Voorheen manager, toen kantoorbaan en daarna Brabantse Kluis fulltime.
Andere activiteiten	Betrokken bij ondernemersraden in regio
Overigen	Deelgenomen aan 'ik-ben-boerin-dag'?

Resultaten korte individuele brainstorm over vrouwen en platteland algemeen (dus niet ieder punt betreft de eigen situatie).

Christa

- Vrouw vaak ondersteunend en op de achtergrond
- Man heeft vaak richting agrarisch gestudeerd, vrouw denkt op achtergrond mee [eigen situatie: Christa gaat mee met echtgenoot om bedrijven te bekijken ter inspiratie voor toekomstige ontwikkelingen op het agrarisch bedrijf]
- Vrouw is huisvrouw-moeder en 'helpt' achter
- Belangrijk voor een vrouw om een eigen netwerk te hebben
- Mensen verwachten bij plattelandsbuurten geen 'hippe' buurten [n.a.v. opmerking plaatsgenoot over de hippe mensen uit hun (plattelands)buurt]

Mariëtte

- Komt in besturen/vergaderingen vaak weinig andere vrouwen tegen. Is vaak de enige.
- Vrouwen hebben op de achtergrond veel invloed in besluitvorming
- Fysieke taken worden verdeeld tussen man/vrouw: wat past bij wie?

- Mariëtte duwde zich in afspraken met vertegenwoordigers, etc. vaak wel naar de voorgrond, nu niet meer nodig
- Heeft ervaring dat mensen niet verwachten dat zij boerin is, mensen verwachten dat toch meer ouderwetse kleding. Dat is niet meer van deze tijd.
- Ontwikkeling van de vrouw is belangrijk: ben je vrouw van, of zelf iemand. Twijfel aan kennisniveau over het agrarische zou een belemmering voor vrouwen kunnen zijn om zich te profileren.
- Vrouwen zijn goed in planning/organisatie/administratie/intuïtie.
- Trots op boerin zijn (ik-ben-boerin-dag)

Mirjam

- Vroeger was de boerin herkenbaar aan kleding (zien/ruiken dat je boerin bent), nu speelt dit niet meer
- Discussie uitlokken d.m.v. kleding (varkens-zijn-cool)
- Man en vrouw hebben ieder zo hun eigen netwerk
- Overige zaken bij voorgaande aan bod gekomen!

Stellingen

De agrarische wereld is een mannenwereld en daar heb ik last van.

Vrouwen zijn in de minderheid, maar deze vrouwen hebben daar geen last van. Wel ervaren ze een ander verwachtingspatroon: je moet er meer voor doen om je te bewijzen als vrouw in deze wereld.

De Brabantse Plattelandsvrouw is economisch gezien de laatste tien jaar belangrijker geworden

Ja, er is wel sprake van economische vooruitgang van de vrouw: heeft zichzelf meer ontwikkeld, werkt vaker buitenshuis. Verbredingsactiviteit vaak ontwikkelt door vrouw, dit ligt aan hun hart, doen ze vol overgave. Term neventak moet worden vermeden: klinkt als minderwaardig en dat is niet terecht. Naast een verbredingsactiviteit blijft het primaire bedrijf belangrijk. Deze vrouwen zijn verankerd in het bedrijf d.m.v. maatschap, VOF, etc. Dat is belangrijk: de vrouw is ook belangrijk binnen de bedrijfsvoering!

Man/vrouw speelt op mijn bedrijf geen rol

Je hoeft je niet minder op te stellen. 'sta je mannetje'. Deze vrouwen voelen zich gelijkwaardig aan hun partner. Ze zijn wel vaak verantwoordelijk voor veel verschillende taken: huishoudelijk, klusjes, kinderen. Taken zijn vaak verdeeld over man/vrouw op basis van kwaliteiten, niet op basis van geslacht.

De Brabantse plattelandsvrouw cijfert haar rol op het bedrijf weg

Nee, ze zijn er wel, maar niet in het netwerk van deze vrouwen. Anderen denken wel vaak dat je als plattelandsvrouw veel tijd hebt: altijd binnen, thuis. Ook de eigen partner heeft deze verwachting. Als je thuis bent verwacht je echtgenoot ook meer van je en dan is er wel sprake van een rollenpatroon. Ritme en structuur zijn belangrijk, op de boerderij, maar eigenlijk overal. De vrouwen hebben niet allen evenveel ritme, of behoefte hieraan. Ritme wordt ook veroorzaakt door anderen: school, sport, oppas. In agrarische bedrijven, zoals het bedrijf van Mirjam b.v., zit veel structuur. Dat is ook de kracht van het bedrijf. Kinderen worden daar bij betrokken: ze voelen al vroeg verantwoordelijkheid.

Ik voel mij betrokken bij de ontwikkelingen in de landbouw en wil daar graag mijn mening over geven

Reacties van de vrouwen lopen uiteen van helemaal niet tot ja, maar dan wel politiek gezien. Ze voelen zich allen betrokken bij het PR/imago van hun sector en willen graag ambassadeur zijn. Niet zwaar geladen en niet geromanticeerd: gewoon zoals het is.

ZLTO is voor mij een netwerk waarin ik mezelf kan ontwikkelen en profileren

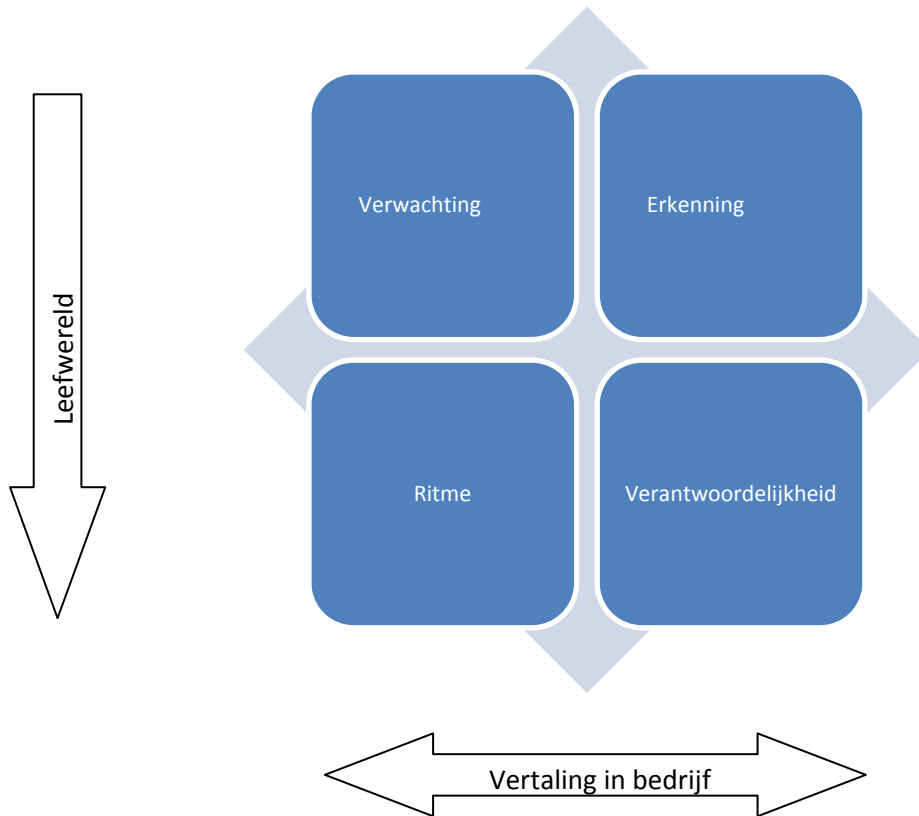
Eén van de vrouwen geeft aan op het moment veel richting de ZLTO te doen, ipv andersom. Het netwerk is interessant, contacten zijn plezierig. Er is een behoefte om van elkaar te leren, maar dat wil niet zeggen 'speciaal van vrouwen' of 'speciaal van de ZLTO'. De ZLTO kan een faciliterende rol hebben in het organiseren van ontmoetingen met elkaar (of dat nu met mannen of vrouwen is, het gaat dan meer over het onderwerp van ontmoeting). 'Ik-ben-boerin-dag' van Martine Kruiders wordt erg positief ervaren: een dag de hort op is leuk. Ander voorbeeld is de Campina-dag, hoewel de organisatie daar wat te wensen over laat.

Binnen ZLTO worden weinig bestuursposities bekleed door vrouwen. Deze vrouwen vinden dat niet raar, omdat je hiervoor fulltime beschikbaar moet zijn en dat is bij vrouwen vaak niet het geval. De fulltime beschikbaarheid is ook noodzakelijk volgens hen. Het ontbreken van vrouwen aan de top wordt niet echt als een probleem ervaren: er zijn in de organisatie veel vrouwen aanwezig.

Plattelandsvrouwen in Brabant zijn niet onzichtbaar en er is dus geen rol weggelegd voor ZLTO om dit te verbeteren

Vrouwen die het willen laten zich wel zien. Op allerlei plaatsen zijn er initiatieven voor vrouwen die soms wel en soms niet succesvol zijn. De Rabobank speelt daar ook een actieve rol in. De vrouwen voelen toch ook veel voor een 'gemêleerd gezelschap' in bijeenkomsten e.d., een focus op vrouwen is dus niet noodzakelijk.

Belangrijke punten uit bijeenkomst voor onderzoek

Uit de bijeenkomst kunnen, mijn inziens, de volgende punten gefilterd worden: verwachtingspatroon (wat wil ik, wat denk ik dat men verwacht van mij), erkenning (hoe is wat ik doe verankerd in het bedrijf, wat ik doe doet ertoe), ritme (hoe ziet mijn dagelijkse praktijk eruit en hoe wordt dat beïnvloed door mijn omgeving), verantwoordelijkheid (welke verantwoordelijkheid heb ik, welke verantwoordelijkheid neem ik). De verbanden liggen zowel horizontaal als verticaal.

Horizontaal, dit is een dynamisch verband (werkt dus beide kanten op): vanuit het verwachtingspatroon wil men naar erkenning die daarbij aansluit. De zoektocht naar erkenning geeft het verwachtingspatroon vorm. Vanuit ritme kan men een bepaalde verantwoordelijkheid nemen die daarbij past en andersom bepaalt de verantwoordelijkheid die je voelt hoe je je ritme vormgeeft (zeg maar de keuzes die je maakt).

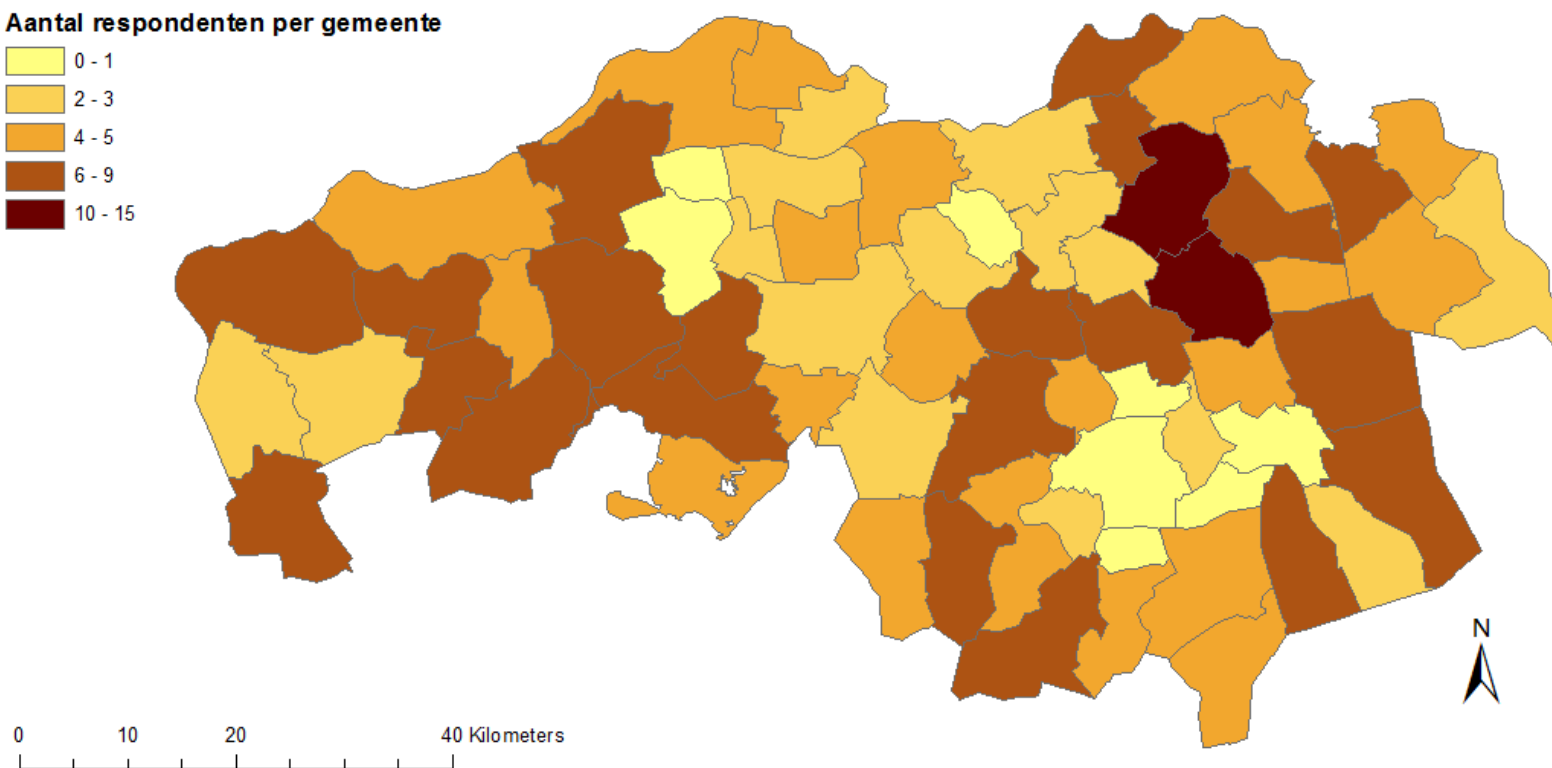
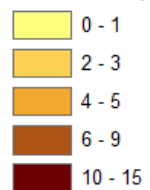
Verticaal: vanuit het verwachtingspatroon komt een ritme tot stand, vanuit erkenning van een bepaalde positie in het bedrijf komt verantwoordelijkheid tot stand.

Bijlage 6 Kaartmateriaal

Aantal respondenten per gemeente

Legenda

Aantal respondenten per gemeente

Professionele status van de vrouw op het bedrijf

Legenda

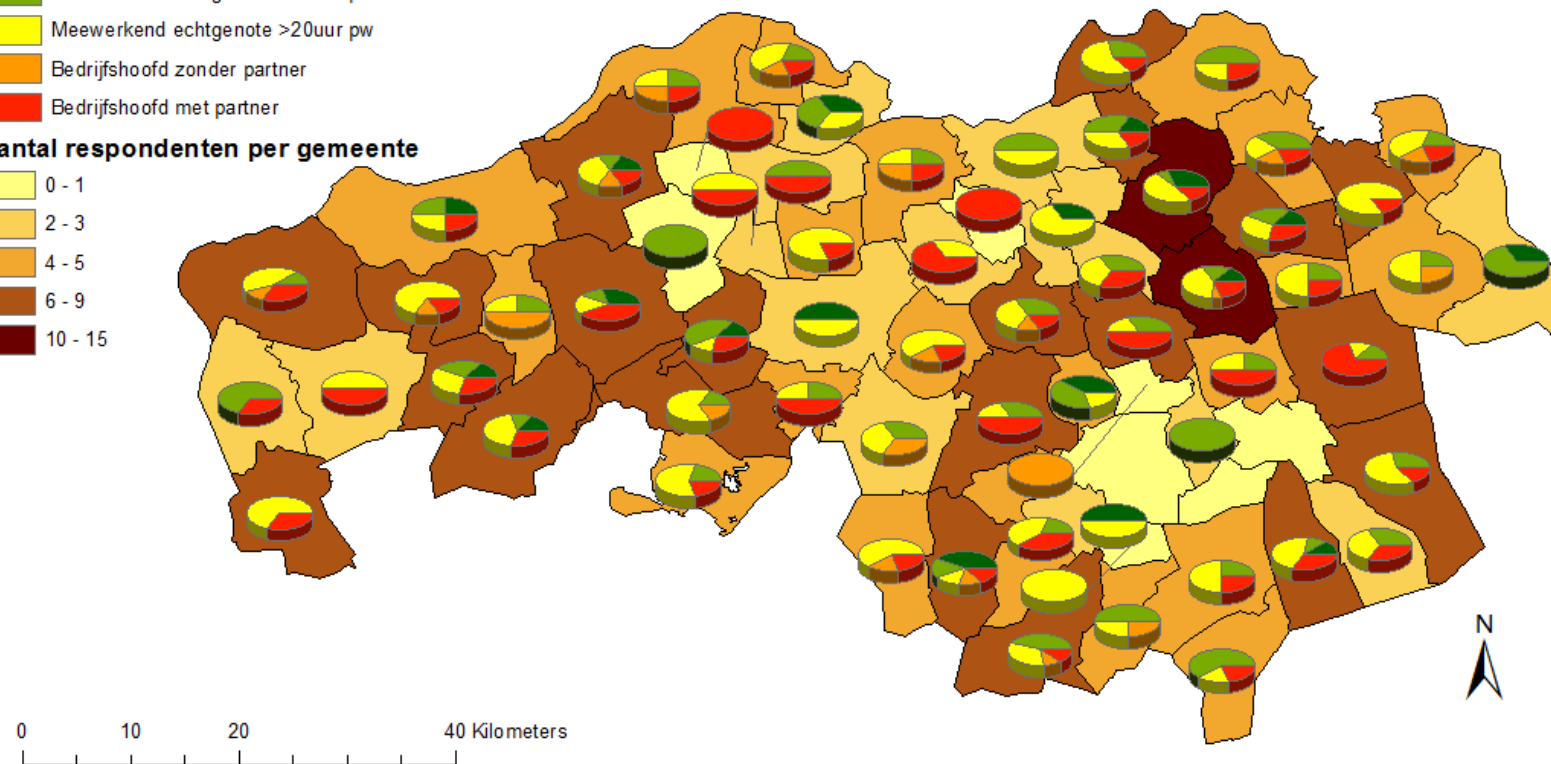
Professionele status

- Niet werkzaam op het bedrijf
- Meewerkend echtgenote <20uur pw
- Meewerkend echtgenote >20uur pw
- Bedrijfshoofd zonder partner
- Bedrijfshoofd met partner

Aantal respondenten per gemeente

- 0 - 1
- 2 - 3
- 4 - 5
- 6 - 9
- 10 - 15

Dochter van een boer of tuinder

Legenda

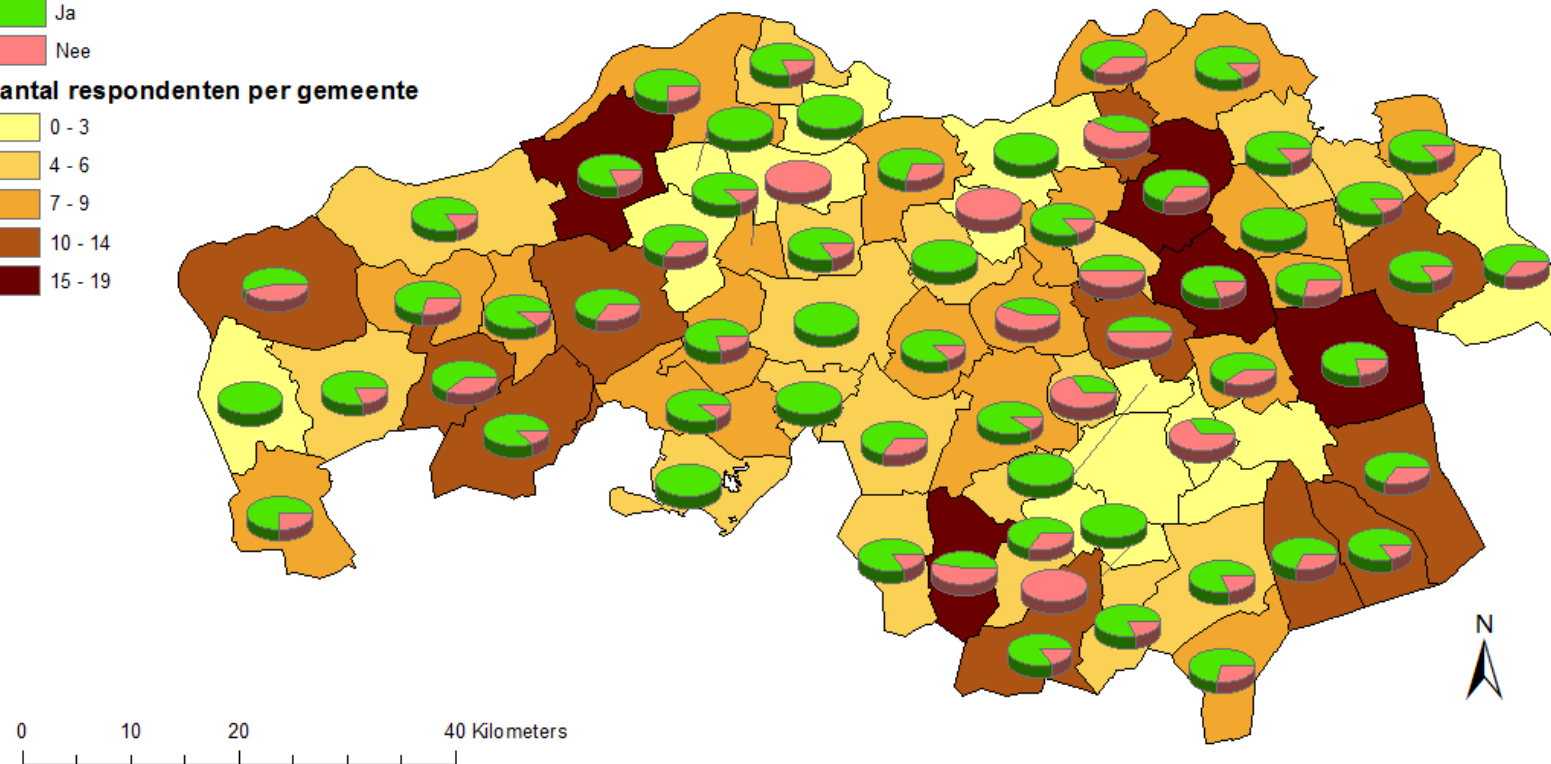
Boeren afkomst

- Ja
- Nee

Aantal respondenten per gemeente

- 0 - 3
- 4 - 6
- 7 - 9
- 10 - 14
- 15 - 19

Bekendheid met het Vrouwennetwerk van de ZLTO

Legenda

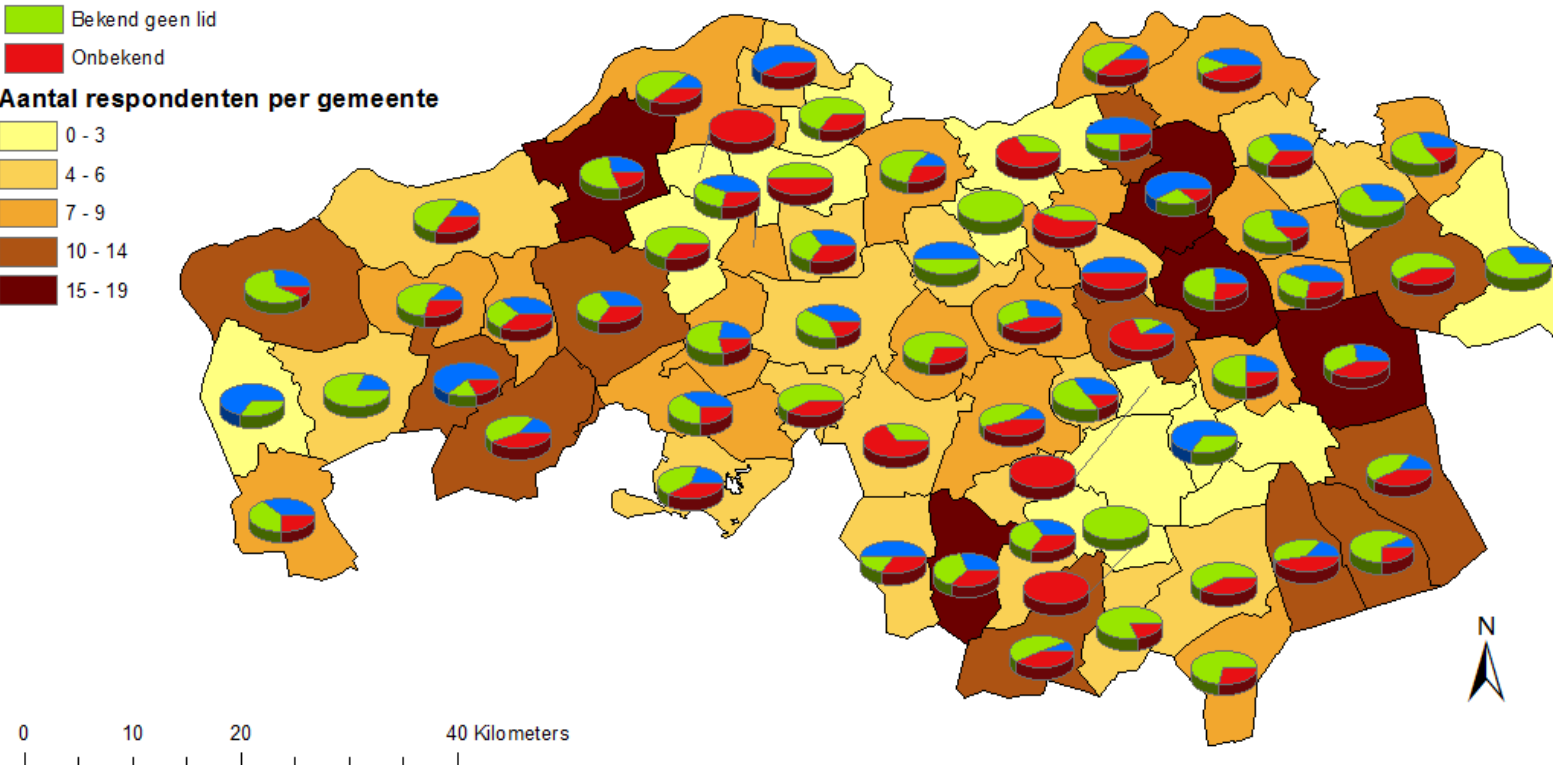
Bekend met Vrouwennetwerk

- Bekend en lid
- Bekend geen lid
- Onbekend

Aantal respondenten per gemeente

- 0 - 3
- 4 - 6
- 7 - 9
- 10 - 14
- 15 - 19

Juridische erkenning van de vrouw op het bedrijf

Legenda

Juridische erkenning geregeld

Onbekend

Nee

Ja

Aantal respondenten per gemeente

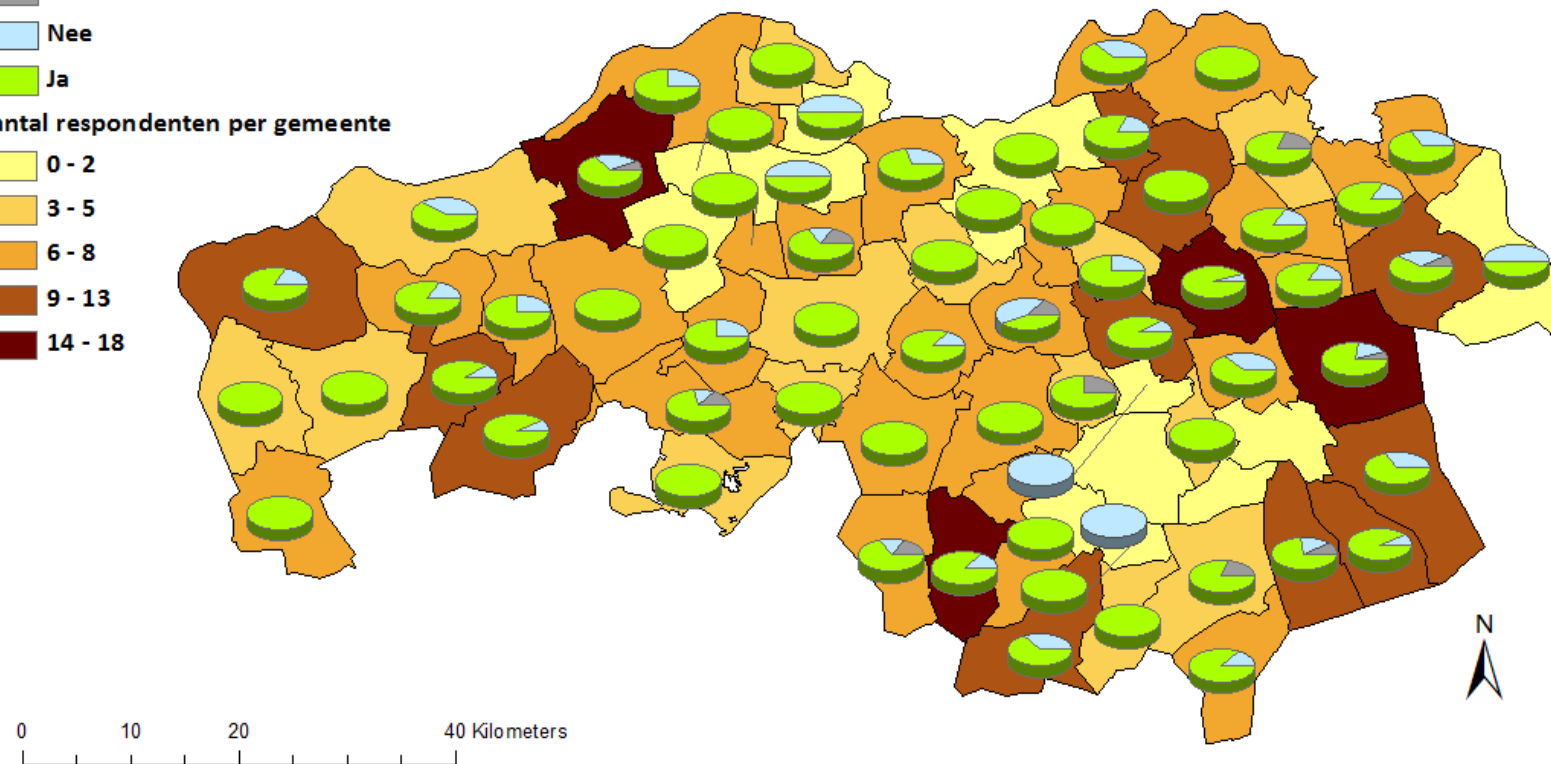
0 - 2

3 - 5

6 - 8

9 - 13

14 - 18

Ervaring man/vrouwverhouding op bedrijf

Legenda

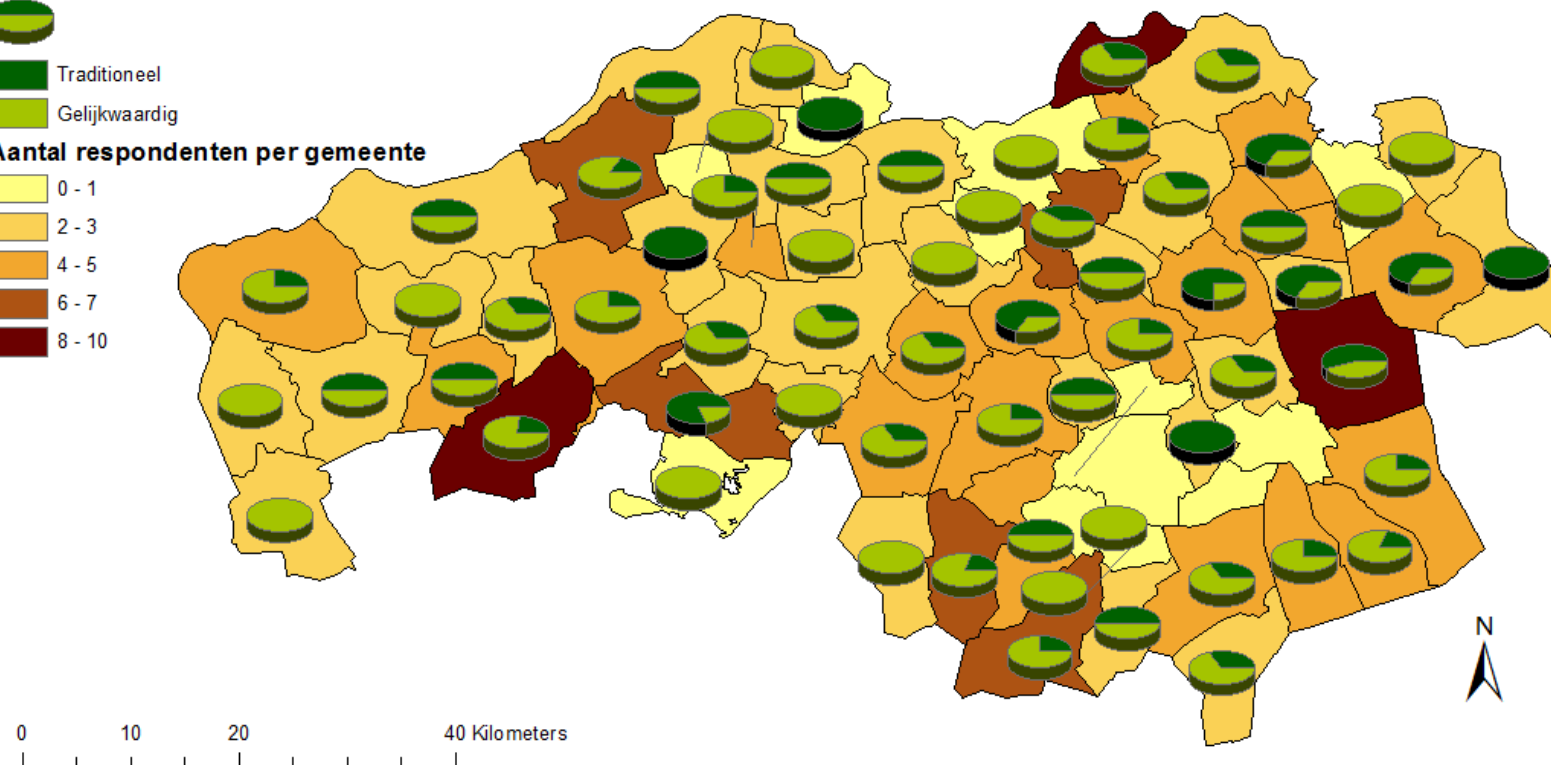
Man/vrouwverhouding

- Traditioneel
- Gelijkwaardig

Aantal respondenten per gemeente

- 0 - 1
- 2 - 3
- 4 - 5
- 6 - 7
- 8 - 10

Waardering van het Brabantse platteland

Legenda

Waardering Brabants platteland

Positief

Neutraal

Negatief

Aantal respondenten per gemeente

0 - 3

4 - 6

7 - 9

10 - 14

15 - 19

